

MONOGRAFIE
I OPRACOWANIA 407

12 16 196 11
Na miejscu

HORIZON

456342

Wojciech Morawski

BANKOWOŚĆ PRYWATNA W II RZECZYPOSPOLITEJ

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA
WARSZAWA 1996

NW 625M

KOMISJA WYDAWNICZA MONOGRAFII I OPRACOWAŃ

Adam Budnikowski, Ryszard Domański, Andrzej Gawerski (sekretarz),
Zbigniew Landau, Elżbieta Majewska-Bartkowiak, Ivetta Matuszewska,
Jarosław Podgórski, Mirosława Rybak, Tadeusz P. Tkaczyk,
Elżbieta Ulinowicz, Maciej S. Wiatr (przewodniczący)

Recenzenci

Kazimierz Badziak
Andrzej Jezierski

Redaktor

Ewa Bem

121419411

~~165286911~~

2. 409. 1996

Copyright by Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1996

Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej
Warszawa 1996. Wydanie I. Nakład 180 egz. Ark.wyd. 10,90. Ark.druk. 11,75
Zamówienie 34/II/96

Bibl. UAM

FO 17 107

SPIS TREŚCI

Spis ważniejszych skrótów	5
Przedmowa	7
Rozdział I. Doświadczenia polskiej bankowości prywatnej przed 1918 r.	13
1. Rozwój polskiej bankowości prywatnej przed 1914 r.	13
2. Wpływ I wojny światowej na bankowość prywatną	18
3. Doświadczenia w zakresie bankowości centralnej. Tradycyjne modele bankowości a doświadczenia polskie	18
Rozdział II. W epoce inflacji (1918–1923)	24
1. Gospodarcze warunki działania banków	24
2. Przemiany organizacyjne bankowości	26
3. Elementy polityki bankowej	38
4. Ewolucja bilansów bankowych	46
5. Podsumowanie	51
Rozdział III. Od stabilizacji walutowej do kryzysu bankowego 1925 r. (1924–1926)	53
1. Po stabilizacji walutowej	53
2. Kryzys bankowy 1925 r.	57
3. Skutki kryzysu 1925 r.	70
Rozdział IV. Okres ekspansji (1926–1930)	73
1. Gospodarcze warunki działania banków	73
2. Przemiany organizacyjne bankowości	74
3. Elementy polityki bankowej	80
4. Ewolucja bilansów bankowych	90
5. Podsumowanie	94
Rozdział V. Wielki kryzys i jego skutki (1930–1939)	95
1. Gospodarcze warunki działania banków	95
2. Przemiany organizacyjne bankowości	96
3. Elementy polityki bankowej	106
4. Ewolucja bilansów bankowych	116
5. Podsumowanie	121
Zakończenie	123
Aneksy	126
Bibliografia	158
Indeks osobowy	173

SPIS WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

AAN	– Archiwum Akt Nowych
ABH	– Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie
APW	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
BBWR	– Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
BCI	– Banca Commerciale Italiana
BdHP	– Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie
BDW	– Bank Dyskontowy Warszawski SA
BGK	– Bank Gospodarstwa Krajowego
BHW	– Bank Handlowy w Warszawie SA
BP	– Bank Polski SA
BTS	– Bank Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie
BZ	– Bank Zachodni SA w Warszawie
BZSZ	– Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu
CKSR	– Centralna Kasa Spółek Rolniczych
DB	– Dom Bankowy
FPIK	– Fundusz Pomocy Instytucjom Kredytowym
KBMS	– Komisariat Bankowy Ministerstwa Skarbu
KEM	– Komitet Ekonomiczny Ministrów
KKO	– Komunalne Kasy Oszczędności
MS	– Ministerstwo Skarbu
NBP	– Narodowy Bank Polski
NL	– Naczelny Likwidator
ÖCA	– Österreichische Credit Anstalt
PABK	– Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA w Warszawie
PBH	– Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu
PBK	– Powszechny Bank Kredytowy SA w Warszawie
PBR	– Państwowy Bank Rolniczy
PBZ	– Powszechny Bank Związkowy SA w Warszawie
PKKP	– Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa
PKO	– Poczтовая Kasa Oszczędności
PKO SA	– Polska Kasa Opieki SA
PRM	– Prezydium Rady Ministrów
SA	– Spółka Akcyjna
SGH	– Szkoła Główna Handlowa
TKM	– Towarzystwo Kredytowe Miejskie
TKPP	– Towarzystwo Kredytowe Przemysłu Polskiego
TKZ	– Towarzystwo Kredytowe Ziemskie
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
WZA	– Walne Zebranie Akcjonariuszy
ZBH	– Ziemski Bank Hipoteczny

- ZBK – Ziemski Bank Kredytowy
- ZBwP – Związek Banków w Polsce
- ZBZ – Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie
- ZLN – Związek Ludowo-Narodowy
- ZNBBiP – Zakład Naukowo-Badawczy Bankowości i Pieniądza NBP

PRZEDMOWA

Przedmiotem pracy są dzieje bankowości prywatnej¹ w II Rzeczypospolitej. Banki prywatne odgrywały w tym okresie istotną, choć malejącą rolę w polskim aparacie kredytowym. Słabość bankowości prywatnej była skutkiem braku stabilności systemu gospodarczego II Rzeczypospolitej, słabości kapitału polskiego, nieufności kapitału zagranicznego oraz błędów w polityce bankowej polskich władz gospodarczych. Marginalizacji² bankowości prywatnej towarzyszyła jednak poprawa jej jakości i wzrost bezpieczeństwa, trudno zatem bez zastrzeżeń podtrzymać dominującą w dotychczasowej literaturze negatywną ocenę i pesymistyczne prognozy dotyczące perspektyw bankowości prywatnej u schyłku lat trzydziestych.

I wojna światowa i inflacja zniszczyły potencjał finansowy bankowości polskiej. Kryzys 1925 r. spowodował uzależnienie prywatnego aparatu kredytowego od państwa, z pominięciem banku centralnego. W następnych latach usiłowano przekształcić bankowość prywatną w sprawny instrument ściągania kapitałów zagranicznych na rynek polski. Wielki kryzys lat trzydziestych spowodował odpływ kapitałów zagranicznych, czego efektem była marginalizacja bankowości prywatnej. Dwa kolejne kryzysy dokonały ostrej selekcji wśród prywatnych banków. Te, które przetrwały, reprezentowały naprawdę dobry poziom, a wnioski wyciągnięte ze wspomnianych doświadczeń przyczyniły się do poprawy jakości prywatnego aparatu kredytowego. Trudności banków prywatnych pogłębiały błędy w polityce bankowej rządu oraz skoncentrowanie się Banku Polskiego na funkcjach emisyjnych kosztem funkcji właściwych bankowi centralnemu³.

¹ Przez „bankowość prywatną” rozumiem, w zasadzie, prywatne banki akcyjne kredytu krótkoterminowego. Prywatne instytucje kredytowe działające na zasadach innych niż spółki akcyjne (domy bankowe i kantory wymiany) miały, z kilkoma wyjątkami, minimalne znaczenie. To samo można powiedzieć o prywatnym kredycie długoterminowym (por. aneks XVII). Taki zakres pojęcia „bankowość prywatna”, niezbyt może precyzyjny z czysto prawnego punktu widzenia, pokrywa się jednak z praktycznie wówczas stosowanym, np. przez Związek Banków w Polsce.

² Terminu „marginalizacja” używam w znaczeniu malejącego znaczenia, spychania na margines. Nie ma ono nic wspólnego z takim znaczeniem przymiotnika „marginalny”, jakie jest stosowane w języku współczesnej ekonomii.

³ Obaj recenzenci wydawniczy, profesorowie Andrzej Jezierski i Kazimierz Badziak, zwrócili mi uwagę na zbyt uproszczony charakter tej tezy. Profesor Badziak podkreślił, że Bank Polski również nie wykonywał należycie swych funkcji emisyjnych, czego skutkiem był charakterystyczny dla całego okresu 1924–38 „głód pieniądza”. Zgodnie z tym rozumowaniem, wyjściem z sytuacji byłoby poszerzenie obiegu pieniężnego (nie na cele budżetowe), co rozwiązałoby

W pracy skoncentrowałem się na problematyce polityki bankowej i miejsca bankowości prywatnej w całości aparatu kredytowego II Rzeczypospolitej, czyli na „zewnętrznych” funkcjach i uwarunkowaniach tej dziedziny życia gospodarczego. Pomiąłem, w zasadzie, kwestie „wewnętrzne” bankowości, takie jak rozwój technik bankowych, czy problemy bankowców jako grupy zawodowej.

Praca ma układ chronologiczny. Poszczególne rozdziały dotyczą: okresu inflacji, kryzysu postabilizacyjnego, ekspansji drugiej połowy lat dwudziestych oraz wielkiego kryzysu lat trzydziestych i jego skutków. W każdym rozdziale wyodrębniłem cztery głównego bloki problemowe: gospodarcze warunki działania banków, zmiany organizacyjne bankowości, elementy polityki bankowej, efekty działalności banków w świetle bilansów oraz miejsce bankowości prywatnej w całości aparatu kredytowego. Inny, ściśle chronologiczny układ, ma tylko rozdział III, który dotyczy stosunkowo krótkiego, ale dramatycznego i kluczowego okresu kryzysu 1925 r. Omówienie dekady lat trzydziestych w jednym rozdziale może budzić wątpliwości, z punktu widzenia koniunktury dzieliła się ona bowiem na dwa różne okresy. Decyzja o takim rozwiązaniu podyktowana była założeniem, że zasadnicze decyzje przesądzające o kształcie polskiej bankowości zapadły w latach dwudziestych. W latach trzydziestych można było jedynie obserwować ich rezultaty.

Brak ciągłości istnienia instytucji kredytowych oraz zniszczenia wojenne przesądziły o ubóstwie materiałów archiwalnych, wytwarzanych przez poszczególne firmy. W Archiwum Akt Nowych w Warszawie znajdują się zespoły Banku Handlowego w Warszawie, Akcyjnego Banku Hipotecznego, Banku Zachodniego, Banku Towarzystw Spółdzielczych. Teczki dotyczące poszczególnych banków znajdują się w zespołach: Ministerstwa Skarbu (akta Komisariatu Bankowego Ministerstwa Skarbu), Naczelnego Likwidatora (akta banków likwidowanych po II wojnie światowej) i Banku Gospodarstwa Krajowego (akta Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym). Dla rekonstrukcji polityki bankowej szczególne znaczenie miały zespoły Prezydium Rady Ministrów oraz Banku Polskiego SA oraz akta Stanisława Kauzika. Dla rekonstrukcji stosunków własnościowych w bankowości, np. ustalania składu akcjonariuszy poszczególnych firm, zasadnicze znaczenie miała kwerenda w aktach kancelarii notarialnych w Archiwum Państwowym m. st. Warszawy. Istotną pomocą w poszukiwaniach archiwalnych było opracowanie Jerzego

problemy polityki bankowej, właściwej roli banku centralnego, czy obniżenia stopy procentowej bez uciekania się do jej reglamentacji. W tym kontekście błędy w polityce bankowej Banku Polskiego były jedynie fragmentem znacznie szerszej, błędnej polityki monetarnej, zaś w ramach istniejącej polityki monetarnej inna polityka bankowa nie była możliwa. Zgadzam się z tym punktem widzenia. Nie oznacza to, że wycofałem się z krytycznej oceny polityki bankowej Banku Polskiego. Uwagi recenzentów pozwoliły mi natomiast dostrzec ją w szerszym kontekście.

Tomaszewskiego dotyczące stanu zachowania akt instytucji kredytowych⁴. Podczas kwerendy w aktach dawnych kancelarii notarialnych wielu cennych wskazówek i informacji udzielił mi prof. Kazimierz Badziak z Uniwersytetu Łódzkiego, któremu serdecznie dziękuję za pomoc. Szczególnie interesowała mnie problematyka polityki bankowej prowadzonej w skali całego kraju przez instytucje centralne, zlokalizowane w Warszawie. Dlatego kwerenda archiwalna skoncentrowana została na zasobach archiwów warszawskich.

Wśród przedwojennych opracowań dotyczących tematu wymienić należy zwłaszcza prace: Henryka Nowaka⁵, Bernarda Friedigera⁶, Mieczysława Smereka⁷, czy Wiktora Kornatowskiego⁸. Z opracowań powojennych wymienić trzeba, przede wszystkim, rozdziały poświęcone bankowości w czterotomowej syntezie dziejów gospodarczych II Rzeczypospolitej Zbigniewa Landau i Jerzego Tomaszewskiego⁹ oraz monografie niektórych banków prywatnych¹⁰, Banku Polskiego SA¹¹, czy banków kontrolowanych przez państwo¹². Bibliografia załączona na końcu pracy ilustruje rzeczywisty zakres moich poszukiwań źródłowych. Jedynie część tych materiałów, niezbędna dla udokumentowania i zilustrowania tekstu, przywołana została w przypisach.

⁴ J. Tomaszewski: Akta instytucji kredytowych w Polsce. „Archeion” 1957 nr 27.

⁵ H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932. Praca opisuje bardzo wyczerpująco dzieje bankowości polskiej do końca inflacji, czyli do 1923 r. Niestety, wbrew zapowiedziom, drugi tom dzieła nie ukazał się.

⁶ B. Friediger: Źródła kryzysu bankowego w Polsce. (w:) Przewroty walutowe i gospodarcze po wielkiej wojnie. Kraków 1928; tenże: Bankowość prywatna w Polsce w dobie przesilenia. Kraków 1931.

⁷ M. Smerek: Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej. „Bank” 1933 nr 1, 2; przedruk w: Z. Landau, J. Tomaszewski: Kapitały obce w Polsce 1918–1939. Warszawa 1964.

⁸ W. Kornatowski: Banki prywatne w Polsce odrodzonej. „Bank” 1938 nr 12.

⁹ Z. Landau, J. Tomaszewski: Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. T. 1 – W dobie inflacji 1918–1923. Warszawa 1967; T. 2 – Od Grabskiego do Piłsudskiego. Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury 1924–1929. Warszawa 1971; T. 3 – Wielki kryzys 1930–1935. Warszawa 1982; T. 4 – Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939. Warszawa 1989.

¹⁰ Z. Landau, J. Tomaszewski: Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970. Warszawa 1970; Z. Szymczak: Działalność Banku Cukrownictwa w Poznaniu SA na rzecz skartelizowanego przemysłu cukrowniczego w Polsce. Poznań 1964.

¹¹ A. Jezierski, C. Leszczyńska: Bank Polski SA 1924–1951. Warszawa 1994 oraz starsza praca: Z. Karpieński: Bank Polski 1924–1939. Warszawa 1958.

¹² Z. Landau, J. Tomaszewski: Bank Polska Kasa Opieki SA 1929–1989. Warszawa 1991; Z. Landau: „Historia Pocztovej i Powszechnej Kasy Oszczędności. Warszawa 1994; tenże: Bank Gospodarstwa Krajowego. Zarys dziejów. Warszawa 1993; M. Nowak: Państwowy Bank Rolny w II Rzeczypospolitej. Kraków 1988.

Pierwszym etapem pracy było sporządzenie kartoteki banków prywatnych w II Rzeczypospolitej. Dzięki uprzejmości redakcji „Gazety Bankowej”, której w tym miejscu pragnę serdecznie podziękować, kartoteka ta mogła być, w popularnej formie, opublikowana w odcinkach jako „Słownik banków polskich”¹³. Serdeczne podziękowania składam również współtwórcy „Słownika...”, dr. Włodzimierzowi Stobrowie z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze.

Podjmując temat z dziejów bankowości, należało rozstrzygnąć kilka kwestii o charakterze metodologicznym. W ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat w bankowości dokonał się duży postęp. Inne są obecnie metody prezentacji poszczególnych wielkości bilansowych, inna jest terminologia dotycząca pewnych operacji bankowych. Postanowiłem nie „przekładać” języka bankowości międzywojennej na terminologię bankowości współczesnej, wychodząc z założenia, że, z jednej strony, mogłoby to być źródłem nieporozumień, a nawet zafałszowań, z drugiej zaś ufając, że współcześni czytelnicy poradzą sobie z tą barierą językową.

Drugą kwestią był wybór określonych ciągów statystycznych do analizy sytuacji banków w poszczególnych okresach. Dane prezentowane w wydawnictwach GUS stanowią, niestety, istną mozaikę zmieniających się niemal co roku ciągów, opartych na zmienianych często metodach. Najpełniejszy i najbardziej wiarygodny jest ciąg zestawień bilansów sporządzany przez KBMS (aneksy II, III, VI i VII). Niestety, rozpoczyna się on dopiero w 1925 r. Ponadto w 1937 r. dokonano zmiany metod sporządzania bilansu, przez co dane z ostatnich dwóch lat przed wojną nie są w pełni porównywalne z danymi wcześniejszymi. W tej sytuacji jedynym ciągiem statystycznym obejmującym cały okres międzywojenny (ściśle mówiąc – lata 1920–38) jest ciąg publikowany w sprawozdaniach Związku Banków w Polsce (aneks VIII). Jest on bardziej fragmentaryczny i nieco mniej reprezentatywny od ciągu KBMS, z uwagi jednak na swą niezmienną wartość on właśnie stał się podstawą analizy zmian bilansów bankowych w kolejnych rozdziałach¹⁴. Niezależnie od tego, wszystkie wymienione ciągi statystyczne zestawione są w postaci aneksów na końcu pracy, co umożliwić ma czytelnikowi ewentualne skonfrontowanie konstatacji autora z innymi szeregami danych. Istnieją też ciągi statystyczne, których wiarygodność budzi zasadnicze zastrzeżenia z racji sposobu ich powstania. Nie uwzględniłem zatem ciągów publikowanych przez Bank Polski i przez BGK, ponieważ obie te instytucje nie mogły dysponować danymi dotyczącymi całej bankowości prywatnej. W zasięgu ich zainteresowań pozo-

¹³ W. Morawski, W. Stobrowa: Słownik banków polskich. Stała rubryka w „Gazecie Bankowej” od 1989 nr 11 do 1990 nr 43; przedruk w: NBP. Warszawa 1991.

¹⁴ Z wyjątkiem rozdziału dotyczącego inflacji. ZBwP był wówczas jeszcze nie do końca ukształtowany, dlatego w tym rozdziale oparłem się na ciągach statystycznych zamieszczonych w pracy Henryka Nowaka (aneksy IV i V).

stawały jedynie niektóre banki, które wchodziły z nimi w bliższy kontakt czy to z racji korzystania z kredytu redyskontowego, czy też pomocy w ramach FPIK. Oba banki posiadały zatem zapewne dość solidną, ale fragmentaryczną wiedzę na temat całości prywatnego aparatu kredytowego. Również niewiarygodny, przy tym wyraźnie zawyżony, jest ciąg ZBwP, który informował nie o bankach związkowych, lecz o wszystkich bankach prywatnych¹⁵.

Pamiętać należy, że zbiorcze ciągi statystyczne opracowywane były na podstawie bilansów sporządzanych przez same banki. Bilanse te jedynie w przybliżeniu odzwierciedlały sytuację firmy. Po pierwsze, bilanse były „przekrojem” stanu finansowego banku w pewnym momencie. Wiedząc, kiedy ten moment nastąpi i chcąc uzyskać korzystny obraz, można było tak przemieszczać poszczególne wielkości, by osiągnąć pożądany efekt. Po drugie, miało miejsce zjawisko „fryzowania” bilansów. W okresie dobrej koniunktury banki starały się nie ujawniać wszystkich swoich zysków, by wypracować ciche rezerwy. W okresie złej koniunktury minimalizowano rozmiary strat, zwlekając np. ze spisaniem na straty należności w oczywisty sposób nieściągalnych¹⁶. Dane powstałe w wyniku sumowania tak sporządzonych bilansów musiały zawierać, siłą rzeczy, skumulowane zafalszowania. Kwestionowanie wiarygodności danych statystycznych nie oznacza, że należy zaniechać korzystania z nich. W jakiś sposób odzwierciedlały one jednak rzeczywistość. Pamiętać jednak należy, że obraz uzyskany dzięki danym statystycznym może być, wbrew pozorom, bardzo niedokładny.

Chciałbym również przedstawić czytelnikom nieco ekscentryczny punkt widzenia co do upodobań historyka bankowości. Otóż woli on „mieć do czynienia” ze złymi bankami. Cechą dobrej bankowości jest m.in. dyskrecja, utrudniająca pracę badawczą. W rezultacie o wiele więcej wiemy o bankach, które przeżywały kłopoty lub upadły, niż o tych, które pracowały solidnie. Okoliczność taka mogła wpłynąć na pewne wypaczenie obrazu całej bankowości, choć, mając świadomość takiego niebezpieczeństwa, starałem się mu nie ulegać.

Należy przy tym podkreślić, że źródła archiwalne dotyczące drugiej połowy lat dwudziestych i lat trzydziestych zachowały się w znacznie lepszym stanie niż źródła dotyczące okresu przed 1925 r. Związane to było z uruchomieniem FPIK w 1925 r. i KBMS w 1927 r. Ubóstwo źródeł archiwalnych dla okresu wcześniejszego częściowo zrekomensował mi znakomity zbiór wycinków prasowych Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej i Banku Polskiego SA, prze-

¹⁵ Pouczające zestawienia sprzeczności między wymienionymi ciągami statystycznymi sporządzili Z. Landau i J. Tomaszewski w t. 3. (s. 288) i 4. (s. 394) cytowanej „Gospodarki Polski międzywojennej 1918–1939”.

¹⁶ Z. Landau, J. Tomaszewski: *Bank Handlowy...*, op. cit., s. 159.

chowywany w Bibliotece SGH. W związku z tym poszczególne rozdziały są w różnym stopniu oparte na źródłach archiwalnych (w najmniejszym stopniu rozdział I).

Na koniec chciałbym serdecznie podziękować koleżankom i kolegom z Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej SGH, a zwłaszcza jej kierownikowi, prof. Zbigniewowi Landauowi, oraz recenzentom, profesorom Andrzejowi Jezierskiemu i Kazimierzowi Badziakowi, za cenne rady i sugestie dotyczące pracy.

DOŚWIADCZENIA POLSKIEJ BANKOWOŚCI PRYWATNEJ PRZED 1918 R.

1. ROZWÓJ POLSKIEJ BANKOWOŚCI PRYWATNEJ PRZED 1914 R.

Pierwszą wielką epoką w dziejach polskiej bankowości były czasy stanisławowskie, kiedy to działało kilkanaście znaczących domów bankowych. Sejm Czteroletni nobilitował sześciu „większych” bankierów: Piotra z Fergusonów Teppera (młodszego), Karola Szulca, Augusta Wilhelma Arndta, Fryderyka Kabryta, Jana Meysnera i Piotra Blanca. Wybitnym bankierem pochodzenia magnackiego był w tym czasie Antoni Prot Potocki, zaś bankierstwo żydowskie reprezentował Berek Szmul Jakubowicz¹. Przegrana wojna z Rosją w 1792 r. i upadek państwa podcięły podstawy polskiej bankowości. W lutym 1793 r. wybuchł kryzys bankowy², który spowodował upadek większości domów bankowych.

W czasach Księstwa Warszawskiego powstał duży Dom Bankowy Samuela Antoniego Fraenkla. Kolejne domy bankowe były zakładane już w epoce Królestwa Polskiego, wśród nich Dom Bankowy S.L. Kronenberga. Okres rozkwitu domów bankowych przypadł na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XIX w.³. Domy bankowe były zazwyczaj instytucjami niewielkimi i dość efemerycznymi. Tylko nieliczne, największe przetrwały dłużej i zazwyczaj z czasem przekształciły się w banki akcyjne. Odrębnym doświadczeniem Królestwa Polskiego była kilkudziesięcioletnia działalność Banku Polskiego (1828–85)⁴.

Pierwsze banki akcyjne zaczęły powstawać w latach sześćdziesiątych (por. tab. 1). W 1862 r. powstał w Poznaniu Bank Bniński, Chłapowski i Plater „Tellus” SA⁵, którego upadek podczas kryzysu 1873 r. podkopał na dłu-

¹ St. Kempner: *Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej*. T. 1. Warszawa 1920, s. 63–69; por. też W. Morawski: *Domy bankowe w Polsce przedrozbiorowej*. Słownik Banków Polskich. „Gazeta Bankowa” 1990 nr 39.

² W. Kornatowski: *Kryzys bankowy w Polsce 1793 roku. Upadłości Teppera, Szulca, Kabryta, Prota-Potockiego, Łyszkiewiczza i Heyzlera*. Warszawa 1937.

³ St. Kempner, op. cit., s. 73–77; W. Morawski: *Domy bankowe pierwszych dziesięcioleci XIX wieku*. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 40.

⁴ *Dziewiętnastowieczny Bank Polski ma sporą literaturę, m.in.: H. Radziszewski: Bank Polski*. Warszawa 1910; *Bank Polski 1828–1885*. Warszawa 1968; A. Jezierski: *Bank Polski 1828–1885*. „Bank i Kredyt” 1988 nr 5–6, s. 7–20.

⁵ W. Stobrawa: *Bank Bniński, Chłapowski i Plater „Tellus” SA w Poznaniu*. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 35.

Ruch bankowy na ziemiach polskich do 1918 r.^a

Banki	Data	
	założenia	likwidacji
Zabór rosyjski		
Bank Handlowy w Warszawie SA	1870	
Bank Dyskontowy Warszawski SA	1871	
Bank Handlowy w Łodzi SA	1872	
Wileński Bank Ziemski SA	1872	
Wileński Prywatny Bank Handlowy SA	1873	
Bank Kupiecki Łódzki SA	1897	
Bank Handlowy w Białymstoku SA	1897	1915
Bank Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie	1910	
Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie	1910	
Bank Przemysłowy Warszawski SA	1911	
Bank Zachodni SA w Warszawie	1913	
Bank Handlowy „Wilhelm Landau” SA w Warszawie	1914	
Bank Ziemiański SA w Warszawie	1916	
Bank Kredytowy SA w Warszawie	1916	
Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie	1918	
Bank Związku Spółek Niemieckich w Polsce SA w Łodzi	1918	
Zabór austriacki		
Akcyjny Bank Hipoteczny we Lwowie	1867	
Zakład Kredytowy Włościański we Lwowie	1868	1884/99
Galicyski Bank dla Handlu i Przemysłu w Krakowie, późn. Bank Małopolski SA w Krakowie	1869	
Bielsko-Bialski Bank Handlowy i Przemysłowy	1869	1890
Galicyski Zakład Kredytowy Ziemski w Krakowie	1872	1899/1903
Bank Lwowski SA we Lwowie	1872	1873
Ogólny Zakład Rolniczo-Kredytowy dla Galicji we Lwowie	1873	1886
Galicyski Bank Kredytowy SA we Lwowie	1873	1899
Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim ^b	1881	
Bielsko-Bialski Bank Eskontowy i Wymienny SA, późn. Śląski Bank Eskontowy SA w Bielsku	1893	
Akcyjny Bank Związkowy we Lwowie	1902	
Ziemski Bank Hipoteczny SA we Lwowie	1910	
Galicyski Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie	1910	
Bank Przemysłowy dla Galicji z Wielkim Księstwem Krakowskim, późn. Polski Bank Przemysłowy SA we Lwowie	1910	

Banki	Data	
	założenia	likwidacji
Galicyjski Bank Ludowy dla Rolnictwa i Handlu we Lwowie, późn.		
Powszechny Bank Kredytowy SA	1911	
Galicyjski Bank Kupiecki SA we Lwowie	1913	
Galicyjski Wojenny Zakład Kredytowy ^b	1915	
Galicyjski Miejski Wojenny Zakład Kredytowy ^b	1917	
Bank Komercyjny SA w Krakowie	1918	
Bank Ziemski dla Kresów SA w Łańcucie	1918	
Zabór pruski		
„Tellus” SA	1862	1873
Bank Kwilecki, Potocki i Ska	1870	
Bank Włościański SA w Poznaniu, późn. Polski Bank Handlowy SA	1872	
Bank Związku Spótek Zarobkowych SA w Poznaniu	1886	
Bank Ziemski SA w Poznaniu	1886	
Poznański Bank Ziemian	1902	
Bank Dyskontowy SA w Bydgoszczy	1914	

^a Tytuł powyższej tabeli może się współczesnemu czytelnikowi wydawać niejasny. W literaturze międzywojennej tak właśnie określano ruch założycielski banków i postanowiłem zachować tę terminologię.

^b Banki publiczne.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932.

szy czas zaufanie do polskiej bankowości w Wielkopolsce. Tę nieufność przełamał dopiero w latach osiemdziesiątych Bank Związku Spótek Zarobkowych⁶. W Galicji powstało wiele banków na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, jednak kryzys 1873 dokonał wśród nich prawdziwego spustoszenia⁷. W Królestwie Polskim w 1870 r. powstał Bank Handlowy w Warszawie SA, rok później Bank Dyskontowy Warszawski. Banki akcyjne w zaborze rosyjskim powstały zatem najpóźniej, ale były to banki o większym znaczeniu i dużo solidniejsze niż w pozostałych zaborach⁸. Dalszy rozwój banków akcyjnych w trzech zaborach ilustruje tab. 1. O różnicach między bankowością w poszczególnych zaborach decydowały m.in. różnice w prawie bankowym⁹.

⁶ St. Kempner, op. cit., s. 194–197.

⁷ Ibidem, s. 182–193.

⁸ Ibidem, s. 170–181; por. też: Z. Landau, J. Tomaszewski: Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970. Warszawa 1970.

⁹ Szerzej o prawie bankowym patrz: E. Sommerstein: Polskie prawo bankowe. Warszawa 1928; M. Drybiński: Polskie ustawodawstwo bankowe. „Bank” 1938 nr 12, s. 692–702.

Do 1860 r. władze rosyjskie negatywnie odnosiły się do idei bankowości prywatnej w formie spółek akcyjnych. Później dopuściły ich działalność, ale ślady dawnej nieufności dostrzec można w rosyjskim prawie bankowym. Zostało ono oparte na systemie koncesji, udzielanych według swobodnego uznania przez Ministerstwo Finansów, które sprawowało również nadzór nad działalnością banków. Ustawowo określone były: minimalny i maksymalny kapitał zakładowy (odpowiednio 0,5 mln i 5 mln rubli), wysokość pogotowia kasowego (10% zobowiązań w kasie lub na rachunku w Rosyjskim Banku Państwa, gdzie również obowiązkowo trzeba było trzymać 1/3 część funduszu rezerwowego), stosunek kapitałów własnych do obcych (z reguły 1:5) i maksymalne rozmiary kredytu dla jednego klienta (10% kapitału zakładowego). Ponadto istniał ścisły podział na banki handlowe, zajmujące się kredytem krótkoterminowym, i banki ziemskie, udzielające kredytu hipotecznego i emitujące listy zastawne. Banki handlowe nie mogły nabywać listów zastawnych, akcji i obligacji (które nie były już wcześniej sprzedane), nie mogły nabywać nieruchomości innych niż przeznaczone na własne potrzeby, nie mogły uczestniczyć w akcjach założycielskich i nabywać własnych akcji. W bankach ziemskich rozmiary emisji listów zastawnych były ograniczone do 10-krotnej wielkości kapitału zakładowego. Liczba banków ziemskich nie mogła przekroczyć dwóch w jednej guberni. W zaborze rosyjskim istniała dość silna pod względem kapitału bankowość prywatna, której rozwój krępowało bardzo restrykcyjne prawo bankowe i nieufność władz politycznych. W tej sytuacji tradycją stało się obchodzenie przepisów i próby neutralizacji gorliwości nadzoru bankowego. Po 1900 r. niektóre banki¹⁰ zaczęły udzielać przemysłowi kredytów inwestycyjnych w formie prolongowanych pożyczek trzymiesięcznych, zabezpieczonych hipotecznie. Trzeba jednak przyznać, że dzięki takiemu prawu banki akcyjne zaboru rosyjskiego były wyjątkowo bezpieczne i żaden z nich nie upadł przed 1915 r. Zabór rosyjski był terenem rozwoju bankowości ściśle dyskontowej, określanej wówczas jako „angielska”, choć restrykcyjne prawo bankowe odczuwane było jako czynnik krępujący rozwój gospodarczy kraju¹¹.

Pamiętajmy, że bankowość typu „angielskiego” rozwijała się w Wielkiej Brytanii w warunkach rozbudowanego pozabankowego rynku pieniężnego, który zaspokajał zapotrzebowanie na kapitał inwestycyjny bez angażowania kredytu bankowego. W tej sytuacji banki mogły skupiać się na kredycie wek-

¹⁰ Zwłaszcza Bank Handlowy w Warszawie SA i Bank Handlowy w Łodzi SA – por. Encyklopedia nauk politycznych. T. 1. Warszawa 1936, s. 327.

¹¹ H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 94–99; por. też: O. Crisp: Russia 1860–1914. (w:) Banking in the Early Stages of Industrialization. A Study in Comparative Economic History. Red. R. Cameron. Oxford University Press 1967, s. 183–238; I.F. Gindin: Russkije kommerceskije banki. Moskwa 1948.

slowym i zaspokajać popyt jedynie na kredyt obrotowy. W biedniejszych krajach Europy kontynentalnej nie istniał tak rozbudowany pozabankowy rynek pieniężny, z tego powodu na bankach spoczywał również obowiązek dostarczenia gospodarce kredytu inwestycyjnego. Okoliczności te przesądziły o rozwoju w Europie kontynentalnej banku mieszanego, grynderskiego, zaangażowanego bezpośrednio w przemysł. Ten typ banku zwano „niemieckim” lub „*banque d'affaires*”. Przyjęcie przez Rosję, która była krajem ubogim w kapitały i pozbawionym silnego rynku pieniężnego, „angielskiego” modelu bankowości było decyzją „ponad stan” i istotnie krępowało rozwój gospodarczy. Przekonanie o nadmiernej restrykcyjności rosyjskiego prawa bankowego wywarło istotny wpływ na rozwój bankowości w II Rzeczypospolitej. Odcinając się od tej tradycji, często zaprzepaszczano jednak i to, co stanowiło jej zaletę, tzn. bezpieczeństwo systemu bankowego.

W zaborze austriackim również obowiązywał system koncesji udzielanych przez Ministerstwo Skarbu¹², stosunek władz do rozwoju bankowości prywatnej był jednak pozytywny, a uzyskanie koncesji, nie obwarowane formalnymi wymogami i pozbawione akcentów politycznych, było czystą formalnością. Podobnie traktowano nadzór bankowy. W Galicji nie istniał podział na banki kredytu krótko- i długoterminowego. Rozwinął się tam typ banku „niemieckiego”¹³. Czyniło to banki galicyjskie mało odpornymi na kryzysy, czego świadectwem są dane z tab. 1. Słabością bankowości galicyjskiej były też skromne rozmiary rodzimego kapitału. Stąd silne powiązania z bankami wiedeńskimi i tendencje etatystyczne. Galicja stała się bowiem kolebką polskiej bankowości publicznej. Założony w 1881 r. Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim był własnością galicyjskich władz krajowych, a jego rola w życiu gospodarczym kraju dorównała z czasem roli całej bankowości prywatnej. Podczas wojny powstały w Galicji dwa kolejne banki publiczne, Galicyjski Wojenny Zakład Kredytowy i Galicyjski Miejski Wojenny Zakład Kredytowy. Z połączenia tych trzech instytucji w 1924 r. powstał Bank Gospodarstwa Krajowego.

Najbardziej liberalne było pruskie prawo bankowe. Nie przewidywało ono koncesji na założenie banku, a jedynie rejestrację. Banki były zobowiązane do przestrzegania kodeksu handlowego i własnych statutów. Nie istniały ograniczenia dotyczące zakresu czynności bankowych, a banki – nie chcąc wiązać sobie rąk – unikały określania tych czynności w statutach¹⁴.

¹² Było to jedno z nielicznych wspólnych ministerstw austro-węgierskich.

¹³ H. Nowak, op. cit., s. 99–103; R.L. Rudolph: *Austria 1800–1914. (w:) Banking and Economic Development. Some Lesson of History.* Red. R. Cameron. Oxford University Press 1972, s. 26–57.

¹⁴ H. Nowak, op. cit., s. 103–106.

W przededniu I wojny światowej banki zaboru rosyjskiego skupiały 69,8% kapitału zaangażowanego w bankowości polskiej, banki galicyjskie 21,7%, banki zaboru pruskiego – 8,5% (por. aneks IX)¹⁵.

2. WPŁYW I WOJNY ŚWIATOWEJ NA BANKOWOŚĆ PRYWATNĄ

Bankowość zaboru rosyjskiego doznała podczas wojny największych strat w wyniku ewakuacji 1915 r., przerwania kontaktów z rosyjskim rynkiem finansowym i utraty aktywów w rezultacie rewolucji rosyjskiej. Dla banków galicyjskich, w większości skupionych we Lwowie, fatalny był początek wojny i przejściowa okupacja Lwowa przez wojska rosyjskie. Druga faza wojny była już pomyślniejsza. Od 1916 r. banki galicyjskie rozpoczęły ekspansję na okupowane tereny Królestwa Polskiego. Wojna okazała się najkorzystniejsza dla najstarszej bankowości wielkopolskiej. Już w 1915 r. banki wielkopolskie wkroczyły na teren Kongresówki, otwierając oddziały i uzależniając od siebie niektóre z będących w tarapatkach banków warszawskich. Dla prawie całej bankowości polskiej okres I wojny światowej oznaczał reorientację od bankowości „angielskiej” ku typowi banku „niemieckiego”¹⁶.

3. DOŚWIADCZENIA W ZAKRESIE BANKOWOŚCI CENTRALNEJ. TRADYCYJNE MODELE BANKOWOŚCI A DOŚWIADCZENIA POLSKIE

Doświadczenia, a raczej ich brak, w zakresie bankowości centralnej odegrały istotną rolę rozwoju polskiego aparatu kredytowego w okresie międzywojennym¹⁷. Wydaje się zatem celowe zajęcie uwagi czytelnika krótkim prze-

¹⁵ W aneksie IX przeliczono waluty krajów zaborczych na złote z 1927 r. wg parytetu złota. Przyjęcie takiego przelicznika podyktowane było koniecznością uzyskania maksymalnej porównywalności z kolejnymi listami rankingowymi. W powyższym wykazie zaangażowanych kapitałów uwzględniono 28 instytucji ujętych w aneksie IX. Należy pamiętać, że nie jest to wykaz pełny.

¹⁶ H. Nowak, op. cit., s. 173–224; St. Kempner, op. cit., s. 254–257, 262–264, 266–268; Polska w czasie Wielkiej Wojny 1914–1918. Red. M. Handelsman. T. IV – Finanse. Red. St. Kuzik. Warszawa 1939.

¹⁷ Dobrej ilustracji powyższej tezy dostarcza lektura odpowiednich haseł w encyklopediach. W encyklopediach anglosaskich hasło *central banking* jest z reguły wyodrębnione z hasła *banking* i zajmuje podobną do niego objętość. Zazwyczaj nie wspomina się tam prawie w ogóle o funkcjach emisyjnych banku centralnego, koncentrując się na jego obowiązkach wobec banków komercyjnych. Tymczasem w polskiej „Encyklopedii nauk politycznych” (Warszawa 1936–1939) w hasle bankowość, nb. opracowanym bardzo wyczerpująco przez najwybitniejszych bankowców polskich, nie używa się w ogóle pojęcia „bank centralny”, zastępując je pojęciami „bank emisyjny” lub „bank biletowy”. To bardzo charakterystyczne przesunięcie akcentów w stronę funkcji

glądem tych tradycji zagranicznych i rodzimych, które stanowić mogły intelektualne przygotowanie ludzi, decydujących o obliczu bankowości polskiej.

Ojczyzną bankowości centralnej była Wielka Brytania¹⁸. Bank Anglii utworzony został już w 1694 r., głównie w celu obsługi długu publicznego. Stosunki banku centralnego z bankami komercyjnymi regulowała początkowo zasada *stand by* („pogotowia”), zgodnie z którą bank w normalnych warunkach nie zajmował się kondycją aparatu kredytowego, a nawet występował wobec nich jako konkurent, np. w dziedzinie gromadzenia depozytów. Do akcji w obronie banków wkraczał jedynie w sytuacjach nadzwyczajnych, podczas paniki bankowej. Powstanie silnych komercyjnych banków akcyjnych w latach trzydziestych XIX w. i doświadczenia kryzysów lat 1837 i 1847 skłoniły władze Banku Anglii do rewizji zasady *stand by* i do wypracowania koncepcji banku centralnego jako *lender of last resort* (w literaturze polskiej tłumaczone zazwyczaj jako „ostateczne źródło kredytu”)¹⁹. Zmiana taka oznaczała stopniowe wycofanie się banku centralnego z bezpośredniego kredytowania gospodarki na pozycje „banku banków” i budowę dwustopniowego aparatu kredytowego. Zwiększało to bezpieczeństwo i stabilizowało stosunki kredytowe. Stopień odpowiedzialności banku centralnego za banki komercyjne wzrastał, wobec czego Bank Anglii nie mógł już poprzestać na doraźnych kontaktach z tymi bankami w sytuacjach wyjątkowych, zgodnie z zasadą *stand by*. Od połowy XIX w. Bank Anglii wpływał na bieżąco na politykę banków komercyjnych poprzez stopę dyskontową, później zaś przez operacje otwartego rynku²⁰. W tej sytuacji naturalne było ulokowanie nadzoru bankowego w banku centralnym, co było właśnie tradycją brytyjską. Opisany rozwój bankowości centralnej był możliwy w kraju zasobnym w kapitały, gdzie na banku centralnym nie spoczywała odpowiedzialność za mobilizowanie środków na rozwój gospodarczy kraju. Bank Anglii był też wzorem niezależności banku centralnego od władz politycznych²¹.

emisyjnych oddawało stan wiedzy ówczesnych prominentów polskiej bankowości. Zaważyło to na kształcie aparatu kredytowego II Rzeczypospolitej.

¹⁸ O doświadczeniach brytyjskich patrz: R.G. Hawtrey: *The Art of Central Banking*. London 1932; por. też odpowiednie partie: Ch.P. Kindleberger: *A Financial History of Western Europe*. London 1984.

¹⁹ Koncepcja sformułowana ostatecznie przez Waltera Bagehot. Por. W. Bagehot: *Lombard Street: A Description of Money Market*. London 1873.

²⁰ Bank mógł wpływać na działalność banków komercyjnych jedynie pośrednio, zwiększając lub zmniejszając ich płynność zależnie od potrzeb koniunktury. W okresach dobrej koniunktury podnosił stopę dyskontową i sprzedawał bankom obligacje rządowe w ramach polityki otwartego rynku, chcąc zmniejszyć ich zapasy gotówki i w ten sposób skłonić je do oszczędności. Podczas kryzysu postępował odwrotnie, licząc na dodanie im odwagi i poszerzenie ekspansji kredytowej.

²¹ Na temat niezależności banków centralnych zobacz: *Central Banks' Independence in Historical Perspective*. Red. G. Toniolo. Berlin, New York 1988.

Doświadczenia amerykańskie²² różniły się od brytyjskich. Regulacja prawa bankowego pozostawiona była, początkowo, w gestii władz stanowych. Spowodowało to ogromne rozdrobnienie bankowości amerykańskiej. W odróżnieniu od bankowości brytyjskiej, dla której charakterystyczne było istnienie kilku silnych banków, pokrywających kraj siecią oddziałów (*bank branches system*), dla Stanów Zjednoczonych typowe było istnienie tysięcy samodzielnych, małych banków (*bank units system*). Inną cechą charakterystyczną bankowości amerykańskiej było traktowanie emisji banknotów jako normalnej czynności bankowej najmniejszych nawet banków. W tej dziedzinie pewien ład zaczęto wprowadzać dopiero w okresie wojny secesyjnej. W tradycji amerykańskiej mieściła się też niechęć do banku centralnego, w którym widziano siłę stabilizującą stosunki kredytowe, ale – co za tym idzie – utrudniającą dostęp do kredytu. Po dwóch nieudanych próbach w XIX w., System Rezerwy Federalnej (FED), spełniający zadania banku centralnego, udało się utworzyć dopiero w 1913 r.

W Stanach Zjednoczonych, wobec słabości poszczególnych banków i niechęci do Rezerwy Federalnej, większą rolę od stopy dyskontowej odgrywały operacje otwartego rynku jako instrument oddziaływania banku centralnego na banki komercyjne. W sytuacjach zagrożenia Rezerwa miała natomiast znacznie więcej klientów wymagających pomocy niż Bank Anglii. Bezpośrednim powodem utworzenia FED była właśnie panika bankowa 1907 r., która uświadomiła Amerykanom potrzebę istnienia *lender of last resort*²³. Brak banku centralnego w XIX-wiecznej Ameryce doprowadził do zupełnie innego niż w Wielkiej Brytanii rozwoju nadzoru bankowego. Potrzebę istnienia nadzoru dostrzegły same banki – w każdym razie te solidniejsze. Od 1819 r. działał stworzony oddolnie, przez same banki tzw. Suffolk System, kontrolujący płynność banków w nim zrzeszonych i dzięki temu wzbudzający zaufanie klientów. W latach trzydziestych XIX w. Suffolk System objął prawie wszystkie banki. W następnym dziesięcioleciu nadzór przeszedł w ręce władz stanowych, następnie zaś federalnych. Zarówno „samorządowy”, jak i rządowy nadzór bankowy wywodziły się zatem z tradycji amerykańskiej. Oba modele kolejno próbowano wprowadzić w II Rzeczypospolitej (w ustawach bankowych z 1924 i 1928 r.).

Wspólną cechą bankowości anglosaskiej było istnienie silnego pozabankowego rynku pieniężnego, co umożliwiało ograniczenie funkcji banków wyłącznie do krótkoterminowego kredytu dyskontowego. Stąd też wynikała duża, znacznie większa niż w innych krajach, rola operacji otwartego rynku.

²² O doświadczeniach amerykańskich patrz: L.A. Rufener: *Money and Banking in the United States*. London 1935; H.E. Miller: *Banking Theories in the United States before 1860*. Cambridge 1927.

²³ Por.: Ch.P. Kindleberger: *Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises*. New York 1978.

Kontynentalne banki centralne różniły się od banków anglosaskich dwoma cechami. Z reguły mniejszy był zakres ich niezależności od władz państwowych. Zazwyczaj też, wobec słabszego rozwoju rynku kapitałowego, banki centralne w większym stopniu poczuwały się do odpowiedzialności za rozwój gospodarczy kraju.

Rosyjski Bank Państwa²⁴, utworzony w 1860 r., był przed I wojną światową jednym z dwóch państwowych banków centralnych w Europie²⁵. Wy różniało go to spośród innych instytucji tego typu, które zazwyczaj były spółkami akcyjnymi. Bank był jedną z sekcji Ministerstwa Finansów i podlegał bezpośrednio ministrowi. Skarb państwa ponosił odpowiedzialność za zobowiązania banku i przejmował wszystkie jego zyski. Bank Państwa realizował zatem politykę gospodarczą rządu w zakresie kredytowania gospodarki, działając równoległe do banków komercyjnych, nad którymi nie sprawował nadzoru (choć, jak wspomniano, przyjmował od banków komercyjnych coś w rodzaju współczesnej rezerwy obowiązkowej – robił to jednak jedynie jako „kasa” rządowa). Niemniej podczas kryzysów bankowych, np. w lipcu 1899 r., Bank Państwa stawał się dla banków komercyjnych „ostatecznym źródłem kredytu” – robił to jednak z polecenia rządu i na jego rachunek.

W Rosyjskim Banku Państwa istniały ograniczone możliwości robienia karier przez Polaków²⁶. Nie była to jednak dobra szkoła bankowości centralnej i doświadczenia rosyjskie, jeśli owocowały w II Rzeczypospolitej, to troską o niezależność banku centralnego od rządu.

Bardziej znacząca, choć odległa w czasie, była tradycja Banku Polskiego²⁷ z lat 1828–85. Był on instytucją specyficzną. Obok spełniania funkcji emisyjnych (do 1870 r.), udzielał kredytu krótkoterminowego (do 1850 r.) i hipotecznego (do 1870 r.), w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w. prowadził też rozległą działalność inwestycyjną. Aż do 1869 r. zachował niezależność od rosyjskiego Ministerstwa Finansów. Po likwidacji banku jego dzieje obrosły legendą, do której kontynuacji przyczyniła się wydana przed I wojną światową książka Henryka Radziszewskiego. Tradycja Banku Polskiego, ważka z racji patriotycznego charakteru, nie była jednak również dobrą szkołą bankowości centralnej. Bank Polski zajmował się mobilizowaniem kapitału w kraju pozbawionym jeszcze rozbudowanej bankowości komercyjnej. W pierwszej połowie XIX w. było to zapewne konieczne. Nie był to jednak odpowiedni wzorzec w okresie międzywojennym.

²⁴ S. Kempner, op. cit., s. 170–174; por. też: I.F. Gindin, op. cit.

²⁵ Drugim był Bułgarski Bank Narodowy utworzony w 1879 r.

²⁶ Ale nie w oddziale warszawskim banku.

²⁷ H. Radziszewski, op. cit.; Bank Polski 1828–1885. Op. cit.; J. Jedlicki: Nieudana próba kapitalistycznej industrializacji. Warszawa 1964.

W 1915 r., po zajęciu Królestwa Polskiego przez państwa centralne, polskie sfery gospodarcze wysunęły projekt utworzenia „Banku Krajowego”²⁸ jako instytucji emisyjnej. Bank miał być instytucją w połowie kontrolowaną przez akcjonariuszy, w połowie przez powołujące go do życia instytucje społeczne. Pokryciem emisji miały być papiery publiczne i weksle oraz wycofane z obiegu ruble. Projekt koncentrował się na funkcjach emisyjnych banku, nie precyzując jego stosunków z bankami komercyjnymi. Idea „Banku Krajowego”, ciekawa z punktu widzenia rozwoju polskiej myśli ekonomicznej, nie doczekała się realizacji z powodu braku poparcia ze strony władz okupacyjnych. Funkcje instytucji emisyjnej powierzyły one utworzonej w 1916 r. Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej²⁹. PKKP nie próbowała odgrywać roli banku centralnego.

Bank Austro-Węgierski³⁰ powstał w 1816 r. jako Austriacki Bank Narodowy. W roku 1878 zmienił nazwę, dostosowując się do dualistycznego charakteru monarchii habsburskiej. Bank był spółką akcyjną, jednak gubernator, dwaj wicegubernatorzy i czterech ich zastępcy mianowani byli przez cesarza. Jeśli chodzi o niezależność od rządu, było to zatem rozwiązanie pośrednie między modelem anglosaskim i rosyjskim. Oprócz pełnienia funkcji emisyjnych, bank finansował również bezpośrednio gospodarkę poprzez kredyt krótkoterminowy i hipoteczny. Emitował listy zastawne. Bank występował zatem jako konkurent banków komercyjnych. Nadzór bankowy, bardzo liberalny, sprawowało Ministerstwo Skarbu. Był to zatem model daleki od ortodoksyjnych wzorców bankowości centralnej.

W austriackiej części monarchii habsburskiej istniały instytucje pośrednie między bankiem centralnym i bankami komercyjnymi. Były to banki publiczne powołane do życia przez władze krajowe – jednym z nich był wspomniany już Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim³¹. One to właśnie spełniały funkcje ostatecznego źródła kredytu w wypadku paniki, raczej jednak według starych wzorców *stand by*, tzn. w normalnych czasach prowadząc zwykłą działalność bankową i rywalizując z bankami komercyjnymi, wkraczając do akcji jedynie w sytuacjach zagrożenia. Tak właśnie galicyjski Bank Krajowy ratował w 1898 r. Galicyjską Kasę Oszczędności, w 1902 r. Bank Galicyjski dla Handlu i Przemysłu, a w 1912 r. – Akcyjny Bank Związkowy. Galicyjska tradycja, nakazująca szukać „ostatecznego źródła kredytu” nie w banku centralnym, lecz w Banku Krajowym,

²⁸ S. Kempner, op. cit., s. 176.

²⁹ Por. E. Czapska: Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. „Bank i Kredyt” 1988 nr 5–6; W. Mastowski: Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. „Zeszyty Historyczne” 1975 nr 32.

³⁰ S. Kempner, op. cit., s. 182–184; por. też F. Konieczny: Bank Austriacko-Węgierski a Galicja. Lwów 1918.

³¹ S. Kempner, op. cit., s. 185–189.

wywarła – jak się wydaje – przy wszystkich różnicach pewien wpływ na kształt modelu bankowości w II Rzeczypospolitej.

Doświadczenia galicyjskie były istotne dla ukształtowania kadry polskich bankowców, ponieważ, w odróżnieniu od Rosyjskiego Banku Państwa, w Banku Austro-Węgierskim Polacy mieli rozległe możliwości kariery. W latach 1900–09 gubernatorem banku był Leon Biliński, późniejszy minister skarbu w rządzie Ignacego Paderewskiego. Galicja dostarczyła polskiemu aparatowi finansowemu (nie tylko bankowości) licznych, nieźle przygotowanych kadr.

Reichsbank powstał w 1873 r. z połączenia wszystkich (z wyjątkiem czterech) dawnych banków emisyjnych państw niemieckich. Był spółką akcyjną, w której jednak decydującą rolę odgrywała dyrekcja, mianowana przez kanclerza Rzeszy. Reichsbank nie konkurował z bankami komercyjnymi w dziedzinie gromadzenia wkładów, obsługiwał jednak bezpośrednio gospodarkę poprzez rozbudowany dział rachunków żywych, pełniąc – w pewnym sensie – funkcję izby rozrachunkowej. Stosunki między polskimi bankami zaboru pruskiego a Reichsbankiem zabarwione były, w większym stopniu niż w pozostałych zaborach, konfliktem narodowościowym. Nadawało to doświadczeniom bankowców wielkopolskich z bankowością centralną specyficzny, mało przydatny w okresie II Rzeczypospolitej charakter.

ROZDZIAŁ II

W EPOCE INFLACJI (1918–1923)

Lata inflacji przyniosły, z jednej strony, burzliwy rozwój liczebny bankowości prywatnej, z drugiej – destrukcję jej rzeczywistego potencjału finansowego. Powstały wówczas zasadnicze przesłanki późniejszej marginalizacji prywatnych instytucji kredytowych.

1. GOSPODARCZE WARUNKI DZIAŁANIA BANKÓW

Tabele 2 i 3 ilustrują dynamikę inflacji w Polsce¹. Do 1921 r. inflacja miała charakter skarbowy, a przyrost emisji był mniejszy od deficytu budżetowego. Poczynając od przełomu lat 1921/22, przyrost emisji wyprzedził wzrost deficytu, a inflacja stała się głównie instrumentem wspomagania życia gospodarczego.

Tabela 2

Dynamika inflacji w Polsce w latach 1918–23
(wg kursu mp do USD)

Lata	Roczna stopa inflacji (w %)	Kurs USD w ostatnim tygodniu roku
1918	–	9,0
1919	1 123,4	110,1
1920	435,8	590,0
1921	395,3	2 922,0
1922	509,1	17 800,0
1923	35 714,6	6 375 000,0

Źródło: J. Zdziechowski: *Finanse Polski w latach 1924 i 1925*. Warszawa 1925, s. 13–15; W. Morawski: *Polityka pieniężna. (w:) Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*. Red. I. Kostrowicka. Warszawa 1989, s. 258.

¹ Na temat inflacji patrz m.in.: E. Taylor: *Inflacja polska*. Poznań 1926; Z. Landau: *Inflacja w Polsce po I wojnie światowej*. „*Studia Finansowe*” 1985 nr 32; W. Morawski: *Pierwsza inflacja polska*. „*Tygodnik Solidarność*” 1989 nr 15.

Miesięczne stopy inflacji
(wg kursu mp do USD w %)

Miesiące \ Lata	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Styczeń	–	22,2	30,8	33,9	17,9	100,3	45,9
Luty	–	9,1	10,4	12,7	17,9	25,6	–0,5
Marzec	–	12,5	–1,8	–8,6	–4,7	–5,5	0,0
Kwiecień	–	14,3	16,1	0,4	5,4	10,2	0,0
Maj	–	–2,8	–0,6	23,8	–1,8	13,4	–
Czerwiec	–	16,7	–21,4	104,2	17,4	96,7	–
Lipiec	–	12,3	33,9	0,7	29,3	89,2	–
Sierpień	–	42,5	12,8	36,2	42,0	26,6	–
Wrzesień	–	25,0	26,2	130,0	2,8	40,6	–
Październik	–	17,9	10,2	–52,7	59,5	360,6	–
Listopad	6,3	86,7	71,4	15,8	22,5	119,3	–
Grudzień	5,9	43,0	15,7	–18,6	2,8	80,3	–

Uwaga: Wartości ujemne oznaczają, że w danym miesiącu kurs marki do USD wzrastał.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: J. Dziechowski: *Finanse Polski w latach 1924 i 1925*. Warszawa 1925, s. 13–15.

Już jesienią 1919 r. marka polska straciła znaczenie jako środek tezauryzacji, nawet krótkoterminowej. Upowszechniła się świadomość, że przetrzymywanie oszczędności w markach musi oznaczać straty. Waluta polska przestała być miernikiem w transakcjach terminowych i hipotecznych. Środkiem tezauryzacji stały się złoto, biżuteria, towary, obce waluty i dewizy oraz papiery dywidendowe. Przyczyniło się to do ożywienia rynku kapitałowego.

W 1921 r. zmienił się charakter inflacji. Zakończono działania wojenne, zniesiono reglamentację cen. Wzrost kursów walut wyprzedzał wzrost cen, co dawało inflacyjną premię eksportową i przyczyniło się do ożywienia gospodarki. Towary straciły znaczenie jako środek tezauryzacji, rozkwitła natomiast spekulacja walutowa.

Pod koniec 1921 r. minister skarbu, Jerzy Michalski, przejściowo opanował inflację. Skutkiem tego było załamanie koniunktury, którą na początku 1922 r. PKKP ożywiła nowymi kredytami. Oznaczało to jednak zniweczenie sukcesu osiągniętego przez Michalskiego.

W 1922 r. spekulacja odciągała już tak znaczną część środków od produkcji, że rynek kapitałowy zaczął się kurczyć. W 1923 r. inflacja przeszła w hiperinflację, osiągając w październiku rekordowe tempo 360% miesięcznie. Znikła premia eksportowa, od marca 1923 r. stopniowo spadała produkcja. W pierwszych miesiącach 1924 r. inflacja została opanowana.

2. PRZEMIANY ORGANIZACYJNE BANKOWOŚCI

2.1. RUCH BANKOWY

Wzrost liczby banków akcyjnych w Polsce w latach inflacji był tak gwałtowny, że – zwłaszcza w ostatniej fazie – wymykał się statystyce. Henryk Nowak pisał o 88 bankach pod koniec 1923 r.² i dla tej liczby banków dysponujemy danymi dotyczącymi poszczególnych składników bilansu (por. aneksy IV i V). W innych opracowaniach, opierających się na danych ZBwP, była mowa o 111 bankach i 657 oddziałach w końcu 1923 r.³ i te liczby najczęściej powtarzane są w literaturze przedmiotu. Autor doliczył się ponad 130 banków w końcowej fazie inflacji, choć o niektórych z nich nie ma żadnych danych, poza nazwą. Możliwe zatem, że uzyskawszy koncesję, nie podjęły działalności. Pamiętajmy jednak, że powyższe różnice, na pozór znaczne, dotyczą firm najmniej ważnych, których uwzględnienie nie zmieniłoby obrazu bankowości polskiej tego okresu.

W 1918 r. powstało 5 nowych banków⁴: 2 w Galicji i 3 w Kongresówce. Był wśród nich Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie, który w następnych latach pokrył gęstą siecią oddziałów Kresy Wschodnie. W 1919 r. powstało 14 nowych banków: 4 z siedzibą w Warszawie⁵ oraz 10 w byłym zaborze pruskim⁶, w tym: 1 w Toruniu, 2 w przyznanej później Polsce części Górnego Śląska i 7 w Wielkopolsce. Te ostatnie okazały się wyjątkowo słabe – z 7 nowych banków wielkopolskich żaden nie dotrwał do wielkiego kryzysu. W 1920 r. powstało 25 nowych banków: 12 w dawnym zaborze rosyjskim⁷,

² H. Nowak: *Bankowość w Polsce*. T. 1. Warszawa 1932, s. 364.

³ Sprawozdanie ZBwP, 1923, s. 22.

⁴ Zestawienie nowych banków na podstawie: Z. Hofmoki-Ostrowski: *Banki w Polsce*. Warszawa 1925, s. VII–IX; S. Kempner, op. cit., s. 268–282 oraz zestawień własnych autora. Nowymi bankami w 1918 roku były: Bank Ziemski dla Kresów SA w Łańcucie, Bank Komercyjny SA w Krakowie, Bank Spółek Niemieckich w Polsce SA w Łodzi, Warszawski Bank Stołeczny SA i Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie.

⁵ Były to: Bank Wschodni SA, Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA, Bank Międzynarodowy SA i Bank Kredytu Hipotecznego SA.

⁶ Były to: Bank Centralny SA w Poznaniu, Bank Reasekuracyjny Lechia SA w Poznaniu, Polski Bank Komisowy SA w Poznaniu, Bank Zbożowy SA w Poznaniu, Bank Poznański SA w Poznaniu, Poznański Bank Ziemian SA w Poznaniu, „Ceres” Bank Zbożowy SA w Lesznie, Bank Pomorski SA w Toruniu, Górnos Śląski Bank Handlowy SA w Katowicach i Oberschleisen Bank AG w Katowicach.

⁷ Było to 8 nowych banków w Warszawie: Bank Angielsko-Polski SA, Bank Przemysłowców Polskich SA, Bank Budowlany SA, Bank dla Handlu Zagranicznego SA, Bank Stowarzyszenia Mechaników SA, Bank Związku Ziemiaków SA, Bank Narodowy dla Rozwoju Polskiego Przemysłu, Handlu i Rzemiosła SA oraz Bank Centralny dla Handlu, Przemysłu i Rolnictwa SA; 2 nowe banki w Łodzi: Bank Handlowo-Przemysłowy SA i Bank Polskich Przemysłowców i Kupców Chrześcijan SA, ponadto: Wileński Bank Rolniczo-Przemysłowy SA i Bank Zjednoczonych Przemysłowców SA w Tomaszowie.

11 w dawnym zaborze pruskim⁸ i 2 w Galicji⁹. W 1921 r. powstały 32 nowe banki: 19 w dawnym zaborze rosyjskim¹⁰, 9 w pruskim¹¹ i 4 w Galicji¹². Charakterystyczne było, wobec nasycenia bankami tradycyjnych ośrodków bankowości, powstawanie nowych firm w mniejszych miastach. Z 4 banków galicyjskich – 3 powstały w Krakowie, a tylko 1 we Lwowie. W pozostałych dzielnicach banki „wyszły” na prowincję. W 1922 r. otwarto tylko 9 nowych banków, głównie na terenach świeżo wcielonych do Polski: 2 w Wilnie¹³ i 3 na Górnym Śląsku¹⁴. Zwraca uwagę fakt, iż w tym roku żaden nowy bank nie powstał ani w Warszawie, ani we Lwowie. W 1923 r. powstało 16 nowych banków. Znowu dominował Górny Śląsk (6 banków)¹⁵ i prowincja

⁸ Były to 5 nowych banków poznańskich: Bank Zjednoczenia SA, Bank Osadniczy SA, Bank Francusko-Belgijsko-Polski dla Przemysłu i Rolnictwa SA, Bank für Handel und Gewerbe AG i Deutsche Aktienbank AG, 2 banki bydgoskie: Bank M. Stadthagen SA i Brombergen Bank TA, 2 banki na Śląsku: Górnośląski Bank Dyskontowy SA w Rybniku i Górnośląski Bank Związkowy SA w Pszczynie oraz Westbank SA w Wolsztynie i Bank Handlowo-Przemysłowy SA w Śremie.

⁹ Oba we Lwowie. Były to: Bank Dyskontowy SA i Bank Rolniczy SA.

¹⁰ W tym 11 w Warszawie: Bank Towarowy SA, Bank dla Elektryfikacji SA, Polski Bank Emigracyjny SA, Bank Ludowy SA, Bank Mazowiecki SA, Polski Bank Kresowy SA, Warszawski Bank Zjednoczony SA, Bank dla Spółdzielni SA, Polsko-Amerykański Union-Liberty Bank SA, Syndykat Przekazowy Banków Polskich SA i Akcyjna Spółka Przekazowa SA; 2 w Wilnie: Wileński Bank Kredytowy SA i Polski Bank Parcelacyjny SA oraz Łódzki Bank Depozytowy SA, Powszechny Bank Depozytowy SA w Równem, Bank Żyrardowski SA, Bank Kujawski SA we Włocławku, Bank Ziemi Kaliskiej SA w Kaliszu i Bank Powszechny SA w Piotrkowie.

¹¹ Były to 4 nowe banki w Poznaniu: Bank Cukrownictwa SA, Bank Agrarny SA, Bank Mieszczaństwa Polskiego SA i Bank Młynarzy Zachodnich Ziem Polskich SA, ponadto: Bank Bydgoski SA, Nadwiślański Bank Rolniczo-Przemysłowy SA w Toruniu, Bank Handlowo-Przemysłowy SA w Grodzisku Wielkopolskim, Bank Rolniczo-Przemysłowy SA w Czempiniu i Bank Śląski SA w Katowicach.

¹² W tym 3 w Krakowie: Polsko-Amerykański Bank Ludowy SA, Polski Bank Handlowo-Przemysłowy SA oraz Polski Bank Gwarancyjny SA i tylko 1 we Lwowie – Bank Naftowy SA.

¹³ Wileński Bank Krajowy SA i Bank Leśny SA w Wilnie.

¹⁴ Agrar und Commerzbank AG w Katowicach, Śląski Bank Tranzytowy SA w Katowicach i Bank Rolniczy SA w Chorzowie, a ponadto w innych częściach Polski: Śląski Zakład Kredytowy SA w Bielsku, Bank Rolniczo-Przemysłowy SA w Poznaniu, Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA w Łodzi, jeszcze w tym samym roku przeniesiony do Warszawy oraz Bank Przemysłowców Radomskich SA w Radomiu.

¹⁵ Cała szóstka w Katowicach. Były to: Międzynarodowy Bank Handlowy SA, Polski Bank Odrodzenia SA, Katowicki Bank Związkowy SA, Bank Ziemski SA, Bank Polsko-Rumuński SA i Bank Zagłębia SA.

(6 banków)¹⁶. Już drugi rok z rzędu nie powstał żaden nowy bank w Warszawie. W pierwszych miesiącach 1924 r., jeszcze przed reformą walutową, powstały 3 nowe banki¹⁷, nb. wszystkie dość efemeryczne.

Wzrostowi liczby central towarzyszyła rozbudowa sieci oddziałów: w 1920 r. było ich 208, w 1921 – 406, w 1922 – 523 i w 1923 – 655¹⁸. Rekordzistą był w tej dziedzinie Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie, posiadający w 1923 r. 95 oddziałów w kraju i 6 poza granicami, a ponadto własną firmę Comptoir Général de Change w Paryżu z 14 agenturami w północnej Francji. Na drugim miejscu znajdował się Bank Kredytowy SA w Warszawie (91 oddziałów), następnie: Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu (43 oddziały), Bank Handlowy SA w Warszawie (41 oddziałów), Bank Związku Ziemian SA w Warszawie (29 oddziałów) i Bank Przemysłowców SA w Poznaniu (29 oddziałów). Istniały też małe firmy, pokrywające gęstą siecią oddziałów ograniczony teren, np. wspomniany już Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie z 22 oddziałami na Kresach Wschodnich, czy Bank Dyskontowy SA w Bydgoszczy z 19 oddziałami na Pomorzu. Banki górnośląskie z reguły nie zakładały oddziałów poza województwem śląskim, gdyż w takim wypadku musiałyby się starać o koncesję.

Rozwojowi organizacyjnemu bankowości towarzyszył proces jej, przynajmniej formalnej, polonizacji. W zaborze rosyjskim proces ten dokonał się już podczas wojny, dzięki ewakuacji w 1915 r. oddziałów banków rosyjskich. W jednym przypadku z usamodzielnionych oddziałów Ryskiego Banku Handlowego powstał nowy bank, polski Akcyjny Bank Komercyjny. W zaborze austriackim taka droga unarodowienia bankowości stała się regułą. Z oddziałów Wiener Bank-Verein powstał Powszechny Bank Związkowy SA we Lwowie, z oddziałów wiedeńskiego Union-Bank – Bank Unii w Polsce SA. Oddziały Österreichische Credit-Anstalt przejęły Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie i Bank Dyskontowy SA w Warszawie. Oddziały Boden-Credit-Anstalt przejął Bank Małopolski SA w Krakowie. Operacje te z reguły oznaczały powiązanie przejmujących oddziałów firm polskich z centralami w Wiedniu.

¹⁶ Bank Kredytowy SA w Kępnie, Bank Koniński SA, Bank Przemysłowców Zgierskich SA, Bank Ziemi Wieluńskiej SA, Bank Handlowo-Przemysłowy SA we Włocławku, Śląski Bank Komercyjny SA w Bielsku, a ponadto: Bank Przemysłu Włókienniczego SA w Łodzi, Bank Wzajemnego Kredytu SA w Krakowie i 2 nowe banki lwowskie: Powszechny Bank Związkowy SA i Bank Unii w Polsce SA.

¹⁷ Bank Północny SA w Łomży, Bank Zjednoczonych Kooperatyw SA w Warszawie i Polski Powszechny Bank Kredytowy SA w Katowicach.

¹⁸ Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*. T. 1 – *W dobie inflacji 1918–1923*. Warszawa 1967, s. 296. Liczba oddziałów w 1923 r. budzi podobne wątpliwości, jak liczba central. Stąd pewne rozbieżności w źródłach, pozbawione zresztą większego znaczenia.

W zaborze pruskim niemieckie D-banki zwinęły swe oddziały, utrzymując wpływy za pośrednictwem zaprzyjaźnionego z nimi Danziger Privat Aktion-bank oraz założonych już zgodnie z prawem polskim firm niemieckich: Bank für Handel und Gewerbe AG w Poznaniu, Banku Spółek Niemieckich w Polsce SA w Łodzi czy katowickiego Agrar und Commerzbank AG. Oddziały banków niemieckich utrzymały się natomiast na Górnym Śląsku, gdzie konwencja górnośląska zabezpieczała je przed likwidacją.

Specyficznym tworem epoki inflacji były banki branżowe, związane z jedną gałęzią gospodarki, z których trwałe okazały się dwa: Bank Cukrownictwa SA w Poznaniu i Bank Naftowy SA we Lwowie. Innym specyficznym typem banku tej epoki były banki partyjne, stanowiące zaplecze finansowe ugrupowań politycznych. Przykładami takich firm były: Bank Ludowy SA w Warszawie, powiązany z Polską Partią Socjalistyczną, Bank Zjednoczonych Kooperatyw SA w Warszawie, własność Narodowej Partii Robotniczej, czy „Kredyt Polski” Bank Akcyjny SA w Warszawie (dawny Wileński Bank Krajowy SA), pozostający pod kontrolą PSL „Piast”.

W obliczu deprecjacji waluty polskiej potencjalnie korzystne było pośredniczenie w przesyłaniu przekazów pieniężnych ze skupisk polonijnych do kraju. Taki był cel utworzonego w 1921 r. prywatno-państwowego Syndykatu Przekazowego Banków Polskich SA w Warszawie, który nastawiał się na obsługę Polonii amerykańskiej. Wobec Polonii francuskiej podobną rolę próbował odgrywać Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie.

Procesy koncentracji w bankowości przybierały w tym okresie postać koncernów tworzonych w drodze wzajemnej wymiany akcji. Powiązania takie z reguły okazywały się nietrwałe. Najbardziej znany był koncern stworzony wokół Polskiego Banku Handlowego SA w Poznaniu, grupujący 9 banków we wszystkich trzech zaborach i kontrolujący kilkanaście procent kapitałów zaangażowanych w bankowości (patrz niżej).

Charakterystyczną tendencją okresu inflacji było ciążenie banków prowincjonalnych ku Warszawie. Przejawiało się ono w przenoszeniu central do Warszawy¹⁹, otwieraniu filii, bądź przejmowaniu kontroli nad słabszymi bankami warszawskimi²⁰.

Nowe banki akcyjne najczęściej powstawały „na surowym korzeniu”, choć bywało też inaczej. W 6 przypadkach banki akcyjne powstały z istniejących

¹⁹ Np. przeniesienie Banku Kupiectwa Polskiego SA ze Lwowa, Powszechnego Banku Depozytowego SA z Równego, Polskiego Akcyjnego Banku Komercyjnego SA z Łodzi, czy Wileńskiego Banku Krajowego SA.

²⁰ Np. przejęcie Banku Przemysłowego SA w Warszawie przez lwowski Bank Przemysłowy SA czy Banku Kredytowego SA w Warszawie przez Polski Bank Handlowy SA z Poznania.

wcześniej domów bankowych²¹. Z jednym wyjątkiem²² operacja taka oznaczała kres istnienia domu bankowego. 5 banków powstało z przekształcenia w spółki akcyjne Towarzystw Wzajemnego Kredytu²³, 2 z Kas Pożyczkowych Przemysłowców²⁴. Łatwość tworzenia banków akcyjnych spowodowała prawie całkowity zanik takich tradycyjnych instytucji finansowych, jak towarzystwa wzajemnego kredytu, czy domy bankowe²⁵.

Banki utworzone w latach inflacji były firmami słabszymi od banków przedwojennych. Różnica ta ujawnia się szczególnie wyraźnie w zaborze pruskim, w mniejszym stopniu – rosyjskim, w najmniejszym – w Galicji. Zjawisko to ilustruje tab. 4.

Tabela 4

Porównanie żywotności banków przedwojennych i banków inflacyjnych

Wyszczególnienie		Z tego dotrwało do roku			
		1929		1939	
			w %		w %
Istniejące w 1918 r. banki przedwojenne	27	20	74	12	44
Zabory:					
– rosyjski	11	8	73	6	55
– austriacki	10	7	70	3	30
– pruski	6	5	83	3	50
Banki założone w okresie inflacji	101	34	34	15	15
Zabory:					
– rosyjski	47	18	38	5	11
– austriacki	13	5	39	4	31
– pruski	41	11	27	6	14

Źródło: Obliczenia własne autora.

²¹ Bank Angielsko-Polski SA z Domu Bankowego Adolf Peretz, Bank Wschodni SA z Domu Bankowego Józef Tyszkiewicz, Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA z Domu Bankowego A. Piędzicki, Bank Północno-Wschodni SA z Domu Bankowego Szereszowski, Bank M. Stadthagen z Domu Bankowego M. Stadthagen i Bank Francusko-Belgijsko-Polski SA z Domu Rolniczo-Handlowego Mieczysław Kłos.

²² Domu Bankowego Szereszowskich.

²³ Bank Koniński SA, Bank Ziemi Kaliskiej SA, Bank Żyrardowski SA, Bank Kujawski SA, Bank Wzajemnego Kredytu SA.

²⁴ Bank Przemysłowców Polskich SA w Warszawie i Bank Przemysłowców Radomskich SA.

²⁵ S. Kempner, op. cit., s. 273–4.

2.2. KAPITAŁY I KONCERNY

W okresie inflacji zachodziły istotne zmiany we wzajemnych powiązaniach banków oraz w ich związkach z kapitałem obcym. Pewne przedwojenne powiązania uległy osłabieniu lub zerwaniu, w ich miejsce pojawiły się całkiem nowe, często efemeryczne. Obraz powiązań przed kryzysem bankowym 1925 r. różnił się jednak dość poważnie od utrwalonego w literaturze przedmiotu obrazu z końca lat dwudziestych²⁶. Z racji znikomej wartości informacyjnej danych liczbowych z okresu inflacji łatwiej określić kierunki zaangażowania kapitałów zagranicznych niż skalę tego zaangażowania.

Kapitał austriacki obecny był od dawna w bankowości galicyjskiej. Już przed I wojną światową Bank Małopolski SA związany był z wiedeńskim Boden Credit-Anstalt. Po wojnie kapitał austriacki rozszerzył swe wpływy na pozostałe zabory za pośrednictwem banków galicyjskich, które powstały z usamodzielnionych oddziałów banków wiedeńskich.

Oddziały Österreichische Credit-Anstalt zostały przejęte przez Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie i Bank Dyskontowy Warszawski SA. ÖCA stał się w właścicielom ok. 30% akcji ABH i BDW²⁷. Wcześniej, już w 1918 r. Herman Poznański, dyrektor BDW, próbował związać swój bank z kapitałem amerykańskim, co jednak okazało się nietrwale²⁸. W 1922 r. konsorcjum kierowane przez ÖCA, a obejmujące: Amstelbank w Amsterdamie, ABH, BDW i firmę Bracia Pollak w Bielsku, utworzyło nowy bank w Bielsku – Śląski Zakład Kredytowy SA²⁹. W ten sposób powstał złożony z trzech silnych banków koncern ÖCA w Polsce. W orbicie wpływów koncernu znajdował się ponadto Polski Bank Przemysłowy SA we Lwowie.

W 1920 r. z oddziałów lwowskiego i krakowskiego wiedeńskiego Merkurbanku powstał Bank Komercyjny SA w Krakowie³⁰, całkowicie kontrolowany przez Merkurbank.

Z filii wiedeńskiego Union-Banku powstał w 1923 r. Bank Unii w Polsce SA z siedzibą we Lwowie. Bank ten pozostawał w następnych latach pod kontrolą firmy macierzystej³¹.

²⁶ Głównie w klasycznym opracowaniu Mieczysława Smereka (Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej. „Bank” 1933 nr 1, 2).

²⁷ M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 34.

²⁸ Ignotus: Finansjera warszawska (1870–1925). (Z osobistych wspomnień). Warszawa 1926, s. 74.

²⁹ AAN, MS, t. 4483–4491, 6173; NL, t. 121; por. też: M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 35.

³⁰ AAN, MS, t. 4311–4318; NL, t. 124; por. też: M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 37.

³¹ Z. Hofmoki-Ostrowski: Banki w Polsce. Warszawa 1925, s. 132–133; por. też: W. Morawski: Mniejsze banki lwowskie. Słownik banków polskich. „Gazeta Bankowa” 1990 nr 27.

W 1923 r. z oddziałów Wiener Bank-Verein powstał Powszechny Bank Związkowy SA we Lwowie. Większość akcji PBZ pozostawała w rękach banku wiedeńskiego oraz zaprzyjaźnionych z nim: Banque Belge pour l'Etranger w Brukseli i Banque Commerciale de Bâle w Bazylei³².

Powszechny Bank Kredytowy SA we Lwowie już w momencie swego powstania w 1910 r. był częściowo własnością Österreichische Länderbank w Wiedniu. Po wojnie związek ten został utrzymany, ale firma wiedeńska w 1922 r. przeszła pod kontrolę francuską i przeniosła się do Paryża, zmieniając nazwę na Banque de Pays de l'Europe Centrale. 60% akcji przejął Banque de Paris et de Pays-Bas (Paribas), zaś 40% pozostało w rękach dawnych akcjonariuszy austriackich. Takie też były proporcje udziału zagranicznych akcjonariuszy PBK³³.

Śląski Bank Eskontowy SA w Bielsku w pierwszych latach po zakończeniu wojny pozostawał pod kontrolą Wiener Lombard und Escompte Bank, Dyrekcji Górniczej Ks. Pszczyńskiego, firmy „Robur” i Deutsche Banku³⁴. Tradycyjne, choć w omawianym okresie dość luźne związki z bankowością wiedeńską zachowywał krakowski Bank Małopolski SA. Włosko-austriackie firmy: Societa Italiana di Credito Commerciale i Banco di Credito Italiano-Viennese uczestniczyły też w zakładaniu Polskiego Powszechnego Banku Kredytowego SA w Katowicach (1924 r.). Nie powiodła się natomiast próba utworzenia przez Leona Bilińskiego Banku Austriacko-Polskiego w Wiedniu³⁵ we współpracy z Domem Bankowym Robert Goldschmidt.

Kapitał czeski występował w Bielsko-Bialskim Banku Handlowym i Przemysłowym – filii Czeskiego Union-Banku, który w 1920 r. usamodzielniał się, zmieniając nazwę na Śląski Bank Przemysłowy SA. Większość jego akcji wykupił wówczas lwowski Polski Bank Przemysłowy SA, wchodząc na krótko w związki z kapitałem czeskim³⁶. W orbicie wpływów czeskich znalazł się też na krótko Bank Przemysłowy Warszawski SA, założony jeszcze

³² AAN, MS, t. 4415–4424; NL, t. 128–131; M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 36. Por. też W. Zborowski: Powszechny Bank Związkowy w Polsce. „Bank” 1938 nr 12, s. 651; W. Morawski: Powszechny Bank Związkowy SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 32.

³³ AAN, MS, t. 4407–4414; NL, t. 123; por. też: M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 36; Powszechny Bank Kredytowy, Spółka Akcyjna. „Bank” 1938 nr 12, s. 647; E. Busnière: Paribas 1872–1992, l'Europe et le monde. Antwerp 1992; W. Morawski: Powszechny Bank Kredytowy SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 15.

³⁴ AAN, MS, t. 4476–4479; por. też: M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 37.

³⁵ „Przegląd Wieczorny” z 5 lipca 1922. „Gazeta Warszawska” z 6 lipca 1922.

³⁶ AAN, MS, t. 4396–4398; BGK, t. 820, 833, 836, 844–846, 857–859; Z. Hofmokl-Ostrowski, op. cit., s. 189; „Gazeta Bankowa” 1929 nr 13–14; por. też: W. Morawski: Banki bielskie. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 44 oraz W. Morawski: Polski Bank Przemysłowy SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 14.

w 1913 r. przy udziale Žiwnostenska Banka z Pragi. Bank ten został następnie wchłonięty przez Polski Bank Przemysłowy SA.

W 1918 r. dwa banki praskie (Praski Bank Kredytowy i Bank Agrarny) brały udział w powiększeniu kapitału Ziemskiego Banku Kredytowego SA we Lwowie. Przez kilka następnych lat grupa czeska stanowiła około połowy Rady Banku³⁷.

Wydaje się, że bezpośrednio po zakończeniu wojny Polska była dość atrakcyjnym rynkiem dla bankowości czeskiej, a dawne powiązania z czasów austriackich ułatwiały kontakty. Być może mieliśmy nawet przez moment do czynienia z próbą montowania czeskiego koncernu w bankowości polskiej (Polski Bank Przemysłowy SA we Lwowie, Warszawski Bank Przemysłowy SA i Śląski Bank Przemysłowy SA w Bielsku). Jednak już w okresie inflacji nastąpiło wycofanie się Czechów z bankowości polskiej.

Jeszcze w 1913 r. **kapitał francuski** zaangażował się w warszawskim Banku dla Handlu i Przemysłu SA. Po wojnie ten związek został utrzymany, a BdHiP w 1923 r. wyrósł na największy bank prywatny w Polsce pod względem ilości depozytów (por. aneks X). Grupa francuska w banku reprezentowała Union Commerciale et Industriale de Paris³⁸. Wspomniano już powyżej o udziale kapitału francuskiego w Powszechnym Banku Kredytowym SA (Banque de Paris et des Pays-Bas).

W 1921 r. utworzono wspólny, polsko-francuski Bank Śląski SA w Katowicach, który miał być przeciwwagą dla dominujących na Górnym Śląsku wpływów bankowości niemieckiej. Polska część kapitału pozostała w rękach skarbu państwa, zaś część francuską rząd III Republiki przekazał w ręce prywatne. Współwłaścicielami tej części byli: Société Générale de Crédit Industriel et Commercial w Paryżu, Mines de Czeladź i „Skarboferm”³⁹.

Wydaje się jednak, iż kapitał francuski dość wcześnie doszedł do wniosku, że najbezpieczniej będzie wpływać na gospodarkę polską za pośrednictwem banku położonego na własnym terytorium. Już w 1920 r. utworzono w Paryżu Banque Franco-Polonaise SA. W nowej instytucji udziały mieli: Banque de Paris et des Pays-Bas (Paribas), Banque de l'Union Parisienne, Société

³⁷ AAN, MS, t. 4535–4536; BGK, t. 830, 838, 852, 862, 866, 870; „Rzeczpospolita” z 26 lipca 1925; por. też W. Morawski: Ziemski Bank Kredytowy. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 45.

³⁸ AAN, MS, t. 4296–4304; NL, t. 155; M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 39, por. też W. Morawski: Bank dla Handlu i Przemysłu w Warszawie SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 17.

³⁹ M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 39; „Rocznik Informacyjny o Spółkach Akcyjnych w Polsce” 1929; 1930; por. też W. Morawski: Bank Śląski SA – Banque de Silesie SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 41.

Général de Crédit Industriel et Commercial i „Skarboferm”⁴⁰. Banque Franco-Polonaise miał prawo, na zasadzie wyjątku, utrzymywać oddziały w Polsce.

Kapitały niemieckie. Po I wojnie światowej banki niemieckie, nie mogąc (poza województwem śląskim) utrzymywać własnych oddziałów, zakładały na terenie Polski nowe, kontrolowane przez siebie firmy, działające zgodnie z polskim prawem bankowym⁴¹.

Pod kontrolą Dresdner Banku znalazły się: utworzony w 1920 r. Bank für Handel und Gewerbe AG w Poznaniu⁴², który przejął aktywa wycofanego do Królewca Ostbanku, Landegenossenschaftbank w Poznaniu, będący centralą niemieckiej spółdzielczości, który, z kolei, posiadał większość akcji katowickiego Agrar und Commerzbank SA⁴³ (zał. 1922) oraz łódzkiego Banku Spółek Niemieckich w Polsce SA⁴⁴ (zał. 1920). Pod kontrolą Dresdner Banku znalazł się też niewielki Oberschleisen Bank AG w Katowicach.

Pod kontrolą Deutsche Banku działał Oberschlesischer Bankverein AG (Górnośląski Bank Związkowy SA⁴⁵), utworzony w 1920 r. w Pszczynie, następnie przeniesiony do Królewskiej Huty (od 1934 r. – Chorzów).

Pod kontrolą Darmstadt Bank pozostawał założony w 1920 r. Oberschlesische Discontbank AG (Górnośląski Bank Dyskontowy SA⁴⁶) w Rybniku, po podziale Śląska również przeniesiony do Królewskiej Huty. Na mocy Konwencji Górnośląskiej trzy banki niemieckie zachowały prawo utrzymywania oddziałów w polskiej części Górnego Śląska⁴⁷. Na Pomorzu banki niemieckie najchętniej działały za pośrednictwem zaprzyjaźnionego z nimi Danziger Privat-Aktionbank.

Kapitał brytyjski uczestniczył przejściowo w 1919 r. w Banku Handlowym W. Landau S.A. Na większą skalę pojawił się w 1920 r. w Banku Angielsko-

⁴⁰ M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 39.

⁴¹ Ibidem, s. 37–38 oraz W. Morawski: Banki niemieckie w II Rzeczypospolitej. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 29.

⁴² AAN, MS, t. 4425–4429, 5918.

⁴³ AAN, MS, t. 4194–4196, 5902.

⁴⁴ AAN, MS, t. 4464–4470, 6293–6295.

⁴⁵ AAN, MS, t. 4270.

⁴⁶ AAN, MS, t. 4362, 6092.

⁴⁷ Bank für Handel und Industrie w Katowicach, Mysłowicach i Rybniku, Deutsche Bank w Katowicach i Dresdner Bank też w Katowicach. Na zasadzie wzajemności polskie banki mogły utrzymywać oddziały w niemieckiej części Górnego Śląska: Bank Przemysłowców SA w Poznaniu, w Raciborzu, Gliwicach i Bytomiu i Polski Bank Handlowy w Bytomiu i Zabrze. Dla Direction der Discontogesellschaft zarezerwowano prawo do otwarcia oddziału w Katowicach. Patrz: Konwencja polsko-niemiecka dotycząca Górnego Śląska. Zał. do DURP 1922 nr 44, poz. 371, art. 314–329.

-Polskim SA w Warszawie (The British Overseas Bank Ltd. w Londynie⁴⁸). Grupa ta interesowała się głównie przemysłem cukrowniczym i elektrycznym.

Kapitał amerykański interesował się Polską głównie z racji możliwości wykorzystania zasobów finansowych Polonii amerykańskiej. W 1921 r. uczestniczył w tworzeniu Syndykatu Przekazowego Banków Polskich SA (Guaranty Trust Company)⁴⁹. Były też próby tworzenia banków w Polsce przez samą Polonię (Bank Stowarzyszenia Mechaników SA w Warszawie⁵⁰; zakończone głośną aferą w 1922 r. uczestnictwo Polonii z Detroit w Polskim Banku Handlowo-Przemysłowym SA w Krakowie⁵¹), czy wreszcie polonijny Bank Centralny dla Handlu, Rolnictwa i Przemysłu SA w Warszawie, związany z koncernem Polskiego Banku Handlowego SA w Poznaniu.

W 1920 r. Polonia zaangażowała się w poznańskim Banku Związku Spółek Zarobkowych SA. Zaangażowanie to było efektem podróży ks. Stanisława Adamskiego do USA i złożonych tam przez niego niezbyt uczciwych oświadczeń⁵².

W 1923 r. American Jewish Joint Distribution Committee nabył istniejący od 1921 r. Bank Rosyjsko-Polski SA w Warszawie, zmieniając jego nazwę na Bank dla Spółdzielni SA w Warszawie. Bank miał stać się centralą finansową akcji charytatywnej Jointu w Polsce⁵³.

Kapitał belgijski. Banque Belge pour l'Etranger, związany z jednym z największych banków europejskich, Société Générale de Belgique, miał udziały w Powszechnym Banku Związkowym SA (patrz wyżej).

⁴⁸ British Overseas Bank Ltd. utworzyły w Londynie w 1919 r. Anglo-South American Bank, Dominion Bank (Canada), Glyn, Mills Curie & Co, Charles Hoare & Co, Imperial Ottoman Bank, Northern Banking Corp., Union Bank of Scotland, William Deacon's Bank w celu ekspansji w Polsce i krajach bałtyckich. Por. Z. Landau, J. Tomaszewski: Kapitały obce..., op. cit., s. 404.

⁴⁹ Z. Szebeko: Likwidacja Syndykatu Przekazowego Banków Polskich. „Przemysł i Handel” 1925 nr 1; por. też: W. Morawski: Syndykat Przekazowy Banków Polskich SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 5.

⁵⁰ „Merkury Polski” z 21 stycznia 1925; „Gazeta Poranna” z 17 stycznia 1925; „Gazeta Warszawska” z 3 stycznia 1925; por. też: W. Morawski: Bank Stowarzyszenia Mechaników SA w Warszawie. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 33.

⁵¹ „Przegląd Wieczorny” 23 lipca 1921 i 14 listopada 1922.

⁵² Adamski zapewnił Polonię, iż w BZSZ nie ma akcji uprzywilejowanych i w ten sposób zachęcił do kupowania akcji IX emisji. W tym czasie przygotowane już były emisje X i XI, zawierające akcje uprzywilejowane, o czym Adamski wiedział. Sprawa ta była potem przez całe lata przedmiotem pretensji Polonii do BZSZ. W 1926 r. udział Polonii w BZSZ oceniano na 22,5%. AAN, MS, t. 4550.; por. też T. Małecka: Kapitał Stanów Zjednoczonych w polskiej bankowości prywatnej okresu międzywojennego. „Przegląd Historyczny” 1976 nr 1.

⁵³ AAN, MS, t. 4460–4462; W. Popielecki: Kasy Bezprocentowego Kredytu. Warszawa 1939 (praca magisterska w Bibliotece SGH). Por. też W. Morawski: Kasy bezprocentowego kredytu. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 15.

Kapitał szwajcarski. Banque de Commerce de Bâle miał udziały w Powszechnym Banku Związkowym SA (patrz wyżej). Ponadto ścisłe związki rodzinne łączyły Dom Bankowy A. Holzer⁵⁴ w Krakowie z Domem Bankowym Artur Wohl w Zurichu.

Kapitał łotewski. 95% akcji Polskiego Akcyjnego Banku Komercyjnego SA znajdowało się w rękach Rigas Comercbanka w Rydze, spadkobiercy dawnego Petersbursko-Ryskiego Banku Handlowego, z którego oddziału łódzkiego powstał PABK⁵⁵.

Kapitał włoski dysponował w okresie inflacji niewielkim przyczółkiem na Śląsku w postaci Polskiego Powszechnego Banku Kredytowego SA, założonego w początkach 1924 r. przez Societa Italiana di Credito Commerciale SA i Banco di Credito Italiano-Viennese. Obie firmy miały po dwie równorzędne centrale w Mediolanie i w Wiedniu. W 1919 r. Warszawskie Towarzystwo Wzajemnego Kredytu oraz Dom Bankowy A. Piędzicki przekształciły się w Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie, wkrótce potem oparty przez Banca Commerciale Italiana (BCI).

Koncerny polskie. Koncentracja dyspozycji gospodarczej w latach inflacji następowała nie tyle przez zwiększanie kapitałów dużych banków, ile przez nawiązywanie współpracy między bankami i tworzenie koncernów przekraczających dawne podziały zaborowe. Największą prężność wykazały tu banki wielkopolskie, a najbardziej znany był koncern Polskiego Banku Handlowego SA w Poznaniu.

Już w 1917 r. PBH nawiązał ścisłe stosunki z Bankiem Kwilecki, Potocki i Ska SA przez wymianę akcji i wzajemne delegowanie przedstawicieli do rad nadzorczych. Ten typ powiązań był potem wielokrotnie powielany⁵⁶. W tym samym 1917 r. PBH wkroczył, jako pierwszy bank wielkopolski, na teren Kongresówki, przejmując część akcji banku Kredytowego SA w Warszawie. Następnie oba banki wspólnie opanowały Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie i Bank Dyskontowy SA w Bydgoszczy. W Galicji przyczółkiem koncernu stał się Ziemski Bank Kredytowy SA. Z czasem w obrębie koncernu znalazły się jeszcze: Bank Wschodni, nastawiony na obsługę Kresów Wschodnich, bank Międzynarodowy, nastawiony na finansowanie handlu zagranicznego, Bank Centralny, powiązany z kapitałem polonijnym w USA, następnie zaś z Bankiem Mazowieckim SA w Warszawie, Wileńskim Prywatnym Bankiem Handlowym SA oraz Domem Bankowym T. Bunimowicz w Wilnie. Głównymi postaciami koncernu byli: Kazimierz Hącia z PBH i Leonard Bobiński z Ban-

⁵⁴ AAN, MS, t. 4629; NL, t. 98.

⁵⁵ AAN, MS, t. 4375–4382; NL, t. 150; M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 40; por. też: W. Morawski: Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA w Warszawie. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 2.

⁵⁶ S. Kempner, op. cit., s. 275.

ku Kredytowego⁵⁷. Wydaje się, że koncern, mimo rozmachu organizacyjnego, nie reprezentował istotnego potencjału kapitałowego. Zrzeszone w nim banki były raczej instytucjami drugorzędnymi. Całe przedsięwzięcie nastawione było na spekulację w okresie inflacji, co potwierdziły losy koncernu podczas kryzysu 1925 r. (patrz niżej).

Mniejsze rozmiary przybrał koncern poznańskiego banku Przemysłowców SA, który opanował warszawski Bank Kredytu Hipotecznego SA, czy Banku Przemysłowego SA we Lwowie, który opanował Bank Przemysłowy Warszawski. Bank Północno-Wschodni SA w Łomży i wrocławski Bank Handlowo-Przemysłowy SA pozostawały pod kontrolą Domu Bankowego Szeszowskich.

Innym typem powiązań była częsta współpraca banków o podobnym profilu zainteresowań, np. BZSZ i warszawskiego Banku Towarzystw Spółdzielczych SA, czy też Banku Przemysłowców w Poznaniu z warszawskim Bankiem dla Handlu i Przemysłu SA w konsorcjach zajmujących się finansowaniem wspólnych przedsięwzięć. Podobną, choć szerszą formą współpracy były syndykaty, zawierane przez banki w formie spółek akcyjnych w celu realizacji wspólnych interesów poza granicami Polski (np. wspomniany już Syndykat Przekazowy Banków Polskich SA czy Anglo-Polski Syndykat⁵⁸).

Szczególnym przypadkiem był Ziemski Bank Hipoteczny SA we Lwowie, który w 80% był własnością metropolity greckokatolickiego, Andrzeja Szeptyckiego, i pozostawał do dyspozycji mniejszości ukraińskiej⁵⁹. Był on powiązany z wieloma ukraińskimi przedsięwzięciami gospodarczymi, zwłaszcza ze spółdzielczością, był jednak izolowany wśród banków polskich.

2.3. ZWIĄZKI BANKÓW Z PRZEMYSŁEM

Jak już wspomniano, przed I wojną światową w zaborze rosyjskim prawo zabraniało bankom bezpośredniego powiązania z przemysłem. Bankowość polska w zaborze pruskim była zbyt słaba, by mieć takie powiązania. Banki galicyjskie angażowały się bezpośrednio w przemysł, ale od upadku Galicyjskiego Banku Kredytowego SA w 1899 r. czyniły to ostrożnie.

Zmianę nastawienia banków przyniosły, jak wspomniano, lata wojny światowej. Okres inflacji pogłębił tę tendencję, bowiem posiadanie akcji przedsiębiorstw banki uważały za jeden z bardziej skutecznych sposobów zabezpie-

⁵⁷ K. Lietz: Z „tajemnic” Polskiego Banku Handlowego Tow. Akc. w Poznaniu. Poznań 1926; Igotus, op. cit., s. 126.

⁵⁸ S. Kempner, op. cit., s. 276.

⁵⁹ AAN, MS, t. 4526, 4527; M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 42; Z. Hofmoki-Ostrowski, op. cit., s. 223–224; por. też: W. Morawski: Ziemelnyj Bank Hipotecznyj SA – Ziemski Bank Hipoteczny SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989, nr 45.

czania kapitałów przed skutkami inflacji. Okres inflacji był okresem prawie całkowitego triumfu modelu „niemieckiego”.

Pierwszym krokiem w kierunku bezpośredniego zaangażowania banku w przemyśle było, z reguły, przejście z zaprzyjaźnionymi firmami z kredytu wekslowego na rachunki bieżące. Następnie banki brały udział w nabywaniu akcji przedsiębiorstw. Pośredniczyły też w rozprowadzaniu nowych emisji akcji. Najbardziej ryzykowną formą było prowadzenie przedsiębiorstwa na własny rachunek. Przejawem zacieśniania związków z przemysłem była często wymiana przedstawicieli we władzach spółek akcyjnych. Banki zazwyczaj nalegały na tę formę integracji, chcąc mieć bezpośredni wgląd w sytuację przedsiębiorstw.

Do wyjątków należała jednak sytuacja, kiedy to wielki koncern przemysłowy tworzył własne banki wyłącznie na swoje potrzeby. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w przypadku Zjednoczonych Zakładów Scheiblera i Grohmana, które opanowały utworzony w 1919 r. Bank Międzynarodowy SA w Warszawie⁶⁰, a w 1922 r. utworzyły w Wolnym Mieście Gdańsku bratni Danziger Handels und Industriebank AG, który otworzył oddział w Łodzi. Podobna była geneza banków branżowych, z których dwa: Bank Naftowy SA we Lwowie i Bank Cukrownictwa SA w Poznaniu okazały się przedsięwzięciami trwałymi.

Ścisłe powiązanie z przemysłem było jednym ze sposobów zabezpieczania się banków przed skutkami inflacji. Po stabilizacji walutowej okazało się jednak niebezpieczne, gdyż zmniejszało płynność banków. Nieliczne banki, które uniknęły pokusy pójścia tą drogą (np. Bank Dyskontowy Warszawski, twardo trzymający się, pod kierownictwem Hermana Poznańskiego, wzorów bankowości „angielskiej”⁶¹), znacznie lżej potem zniósł kryzys 1925 r.

3. ELEMENTY POLITYKI BANKOWEJ

3.1. PRAWNE RAMY DZIAŁANIA BANKOWOŚCI

a) Prawo bankowe

W okresie inflacji w Polsce nie doszło do przyjęcia jednolitego prawa bankowego. Kształtowało się ono zatem jako wypadkowa innych regulacji prawnych⁶².

⁶⁰ AAN, MS, t. 4347–4352; NL, t. 160.

⁶¹ Ignotus, op. cit., s. 72–74.

⁶² Szerzej patrz: E. Sommerstein, op. cit.; M. Drybiński, op. cit.

Ustawa o spółkach akcyjnych z 29 kwietnia 1919 r.⁶³ wprowadzała zasadę koncesjonowania działalności spółek, uzależniając ponadto zgodę na podjęcie działalności od poglądów właściwego ministra resortowego na celowość powołania firmy. 23 marca 1920 r. Sejm przyjął ustawę o nadzorze nad przedsiębiorstwami bankowymi i kantorami wymiany⁶⁴. Bezpośrednio dotyczyła ona domów bankowych i kantorów wymiany, lecz art. 9 pozwalał na rozciągnięcie jej postanowień również na banki akcyjne. Ustawa utrzymywała system koncesyjny. O koncesję musiały się starać również i te banki, które już ją miały. Osobnej koncesji wymagało założenie każdego oddziału. Banki były zobowiązane do trzymania 10% swego kapitału zakładowego w PKKP. Miesięczne bilanse należało przedstawiać Ministerstwu Skarbu, roczne – publikować. W grudniu 1921 r. postanowienia tej ustawy rozciągnięto na Kresy Wschodnie, w listopadzie 1922 r. na Wileńszczyznę. W październiku 1922 i w marcu 1923 działaniem ustawy objęty został były zabór pruski. Poza systemem koncesyjnym pozostał jedynie przyłączony do Polski w czerwcu 1922 r. Górny Śląsk.

Teoretycznie zatem istniał dość surowy system reglamentacji działalności bankowej. Praktycznie uzyskanie koncesji było czystą formalnością i rząd nie próbował powstrzymać żywiołowej ekspansji organizacyjnej banków. Wydaje się, że decydowały o tym doświadczenia wielkopolskich i galicyjskich polityków gospodarczych, którzy restrykcyjny system rosyjskiego prawa bankowego traktowali jako anachroniczny. Pewne działania w kierunku ograniczenia możliwości tworzenia nowych, słabych firm rząd podjął dopiero w 1923 r. pod naciskiem samych banków.

b) Prawo dewizowe

Prawo dewizowe stanowiło istotny wyznacznik swobody manewru banków. W pierwszej połowie 1919 r. brak było jeszcze jednolitych regulacji tej sprawy w skali całego kraju. Należy pamiętać, że w tym czasie waluty byłych państw zaborczych pozostawały nadal w obiegu obok marki polskiej⁶⁵.

Od września do listopada 1919 r., w okresie urzędowania ministra skarbu Leona Bilińskiego, działała Centrala Dewiz. Wyznaczała ona oficjalny kurs marki, a obrót dewizami poza Centralą był nielegalny. W listopadzie 1919 r. zlikwidowano Centralę, przywracając wolny obrót dewizami i rynkowy kurs marki.

7 sierpnia 1920 r., w związku z działaniami wojennymi, zniesiono wolny handel dewizami. Obrót nimi mógł się odbywać tylko przez banki dewizowe,

⁶³ DPPP 1919 nr 39, p. 282.

⁶⁴ DURP 1920 nr 30, p. 175.

⁶⁵ Szerzej o prawie dewizowym patrz: S. Maik: Polska polityka dewizowa. Warszawa 1927; W. Zieliński: Nasi ministrowie skarbu i błędy w ich polityce w oświetleniu danych urzędowych 1918–1925. Warszawa 1925.

których listę ustalał minister skarbu. Utworzono ponadto Komisję Dewizową, nadzorującą działalność banków dewizowych i ustalającą oficjalny kurs marki.

Już w październiku 1920 r. zaprzestano wyznaczania oficjalnego kursu marki, ale Komisja Dewizowa przetrwała aż do odejścia Władysława Grabskiego ze stanowiska ministra (listopad 1920). Jego następcą, Jan Kanty Steczkowski, zlikwidował Komisję i zliberalizował reglamentację, zachowując jednak instytucję banków dewizowych. Instytucja ta okazała się trwałym elementem polskiego systemu bankowego i skutecznym, choć nie wynikającym z prawa bankowego środkiem nacisku Ministerstwa Skarbu na banki.

W drugiej połowie 1921 r. Jerzy Michalski znacznie zwiększył liczbę banków dewizowych. Równocześnie jednak, w związku z przejściową stabilizacją marki, zmalała atrakcyjność spekulacji walutowych. W ramach walki z inflacją Michalski domagał się od banków zaniechania operacji reportowych⁶⁶.

Rok 1922 upłynął pod znakiem liberalizacji systemu dewizowego. W sierpniu 1922 r. minister skarbu Zygmunt Jastrzębski upoważnił PKKP do przyjmowania wkładów w walutach obcych. Związek Banków w Polsce wystąpił w tej sytuacji z inicjatywą, by banki prywatne miały podobne prawo. W odpowiedzi Jastrzębski przyznał bankom takie prawo, nie pozwalając jedynie na płaćenie odsetek w obcych walutach⁶⁷.

Odwrotna tendencja pojawiła się na początku 1923 r., po powrocie Grabskiego do ministerstwa. Grabski ograniczył liczbę banków dewizowych do 30, głównie przedwojennych. Odtworzył Komisję Dewizową, której przyznał prawo oceny, czy zapotrzebowanie klientów banku na dewizy jest uzasadnione. Przekazy zagraniczne można było wypłacać tylko w markach polskich, komisja próbowała też wyznaczać sztywny kurs marki. W czerwcu 1923 r. Grabski próbował pozbawić banki prawa wykonywania zleceń dewizowych oraz prawa prowadzenia rachunków osób zagranicznych. Próby te spotkały się ze stanowczym sprzeciwem ZBwP. W pierwszej sprawie osiągnięto jednak kompromis jeszcze za urzędowania Grabskiego. Banki zobowiązały się do oddawania PKKP 50% swych sald dewizowych po odprowadzeniu sum dla korespondentów⁶⁸. Przeciw drugiemu pomysłowi ZBwP stanowczo wypowiedział się w sierpniu, już wobec następcy Grabskiego, Huberta Ignacego Linde. Linde okazał się przeciwnikiem znacznie słabszym od Grabskiego i zgodził się na postulaty ZBwP, m.in. na likwidację Komisji Dewizowej.

⁶⁶ Operacje reportowe polegały na lombardowaniu walut obcych w nadziei na zyski w wypadku deprecjacji własnej waluty. Duża skala operacji reportowych wzmagala spekulację na załamanie rodzimej waluty, dlatego postulat ograniczenia lub likwidacji tych operacji był zawsze elementem programów umacniania pieniądza.

⁶⁷ Sprawozdanie ZBwP, 1922, s. 32.

⁶⁸ Sprawozdanie ZBwP, 1923, s. 24.

W październiku 1923 r., w obliczu hiperinflacji, ZBWP zaproponował ministrowi Władysławowi Kucharskiemu szersze porozumienie w sprawach dewizowych. Banki były skłonne zgodzić się na: zakaz reportu, zakaz sprzedaży walut na zbędne wyjazdy zagraniczne (tzw. kuracyjne), zakaz sprzedaży walut na zbędny import, zakaz honorowania zagranicznych przekazów bez uprzedniego pokrycia gotówkowego. Chaos, jaki nastąpił wkrótce potem, uniemożliwił już dokonanie trwalszych regulacji prawa dewizowego. Wolny obrót dewizami przywrócono w marcu 1924 r.

c) Regulacja stopy procentowej

W okresie inflacji stopa procentowa pozostawała przez cały czas na poziomie niższym od stopy inflacji. Było to rezultatem celowej działalności rządu, mającej na celu pomoc w odbudowie kraju przez zapewnienie taniego kredytu. Poziom kształtowania się stóp procentowych na rynku poznańskim ilustruje tab. 5. Na rynku warszawskim, dla którego nie dysponujemy równie dokładnymi danymi, stopy procentowe do początków 1923 r. były przeciętnie o 10–20% wyższe, w 1923 r. zrównały się z poznańskimi.

Tabela 5

Roczne stopy procentowe na poznańskim rynku pieniężnym

Lata	PKKP % dysk. w mp (% dysk. w zł)	Banki od dyskonta	Banki na rachunkach otwartych	Dyskonto pry- watne
1919	6–6,5	8	5–9	8–10
1920	6–6,5	8–10	9–10	10–15
1921	6–7,5	10–15	15	15–48
1922 (I–VI)	7–7,5	15–36	15–48	48–160
1922 (VII–XII)	7–7,5	36–60	48–80	160–360
1923 (I–VI)	7–18 (6)	60–120	80–160	360–1000
1923 (VII–IX)	18	120–140	160–200	1000–3000
1923 (X)	36	200	360	do 5000
1923 (XI)	36–72	360	800	do 5000
1923 (XII)	72	500	1000–3000	do 5000
1924 (I–III)	72–144 (9)	500–200	1000–360	720
1924 (IV–VI)	(12)	200–80	360–100	720–220
1924 (VIII)	(12)	24	36	24–80

Źródło: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 258.

Tak niski poziom stóp procentowych był możliwy dzięki niskiemu oprocentowaniu kredytów redyskontowych PKKP. W tej sytuacji, wobec taniości kredytu redyskontowego, stawał się on dobrem reglamentowanym. Zasady tej

reglamentacji były stałym tematem sporów między ZBwP a rządem. Co charakterystyczne dla ówczesnych stosunków – ZBwP nigdy nie rozmawiał bezpośrednio z PKKP, lecz postulaty pod jej adresem przedkładał ministrowi skarbu.

Po raz pierwszy polityka redyskontowa PKKP stała się przedmiotem rozmów ZBwP z rządem jesienią 1921 r., kiedy to polityka deflacyjna Michalskiego zaczęła przynosić efekty i banki zaczęły odczuwać kłopoty z płynnością. PKKP udzieliła wówczas bankom pomocy poprzez rozszerzenie redyskonta⁶⁹. Podstawą przyznanych limitów kredytu redyskontowego były sumy kapitałów zakładowych banków. ZBwP krytykował tę zasadę, ponieważ zrównywała ona stare i nowe banki, nie uwzględniając cichych rezerw, jakimi dysponowały te pierwsze⁷⁰. W rozmowach z Michalskim, który w „drożyźnie kredytu”, jak to wówczas określano, widział czynnik inflacjogenny, mogący zagrozić jego polityce stabilizacyjnej, obawiał się jednak również obniżenia stóp procentowych poprzez zwiększenie emisji pieniądza na cele gospodarcze, banki uzasadniały konieczność wysokiego oprocentowania potrzebą utrzymywania znacznie wyższego niż przed wojną pogotowia kasowego⁷¹. 18 maja 1922 r. Związek na prośbę Michalskiego zgodził się ograniczyć maksymalne oprocentowanie kredytów do 20% wraz z prowizjami⁷². Trwałość porozumienia została uzależniona od oprocentowania w PKKP i od utrzymania kosztów handlowych na nie zmienionym poziomie, co osłabiło jego wymowę. Była to jednak pierwsza próba przekształcenia ZBwP w kartel depozytowy. Obniżanie stopy procentowej drogą dobrowolnej reglamentacji wkładów w bankach było potem naśladowane. Co istotne – inicjatorem takiego porozumienia był rząd. Przy okazji Związek zwrócił Michalskiemu uwagę na konieczność zwiększenia rozmiarów kredytów PKKP. Tym razem Związek stanowczo nalegał na oderwanie limitów kredytowych od wysokości kapitału zakładowego i uzależnienie ich od wysokości wkładów. Był to postulat rozsądny w sytuacji, gdy kapitały banków ulegały deprecjacji większej niż wszystkie inne składniki bilansów i przestawały informować o rzeczywistej sile firmy. Związek nalegał też na inne, poza redyskontem, formy kredytu udzielanego bankom przez PKKP. Był to postulat zrozumiały w sytuacji stopniowego zaniku kredytu wekslowego. Proponowano, by banki mogły korzystać z kredytów w PKKP do sumy 20% zgromadzonych w nich wkładów. Ministerstwo Skarbu zgodziło się na tę formułę. Rozluźnienie polityki pieniężnej jesienią 1922 r., związane z okresem wyborczym, uczyniło porozumienia wiosenne nieaktualnymi.

⁶⁹ Sprawozdanie ZBwP, 1921, s. 8.

⁷⁰ Ibidem, s. 23.

⁷¹ Ibidem, s. 30.

⁷² Sprawozdanie ZBwP, 1922, s. 29.

W 1923 r., w obliczu hiperinflacji, wzajemne stosunki w trójkącie ZBwP – PKKP – rząd uległy istotnym zmianom. W pierwszej połowie roku Związek tradycyjnie jeszcze nalegał na zwiększenie redyskonta PKKP. Od połowy roku jednak, w związku z upadkiem znaczenia weksla, zmniejszyły się również techniczne możliwości korzystania z redyskonta. Jesienią w PKKP pozostawały nie wykorzystane limity kredytów redyskontowych, jednocześnie zaś ZBwP domagał się pomocy kredytowej ze strony PKKP⁷³. W październiku 1923 r. Związek proponował ministrowi Kucharskiemu przyjęcie zasady, że limit kredytów banków w PKKP nie powinien przekraczać 100% zgromadzonych przez nie wkładów. Przekonywano Kucharskiego z rozbijającą naiwnością, że limit taki nie będzie inflacyjenny, gdyż udzielone kredyty uzupełnią tylko tę część obiegu pieniężnego, którą banki i tak wycofały w postaci depozytów⁷⁴.

3.2. POWSTANIE ZWIĄZKU BANKÓW W POLSCE

W 1920 r. powstała, kilkakrotnie już wspomniana, organizacja zrzeszająca banki prywatne – Związek Banków w Polsce (ZBwP)⁷⁵. Zadaniem Związku było uzgadnianie zasad współpracy zrzeszonych instytucji oraz reprezentowanie interesów bankowości na zewnątrz, przede wszystkim wobec rządu. Początkowo Związek zrzeszał jedynie banki b. zaboru rosyjskiego i, zgrupowane w osobnym oddziale małopolskim, banki galicyjskie⁷⁶. Poza Związkiem pozostały banki b. zaboru pruskiego, zrzeszone w 1922 r. w odrębnym Związku Banków Polski Zachodniej⁷⁷. Pierwszym prezesem Związku był Stanisław Karpiński, dyrektorem Wacław Fajans⁷⁸.

⁷³ Sprawozdanie ZBwP, 1923, s. 24.

⁷⁴ Ibidem, s. 26.

⁷⁵ Por. W. Morawski: Związek Banków w Polsce. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 41.

⁷⁶ W 1920 r. ZBwP zrzeszał 23 banki w Kongresówce i 22 w b. zaborze austriackim, w 1921 odpowiednio – 26 i 23, w 1922 – 26 i 19. Do związku należały niekiedy osobno oddziały banków, czasami mimo absencji centrali (np. oddział lwowski Banku Małopolskiego, czy oddział warszawski Banku Handlowego w Łodzi). We wczesnej fazie działalności Związek był również otwarty dla instytucji nie będących bankami prywatnymi, np. dla Galicyjskiej Kasy Oszczędności, czy Miejskiej Kasy Oszczędności we Lwowie. Por. Sprawozdania ZBwP z lat 1920–1923.

⁷⁷ Związek Banków Polski Zachodniej zrzeszał 14 banków w Poznaniu i 4 na prowincji. Por. „Gazeta Gdańska” z 22 kwietnia 1922.

⁷⁸ W skład Rady Związku wchodził ponadto: zastępcy prezesa – Henryk Kaden i Marcin Szarski, członkowie – Stefan Benzeł, Mieczysław Hofman i Eustachy Korwin-Szymanowski oraz członkowie Komisji Rewizyjnej – Józef Karpowicz, Apolinary Thieme i Józef Wagner.

11 października 1923 r. doszło do zjednoczenia Związku Banków w Polsce, Oddziału Małopolskiego Związku i Związku Banków Polski Zachodniej w jedną organizację. Powołano 14-osobową Radę Naczelną⁷⁹, ze Stanisławem Karpińskim jako prezesem oraz Kazimierzem Bajońskim, Henrykiem Szampanierem i Marcinem Szarskim jako wiceprezesami. Ustalono parytet udziału poszczególnych dzielnic w Radzie Naczelnej⁸⁰, a każdy z 3 wiceprezesów reprezentował inną dzielnicę. Znikła funkcja dyrektora, w jego miejsce pojawił się sekretarz⁸¹.

Początkowo członkostwo Związku było dostępne dość łatwo dla wszystkich chętnych. Od 1922 r., w obliczu lawinowego powstawania nowych, słabych banków, Związek zaczął bronić swej ekskluzywności. Występował wobec rządu z postulatem bardziej rygorystycznego udzielania koncesji, zaoszczędził też przepisy dotyczące przyjmowania nowych członków – bank starający się o przyjęcie musiał istnieć co najmniej od roku i opublikować jeden bilans roczny. Ustalono również, że istotna zmiana składu akcjonariuszy, decydująca o zmianie charakteru instytucji, może spowodować zawieszenie członkostwa w Związku. Przepis ten dwukrotnie wykorzystano⁸². Po 1923 r. ZBWP stał się, z jednym wyjątkiem⁸³, związkiem prywatnych banków akcyjnych.

Poza związkiem pozostały banki wileńskie i banki górnośląskie, które w 1923 r. zrzeszyły się w Związek Banków w Województwie Śląskim⁸⁴. Domy bankowe i kantory wymiany zrzeszyły się w 1922 r. w Związek Bankierów

⁷⁹ W jej skład weszli:

Ernest Adam, senator, z ZBK we Lwowie,
 Kazimierz Bajoński z Banku Przemysłowców w Poznaniu,
 Stefan Benzel z BdHP w Warszawie,
 Marian Boziewicz z ABH we Lwowie,
 Paweł Heilperin z BDW w Warszawie,
 Henryk Kaden z Banku Zjednoczonych Ziem Polskich w Warszawie,
 Stanisław Karpiński z Banku Towarzystw Spółdzielczych w Warszawie,
 Marian Kratochwill, właściciel domu bankowego w Poznaniu,
 Władysław Mieczkowski z BZSZ w Poznaniu,
 Marcin Szarski, senator, z Polskiego Banku Przemysłowego we Lwowie,
 Henryk Szampanier z BHW w Warszawie,
 Eustachy Korwin-Szymanowski z Banku Ziemiańskiego w Warszawie,
 Albert Ungar z Banku Małopolskiego w Krakowie,
 Roman Ziotecki z PBH w Poznaniu.

⁸⁰ 6 z Kongresówki, 4 z Galicji i 4 z zaboru pruskiego.

⁸¹ Stanisław Skonieczny.

⁸² Wobec Banku Centralnego SA w Warszawie i Warszawskiego Banku Stołecznego SA.

⁸³ Domu Bankowego Kratochwill i Pernaczyński w Poznaniu.

⁸⁴ Zrzeszał on 12 prywatnych instytucji kredytowych na Górnym Śląsku. Przez cały okres istnienia Związku (1923–39) prezesem był Feliks Siedlewski, a wiceprezesami Piotr Renouf i Otto Caspar.

w Polsce⁸⁵. Dwa ostatnie związki nie odgrywały jednak roli choćby częściowo porównywalnej z ZBwP.

3.3. PROBLEMY WZAJEMNYCH STOSUNKÓW BANKÓW Z RZĄDEM. ETATYZACJA BANKOWOŚCI

ZBwP nie pozwalał sobie, oczywiście, w swych sprawozdaniach na krytykę konkretnych ministrów skarbu. Można jednak odczytać wyraźną sympatię i szacunek dla Michalskiego oraz irytację i niechęć, chyba wzajemną, wobec Władysława Grabskiego. Związek powstawał w okresie, kiedy Grabski był, po raz pierwszy, ministrem. W sprawozdaniu z 1920 r. czytamy, iż władze państwowe początkowo były nieprzychylnie samorządowi gospodarczemu, a zwłaszcza Związkowi, oraz że nastawienie to zmieniło się dopiero pod koniec 1920 r.⁸⁶, czyli po odejściu Grabskiego. Również bardzo krytycznie oceniane były pomysły Grabskiego z dziedziny polityki dewizowej (patrz wyżej). Do sprawy stosunku Grabskiego do bankowości prywatnej przyjdzie nam jeszcze powrócić.

Jednym z efektów inflacji był wzrost znaczenia sektora państwowego w bankowości. Jak się wydaje, nie była to zamierzona polityka etatyzacyjna – banki państwowe raczej wypełniały lukę powstałą na skutek słabości banków prywatnych. Państwowa była, przede wszystkim, instytucja emisyjna Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, która nie próbowała nawet odgrywać roli „banku banków”, zasilając kredytami wprost życie gospodarcze i występując, tym samym, jako konkurent banków prywatnych. W sytuacji ujemnej realnej stopy procentowej i reglamentacji kredytu nie była to jednak konkurencja istotna. Państwowe były ponadto trzy banki galicyjskie, rozszerzające stopniowo zasięg swych zainteresowań na cały kraj: galicyjski Bank Krajowy, od 1922 r. Polski Bank Krajowy, Galicyjski Wojenny Zakład Kredytowy, przekształcony w 1922 r. w Państwowy Bank Odbudowy, oraz Galicyjski Miejski Wojenny Zakład Kredytowy, przekształcony w Zakład Kredytowy Miast Małopolskich.

W 1919 r. utworzono dwa kolejne banki państwowe: Pocztową Kasę Oszczędności i Państwowy Bank Rolny. Pod kontrolą państwa pozostawała Centralna Kasa Spółek Rolniczych. W bankach akcyjnych państwo dysponowało ponadto udziałami w Banku Śląskim SA, Banku Budowlanym SA, Polskim Banku Przemysłowym SA i Syndykacie Przekazowym Banków Polskich SA⁸⁷. Zakres znaczenia banków państwowych w okresie inflacji ilustrują tab. 6 i 7.

⁸⁵ W latach 1922–25 jego prezesem był Antoni Pawlikowski, w latach 1925–39 Józef Skowronek, obaj z Warszawy.

⁸⁶ Sprawozdanie ZBwP, 1920, s. 23.

⁸⁷ W. Roszkowski: Kształtowanie się podstaw polskiej gospodarki państwowej w przemyśle i bankowości w latach 1918–1924. Warszawa 1982, s. 185–209.

Tabela 6

Stosunek kredytów PKKP do kredytów banków akcyjnych w latach 1919–23 (w %)

Wyszczególnienie	Lata				
	1919	1920	1921	1922	1923
Stosunek kredytów PKKP do kredytów banków akcyjnych	7,1	25,2	44,8	60,0	46,0

Źródło: W. Roszkowski: Kształtowanie się podstaw polskiej gospodarki państwowej w przemyśle i bankowości w latach 1918–1924. Warszawa 1982, s. 208.

Tabela 7

Stosunek wkładów i kredytów banków państwowych do wkładów i kredytów banków akcyjnych w latach 1919 i 1922 (w %)

Wyszczególnienie	Lata	
	1919	1922
Wkłady	49,0	59,8
Kredyty	22,5	89,1

Źródło: W. Roszkowski: Kształtowanie się podstaw polskiej gospodarki państwowej w przemyśle i bankowości w latach 1918–1924, Warszawa 1982, s. 207–208.

Z przytoczonych zestawień wynika, że w warunkach inflacji bankowość prywatna przegrywała, nie bez aktywnej polityki państwa w tej materii, rywalizację z bankowością państwową. W polityce kredytowej PKKP widoczne jest apogeum w 1922 r. i regres w roku następnym. Był to, jak się wydaje, rezultat rozluźnienia polityki kredytowej rządu w roku wyborów parlamentarnych.

4. EWOLUCJA BILANSÓW BANKOWYCH

Aneksy IV i V ilustrują rozwój bilansów bankowych w okresie inflacji. Należy pamiętać o znikomej wartości informacyjnej bilansów w warunkach szybkiej inflacji, co czyni je nieporównywalnymi z bilansami z lat następnych. W okresie inflacji tempo wzrostu sum bilansowych banków przewyższało tempo wzrostu obiegu pieniężnego⁸⁸. Wynikało to ze wzrostu liczby banków, rozrostu operacji pośredniczących, czynników spekulacyjnych i wzrostu nominalnego kursu akcji. W 1923 r. łączna wartość sum bilansowych przekroczyła rozmiary obiegu pieniężnego. Równocześnie jednak malała ich real-

⁸⁸ H. Nowak, op. cit., s. 291–293.

na wartość, tym bardziej zaś przeciętna wartość sumy bilansowej przypadającej na jeden bank⁸⁹.

4.1. OPERACJE BIERNE

Ewolucję biernej strony bilansów ilustruje tab. 8.

Tabela 8

Struktura pasywów bankowych (w %)

Wyszczególnienie	Lata	1913	1919	1920	1921	1922	1923
	Kapitały własne		23,5	10,2	8,8	6,5	3,6
Fundusze obce, w tym:		66,7	77,1	79,6	77,5	71,0	76,5
– wkłady		39,4	44,2	33,4	36,3	26,2	18,6
– korespondenci loro i nostro		21,7	29,5	44,6	38,3	38,7	56,8
– redyskonto		5,6	3,4	1,6	2,9	6,1	1,1
Inne		9,8	12,7	11,6	16,0	25,4	23,1
Razem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 295.

Drastyczny spadek kapitałów własnych wynikał częściowo z tworzenia, zwłaszcza przez banki przedwojenne, „cichych rezerw” w postaci niedoszacowanych w bilansie nieruchomości, papierów wartościowych, udziałów konсорcyjnych itp. Bliższy prawdy jest spadek kapitałów o ok. 70% w stosunku do 1914 r., uwidoczniiony w tab. 9. Mimo to pozostaje faktem, że inflacja zniszczyła większość kapitałów zaangażowanych w bankowości polskiej. Przy tym najbardziej destrukcyjna okazała się ona dla najsilniejszej przed wojną bankowości zaboru rosyjskiego, najmniej – dla najstarszej bankowości zaboru pruskiego. Dla bankowości zaboru rosyjskiego decydującym ciosem była utrata kontaktu z rynkiem rosyjskim i strata aktywów ulokowanych w rosyjskich bankach i papierach wartościowych. Bankowość wielkopolska uzyskała możliwość ekspansji w pozostałych dzielnicach Polski, tracąc równocześnie potężnego rywala w postaci bankowości niemieckiej.

⁸⁹ Wartość przeciętnej sumy bilansowej przypadającej na jeden bank kształtowała się następująco (w mln zł z 1927 r.): 1913 – 107,0; 1919 – 12,0; 1920 – 8,4; 1921 – 5,1; 1922 – 3,8; 1923 – 2,7. Ibidem, s. 292.

Porównanie kapitałów zakładowych i sum bilansowych banków akcyjnych w latach 1914 i 1925 (w mln zł wg parytetu 1927 r.)

Zabory	Liczba banków		Kapitały zakładowe			Sumy bilansowe		
	1914	1925	1914	1925	$\frac{1925}{1914}$ w %	1914	1925	$\frac{1925}{1914}$ w %
Ogółem	31	58	708	210	29,7	4760	1527	32,1
Rosyjski	12	23	494	115	23,3	2772	734	26,5
Austriacki	10	12	154	59	38,5	1682	510	30,3
Pruski	9	11	60	36	59,4	306	283	92,5

Uwaga! W wykazie nie uwzględniono banków województwa śląskiego. Oczywiście lata 1911–25 to okres szerszy niż zakres chronologiczny tego rozdziału: obejmuje on też skutki I wojny światowej.

Źródło: Zestawienie autora. Stan z 1914 r. na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 357. Zestawienie H. Nowaka opiera się na ostatnich bilansach banków opublikowanych przed wojną (por. aneks IX). Stan z 31 grudnia 1925 r. wg Rocznika Statystyki RP. Warszawa 1928, s. 266–267.

Ujemna stopa procentowa spowodowała spadek znaczenia wkładów. Zmienił się ponadto ich charakter – systematycznie spadał odsetek wkładów terminowych. Zjawisko to ilustruje tab. 10.

Struktura wkładów bankowych (w %)

Lata	1913	1919	1920	1921	1922	1923
Wyszczególnienie						
Bezterminowe ^a	55,2	84,9	79,0	80,9	89,5	96,0
Terminowe	44,8 ^b	15,1	21,0	19,1	10,5	4,0
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Salda na rachunkach bieżących, przekazy i inne wkłady à vista.

^b Wskaźnik ten Nowak szacuje: w zaborze rosyjskim na 48,5%, w austriackim – 25,4%, w pruskim – 60,5%. 44,8% stanowi średnią arytmetyczną z tych trzech wielkości.

Źródło: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 299.

Znaczenie redyskonta wzrosło przejściowo w 1922 r., na skutek aktywnej polityki kredytowej PKKP. W następnym roku jednak zmalało nawet poniżej oferowanych bankom przez PKKP limitów z powodu upadku znaczenia weksła. Wzrosła natomiast rola rachunków korespondentów – wierzycieli, inkasa weksli, rachunków oddziałów, sum przejściowych itd., ukrywających się w rubryce „inne zobowiązania”. Wynikało to z ożywienia stosunków międzybankowych oraz ze zwyczaju księgowania na rachunki korespondentów-wierzy-

cieli loro również i rachunków zaprzyjaźnionych firm przemysłowych zaliczonych do stałej klienteli banku.

4.2. OPERACJE CZYNNE

Strukturę aktywów bankowych ilustruje tab. 11.

Tabela 11

Struktura aktywów bankowych (w %)

Wyszczególnienie	Lata	1913	1919	1920	1921	1922	1923
	Gotówka ^a		2,0	14,5	14,6	14,5	12,9
Kredyty ogółem		55,9	24,1	28,5	32,9	27,6	15,2
Korespondenci loro i nostro		22,3	46,0	40,0	34,5	38,2	53,1
Akcje i udziały		10,6	8,6	9,2	6,8	4,1	5,2
Inne		9,2	6,8	7,7	11,3	17,2	13,5
Razem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Kasa, sumy do dyspozycji, waluty i dewizy, wylosowane kupony i papiery procentowe.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 302.

Wobec zmiany struktury wkładów na niekorzyść wkładów terminowych musiało wzrosnąć pogotowie kasowe banków. Stosunek gotówki do wkładów bezterminowych wraz z saldami na rachunkach bieżących, przed wojną nie przekraczający 10%, w 1919 r. wzrósł do 37%, zaś w 1923 r. do 50%⁹⁰. Ograniczało to możliwości kredytowe banków. Tylko w 1922 r. suma kredytów była większa od sumy wkładów (patrz tab. 13). Strukturę kredytu bankowego ilustruje tab. 12.

Do 1921 r. banki zwiększały kredyty (również w wymiarze realnym), głównie w postaci pożyczek na rachunkach bieżących. Było to skutkiem ewolucji w kierunku bezpośredniego finansowania przedsiębiorstw. W 1922 r., wobec możliwości rozszerzenia redyskonta w PKKP, wzrosło znaczenie kredytu dyskontowego. W 1923 r. załamało się jednak znaczenie weksla jako środka kredytu. Upowszechniły się weksle dwutygodniowe, które w ogóle nie wchodziły do dyskonta. W całym okresie inflacji systematycznie spadało znaczenie kredytu lombardowego i, jeszcze wyraźniej, hipotecznego.

⁹⁰ Ibidem, s. 302.

Struktura kredytów bankowych (w %)

Wyszczególnienie	Lata				
	1919	1920	1921	1922	1923
Dyskonto weksli	37,6	26,6	33,1	49,8	25,7
Rachunki otw. kredytu	37,3	65,7	63,6	48,9	70,8
Pożyczki lombardowe	6,6	4,3	2,7	0,9	2,4
Pożyczki w listach zastawnych	18,5	3,4	0,6	0,4	1,1
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 304.

Tabela 13 ilustruje wzajemny stosunek wkładów i kredytów oraz redyskonta i kredytów w okresie inflacji.

Stosunek wkładów i redyskonta do kredytów w latach 1919–23

Wyszczególnienie	Lata				
	1919	1920	1921	1922	1923
Wkłady do kredytów					
– brutto ^a	183	118	110	94	122
– netto ^b	214	124	121	128	132
Redyskonto do kredytów					
– dyskontowych	38	21	27	44	30
– krótkoterminowych	14	6	9	22	8

^a Bez odliczenia redyskonta.

^b Z uwzględnieniem redyskonta.

Źródło: Obliczenia autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 306.

4.3. RENTOWNOŚĆ BANKÓW

W okresie inflacji malały zyski z normalnych operacji bankowych, rosło natomiast znaczenie zysków z udziału w przedsiębiorstwach oraz ze spekulacji dewizowych. Wobec ekspansji organizacyjnej banków rosły gwałtownie koszty handlowe. W 1913 r. stanowiły one 1,2% środków obrotowych, w 1923 r. już 13,4%⁹¹. Mimo kurczenia się rozmiarów operacji bankowych,

⁹¹ Ibidem, s. 322.

poprawiał się stosunek procentowy zysków brutto do obrotów oraz zysków netto do zysków brutto⁹². Mimo to rentowność, liczona przez ZBWP jako stosunek procentów i prowizji do kosztów handlowych, pogarszała się (por. aneks VIII). Banki broniły się przed stratami poprzez tworzenie „cichych rezerw”⁹³, nabywanie obcych walut lub nieruchomości. Pierwszą taktykę utrudniało prawo dewizowe, druga okazała się z czasem pułapką ze względu na płynność.

5. PODSUMOWANIE

Inflacja dopełniła dzieła zniszczenia kapitałów w polskiej bankowości prywatnej, zapoczątkowanego przez wojnę światową. Destrukcja kapitałów nie była równoznaczna z destrukcją instytucji. Przeciwnie, w okresie tym nastąpił burzliwy rozwój instytucjonalny bankowości. Szybka deprecjacja zobowiązań powodowała, że praktycznie nie można było zbankrutować. W ten sposób nowe banki nie podlegały weryfikacji ze strony rynku. Rząd, mając w ręku instrumenty reglamentacji bankowości w postaci systemu koncesyjnego, wykorzystywał je nader wstrzemięźliwie. Wynikało to, jak się wydaje, z niechęci do tradycji rosyjskiego prawa bankowego i z atrakcyjności wzorów niemieckich w tej dziedzinie. Innym czynnikiem skłaniającym rząd do bardzo liberalnej polityki mógł być brak rozeznania rzeczywistej pojemności polskiego rynku oraz chęć ściągnięcia do polskich banków kapitału zagranicznego. Pamiętajmy też, że na Śląsku nie istniał system koncesyjny i tam rząd nie miał możliwości powstrzymywania ekspansji instytucjonalnej banków.

W okresie inflacji zaznaczyły się tendencje do etatyżacji kredytu, uważano je jednak za przejściowe. Pojawiły się przyczółki kapitału zagranicznego w polskiej bankowości, choć ich geografia różniła się jeszcze znacznie od późniejszej.

Powszechnym typem banku stał się bank „niemiecki”, ściśle powiązany z przemysłem poprzez udziały w akcjach założycielskich. Tylko nieliczne, stare banki zdołały się oprzeć tej tendencji. Zauważalna była różnica w zachowaniu banków starych i nowych. Wiele z nowych banków nie było zresztą

⁹² Ibidem, s. 319. W okresie międzywojennym określano zyski bez odliczenia kosztów handlowych i wypłaconych procentów i prowizji jako zysk brutto, a po odliczeniu tych wielkości jako zysk netto.

⁹³ Czyniły to zwłaszcza banki starsze i bardziej doświadczone. „Ciche rezerwy” polegały na księgowaniu wartości, np. nieruchomości stale po nominalnej cenie kupna. Mniej doświadczone banki szacowały wartość swych rezerw wg aktualnych cen rynkowych, co wyglądało imponująco w bilansie, ale mogło okazać się trudne do zbycia i mało płynne po stabilizacji walutowej. Oczywiście terminu „straty” nie używamy tu w jego znaczeniu bilansowym, lecz jako określenie wszelkich szkód czynionych bankowości przez inflację.

nastawionych na długie trwanie – miały one doraźny, spekulacyjny charakter i spustoszenie, jakie w następnych latach się wśród nich dokonało, było w jakimś zakresie z góry założone.

Oslabienie aparatu kredytowego dokonujące się równocześnie z jego ekspansją organizacyjną doprowadziło do spadku prestiżu bankowości. Obok starych, doświadczonych bankowców pojawiło się wielu ludzi zupełnie przypadkowych⁹⁴. Niektórzy z nich, jak Leonard Bobiński, doszli do bardzo wysokich pozycji.

⁹⁴ Wiele przykładów takich przypadkowych karier przytacza B. Baranowski: Upadek banków w Polsce. Warszawa 1925.

OD STABILIZACJI WALUTOWEJ DO KRYZYSU BANKOWEGO 1925 R. (1924–1926)

1. PO STABILIZACJI WALUTOWEJ

1.1. STAN BANKOWOŚCI PRYWATNEJ PO STABILIZACJI WALUTOWEJ

Wiosną 1924 r. rząd Władysława Grabskiego przeprowadził w Polsce szereg reform, których rezultatem była stabilizacja walutowa¹. W lutym rząd zaprzestał korzystania z kredytu w PKKP, co umożliwiło powstrzymanie deprecjacji marki polskiej. W kwietniu utworzono Bank Polski SA, niezależny od rządu nowy bank centralny, który miał emitować nową walutę – złotego, opartego na systemie *Gold Exchange Standard*. W celu zrównoważenia budżetu zlikwidowano, m.in., dotacje do kolei i zwiększono dochody poprzez wprowadzenie podatku majątkowego. Sukces reform stabilizacyjnych okupiony jednak został przejściowym pogorszeniem koniunktury, zwanym kryzysem poinflacyjnym. Podmioty gospodarcze znalazły się nagle w zupełnie innej rzeczywistości gospodarczej, w której nie trzeba już było zabezpieczać się przed skutkami deprecjacji pieniądza, natomiast wzrosło znaczenie takich cech, jak płynność.

Inflacja osłabiła banki polskie. Deprecjacja pieniądza zniszczyła kapitał, a społeczeństwo odzwyczajone zostało od oszczędzania w walucie krajowej. Polityka dewizowa rządu uniemożliwiała bankom zabezpieczanie się przed skutkami inflacji poprzez gromadzenie walut obcych. Prawie całkiem zanikł typ banku dyskontowego, powszechny stał się typ banku „niemieckiego”, posiadającego udziały w przemyśle. W okresie inflacji zabezpieczało to przed stratami, ale po stabilizacji okazało się, że słabością tego typu banków była mała płynność. Bardzo liberalny system udzielania koncesji oraz pewien rodzaj komfortu, stwarzany przez inflację, a polegający na tym, że praktycznie nie można było zbankrutować, doprowadziły do rozbudowania sieci bankowej znacznie ponad potrzeby gospodarki. Nieuchronnie towarzyszył temu wzrost kosztów handlowych. Podczas stabilizacji rząd Władysława Grabskiego przyjął niekorzystny dla posiadaczy marek polskich przelicznik (1 zł = 1,8 mln mp). Odbiło się to niekorzystnie na sytuacji wielu banków.

¹ Szerzej o reformach Grabskiego patrz: J. Tomaszewski: Stabilizacja waluty w Polsce. Z badań nad polityką gospodarczą rządu polskiego przed przewrotem majowym. Warszawa 1961.

W okresie między stabilizacją walutową a kryzysem 1925 r. powszechne było przekonanie, iż aparat bankowości prywatnej jest zbyt rozbudowany. Istniała natomiast różnica zdań między premierem Władysławem Grabskim a bankami w kwestii dróg wyjścia z tej sytuacji. Grabski uważał, że redukcja aparatu kredytowego powinna dokonać się przez likwidację słabszych firm, ZBWP preferował redukcję przez fuzję².

W latach 1924–25 redukcja sieci bankowej dokonywała się raczej przez fuzję. Rozmiary tego procesu ilustruje aneks I. W 1924 r. powstały w Polsce zaledwie dwa nowe banki³, w 1925 r. tylko jeden⁴. Obok dość licznych fuzji i znacznie rzadszych likwidacji⁵ pojawiły się też pierwsze upadłości⁶.

Czynnikami opóźniającym niezbędne zmiany w bankowości były względnie pomyślne wyniki gospodarcze osiągnięte przez banki w ciągu pierwszego roku po stabilizacji. Były one związane z falą optymizmu, jaki zapanował w społeczeństwie po spektakularnym sukcesie reform Grabskiego. Dynamikę tego zjawiska ilustruje tab. 14.

Tabela 14

Wkłady i kredyty banków prywatnych w latach 1924–25

Data	31 XII 23	30 VI 24	31 XII 24	30 VI 25
Liczba banków	88	89	87	92
Wkłady (w mln zł)	43,7	183,5	366,5	560,4
– w tym terminowe	0,3	18,4	52,3	116,1
Kredyty (z potrąceniem redyskonta, w mln zł)	33,2	201,6	370,3	688,3
Indeks wzrostu				
– wkładów	100	420	839	1283
– kredytów	100	670	1153	2073
Oparcie akcji kredytowej na redyskoncie (w %)	6,2	39,7	32,7	29,6

Źródło: Zestawienia autora na podst.: T. Buczkowski, H. Nowak: *Rozwój kredytu w latach 1918–1928*. (w:) *Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski Odrodzonej*. T. 2. Poznań 1929, s. 174–175.

² W. Grabski: *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*. Warszawa 1927, s. 207.

³ Polski Powszechny Bank Kredytowy SA w Katowicach i Bank Zjednoczonych Kooperatyw SA w Warszawie.

⁴ Bank Północno-Wschodni SA w Łomży.

⁵ Np. Banku Francusko-Polsko-Belgijskiego SA w Łodzi.

⁶ W grudniu 1924 r. upadł Bank Stowarzyszenia Mechaników SA w Warszawie, wkrótce potem Bank Ludowy SA w Warszawie, w lipcu 1925 r. – Bank Kupiecki Łódzkiego SA w Warszawie.

Banki działały zatem w warunkach stałego i dynamicznego wzrostu depozytów, przy czym udział wkładów terminowych w całkowitej sumie depozytów też wzrastał – z 10,0% w czerwcu 1924 r. do 20,7% rok później. Presja sfer gospodarczych na rozwój akcji kredytowej powodowała jeszcze szybszy wzrost kredytów. Mając jednak kapitały własne zamrożone w nieruchomościach i udziałach w przedsiębiorstwach, banki opierały ekspansję kredytową w niebezpiecznie wysokim stopniu na redyskoncie w Banku Polskim i na przyjętych wkładach. Nieruchomości, nabywane w latach inflacji w celach tezauryzacyjnych, po stabilizacji okazały się trudne do zbycia, a ich cena rynkowa bardzo spadła. Stosunek kosztów handlowych do obrotów stopniowo się poprawiał (z 3% w 1924 r. do 2% w 1925 r.), nadal jednak był znacznie wyższy niż przed wojną, kiedy wynosił 1,2%⁷. Problemy, przed jakimi stanęła bankowość prywatna po stabilizacji walutowej, pogłębione zostały przez politykę rządu Władysława Grabskiego.

1.2. POLITYKA WŁADYSŁAWA GRABSKIEGO WOBEC BANKOWOŚCI PRYWATNEJ

Kwestia stosunku Grabskiego do bankowości prywatnej wymaga dokładniejszej analizy. Grabski nigdy wprawdzie nie zadeklarował wrogości wobec banków prywatnych, jednak polityka jego stwarzała dla nich poważne zagrożenia⁸. W 1924 r. utworzono potężny państwowy Bank Gospodarstwa Krajowego, rozwinięto też działalność istniejących wcześniej PBR i PKO. Początkowo banki państwowe miały się zająć głównie wskrzeszeniem kredytu długoterminowego, który znikł zupełnie w czasach inflacji. Praktycznie jednak wszystkie trzy banki państwowe wkroczyły na teren kredytu krótkoterminowego, występując wobec banków prywatnych w roli konkurenta, i to konkurenta uprzywilejowanego. Banki państwowe zwolnione były z większości podatków, osoby prawa publicznego zobowiązane były lokować swe zasoby właśnie w bankach państwowych, PKO korzystała z sieci urzędów pocztowych za zryczałtowaną opłatą, egzekucje banków państwowych były uprzywilejowane w stosunku do innych, listy zastawne BGK i PBR miały gwarancje państwa itd. Również obdarowanie przez rząd szeregiem przywilejów spółdzielni kredytowych było ciosem w interesy banków prywatnych. Wydaje się, że Grabski, nie wypowiadając bankom prywatnym otwartej wojny, popierał jednak wszystko, co mogło stanowić dla nich konkurencję. Postawa ta uzasadniana była najczęstiej pragnieniem obniżenia stopy procentowej.

⁷ Sprawozdanie ZBwP, 1925, s. 27.

⁸ Najpełniejszy katalog zarzutów pod adresem polityki bankowej Grabskiego zestawił B. Friediger: Źródła kryzysu bankowego w Polsce. (w:) Przewroty walutowe i gospodarcze po wielkiej wojnie. Kraków 1928, s. 201–262.

Co gorsza, na drogę bezpośredniej rywalizacji z bankami komercyjnymi wkroczył, popychany zresztą w tym kierunku przez Grabskiego, również Bank Polski. Statut nie zabraniał mu wprawdzie bezpośredniego kredytowania gospodarki, jednak korzystając z tego prawa, BP sprzeniewierzył się roli banku centralnego jako „banku banków”. Uzasadnieniem tej postawy było, podobnie jak w przypadku banków państwowych, pragnienie obniżenia stopy procentowej. Wydaje się, że skierowanie BP w tę stronę nie było decyzją do końca przemyślaną. Zadecydowały, prawdopodobnie, prócz nacisków rządu, przyzwyczajenia kierownictwa BP, które nie miało doświadczenia związanego z bankowością centralną, natomiast duże – z bankowością komercyjną. Istotne znaczenie miało też, zapewne, pragnienie obniżenia stopy procentowej, choć w takim wypadku trzeba stwierdzić, że zastosowano środki przynoszące więcej szkody niż pożytku.

Odpowiedzialności władz za doprowadzenie do kryzysu 1925 r. można się również doszukiwać w opóźnieniu organizacji nadzoru bankowego. Opóźnienie to wynikało ze szczególnych regulacji, przyjętych w prawie bankowym z roku 1924.

1.3. PRAWO BANKOWE Z 1924 R.

Rozporządzenie Prezydenta z 27 grudnia 1924 r. po raz pierwszy w II Rzeczypospolitej wprowadzało jednolite prawo bankowe⁹. Utrzymano w nim system koncesyjny i wprowadzono zasadę minimalnego kapitału zakładowego, przy czym kwoty minimalnego kapitału zależne były od siedziby centrali banku. (W Warszawie 2,5 mln zł, w Katowicach, Krakowie, Lwowie, Łodzi i Poznaniu 1,5 mln zł, w pozostałych ośrodkach 1 mln zł. Minimalny kapitał dla banków hipotecznych ustalono w całym kraju na 5 mln zł). System ten, raczej wyjątkowy w Europie, wzorowany był na czechosłowackiej ustawie bankowej¹⁰, krytykowano jednak wysoki poziom polskich progów minimalnego kapitału, kilkakrotnie wyższy niż w Czechosłowacji. Poza koncesją na działalność bankową przyjęto system odrębnych koncesji na wykonywanie pewnych czynności bankowych: przyjmowanie wkładów na książeczki i asygnaty kasowe, udzielanie pożyczek pod zastaw ruchomości i emisję listów zastawnych. Nowym rozwiązaniem było zaostrzenie odpowiedzialności materialnej funkcjonariuszy banku – w tej sprawie wzorowano się na austriackim prawie bankowym.

Prawo bankowe z 1924 r. zawierało interesującą, „samorządową” koncepcję nadzoru bankowego, wzorowaną na ustawie czechosłowackiej i popartą w toku konsultacji przez ZBwP. Banki utworzyć miały związek rewizyjny

⁹ DURP 1924 nr 114, p. 1018.

¹⁰ E. Spät: Ustawa bankowa. „Przegląd Gospodarczy” 1925 nr 4, s. 166–171.

i nadzorować się same, MS nadzorować miało jedynie banki nie zrzeszone. Były pewne różnice w stosunku do wzoru czechosłowackiego – tam przynależność do związku rewizyjnego była obowiązkowa dla wszystkich banków, które miały prawo wystawiać książeczki oszczędnościowe. W Polsce przynależność do związku była dobrowolna. MS miało prawo zatwierdzać statut związku rewizyjnego oraz zatwierdzać i odwoływać rzeczoznawców związku. Ci ostatni zobowiązani byli do zachowania tajemnicy. MS mogło nakazać związkowi przeprowadzenie kontroli we wskazanym przez siebie banku. Nadzór nad związkiem sprawować miał mianowany przez MS komisarz rządowy. Stałych komisarzy rządowych musiały utrzymywać na własny koszt banki hipoteczne. Koszty działalności związku rewizyjnego ponosić miały zrzeszone w nim banki.

W wypadku stwierdzenia, że działalność banku nie jest zgodna z obowiązującym prawem, statutem lub jest szkodliwa dla interesu publicznego, MS miał prawo: mianować na koszt banku stałego komisarza rządowego, zawiesić w czynnościach władze banku, cofnąć koncesję na wykonywanie czynności wymagających odrębnej koncesji lub cofnąć koncesję na działalność banku i nakazać jego likwidację.

Przepisy przejściowe przewidywały, że banki, których kapitały zakładowe nie osiągnęły ustawowego minimum, miały czas do 1 stycznia 1928 r. na uzupełnienie kapitału lub przejście w stan likwidacji. Wcześniej, do 1 stycznia 1927 r., należało osiągnąć pewne progi pośrednie. Na Górnym Śląsku prawo bankowe miało wejść w życie po zaakceptowaniu go przez Sejm Śląski. Możliwość przekazania nadzoru Bankowi Polskiemu nie była brana pod uwagę. Wydaje się, że zadecydowała o tym istniejąca już tradycja i fakt, że MS dysponowało już wykształconym aparatem nadzoru.

2. KRYZYS BANKOWY 1925 R.

Kryzys bankowy 1925 r. ujawnił słabość polskiej bankowości prywatnej. W trakcie jego trwania przesądzone zostały też pewne kwestie istotne dla systemu bankowego, takie jak dominująca rola państwa i marginalizacja Banku Polskiego jako banku centralnego¹¹.

¹¹ Patrz szerzej: W. Morawski: Polski kryzys bankowy 1925 roku. ZNBBiP NBP. „Materiały i Studia” z. 29, Warszawa 1992; W. Morawski: Panika i zaufanie. „Gazeta Bankowa” 1992 nr 14.

2.1. NARASTANIE KRYZYSU

Cała pierwsza połowa 1925 r. upłynęła pod znakiem afer bankowych¹². W tej sytuacji wokół banków zaczęła narastać atmosfera skandalu. Na słabnącą kondycję banków pierwsza zareagowała giełda. Kursy akcji banków prywatnych osiągnęły maksimum w lutym 1925 r., następnie zaś systematycznie spadały¹³.

Załamaniem budżetu, wojna celna z Niemcami oraz ujemny bilans handlowy, będący skutkiem nieurodzaju w 1924 r. i „nadwartowości” złotego doprowadziły do zachwiania pozycji złotego na początku trzeciej dekady lipca 1925 r. 23 lipca dyrekcja Banku Polskiego postanowiła ograniczyć wymienialność złotego na inne waluty i zaprzestać skupu polskiej waluty za granicą¹⁴. Decyzja ta okazała się błędem, choć doraźnie chroniła resztki zapasów walut BP. Dla usprawiedliwienia władz BP dodać należy jednak, że statut banku nie pozostawiał im zbyt szerokiego pola manewru. Importerzy zmuszeni zostali do płacenia za import złotymi, których ich zagraniczni partnerzy nie mieli się gdzie pozbyć. Nagły wzrost podaży złotego na giełdach doprowadził do załamania jego kursu 28 lipca 1925 r. W następnych dniach kurs giełdowy złotego wahał się w granicach 5,80–6,00 zł za dolara, przy oficjalnym parytecie 5,18 zł.

W tej sytuacji władze Banku Polskiego i premier Grabski wahali się między urealnieniem kursu, co oznaczało faktyczną dewaluację, a obroną dawnego kursu, co musiało oznaczać wzrost stopy procentowej i przejściowe restrykcje. Dnia 11 sierpnia Rada Banku Polskiego postanowiła wybrać tę drugą drogę¹⁵, podnosząc stopę dyskontową z 10% do 12% oraz redukując kredyty dla rolnictwa, handlu i banków o 50%, a dla przemysłu o 25%. 18 sierpnia Rada Banku Polskiego wyłoniła z siebie Komisję Specjalną, kierującą walką z kryzysem, w której interesy bankowości reprezentował prezes ZBWP, Henryk Kaden.

¹² W styczniu 1925 opinią publiczną wstrząsnęła afera Powszechnego Banku Depozytowego SA w Warszawie, zaraz potem afera Semendeniego w Warszawskim Banku Stołecznym SA (por. „Rzeczpospolita” z 15 stycznia 1925; „Merkury Polski” z 5 maja 1925; „Kurier Polski” z 10 czerwca 1925). W sierpniu wybuchła najgłośniejsza afera Kolnika i Pistynera, związana z krakowskim Bankiem Wzajemnego Kredytu SA, który, wykorzystując długi okres wędrowania czeków do Stanów Zjednoczonych, wystawiał czeki dolarowe bez pokrycia, przesyłając następnie w ostatniej chwili telegraficznie niezbędną kwotę. Praktyka ta umożliwiała bankowi nie oprocentowane dysponowanie uzyskanymi w ten sposób pieniędzmi za każdym razem przez 19 dni. W aferę wciągnięty został też cały lwowski oddział BGK. Nagłośnienie afery w prasie w ostatnich dniach sierpnia 1925 r. stało się jednym z detonatorów kryzysu.

¹³ „Gazeta Bankowa” 1929 nr 15–16.

¹⁴ AAN, BP, t. 20, s. 85.

¹⁵ AAN, BP, t. 20, s. 91. Restrykcje miały obowiązywać do 20 sierpnia.

26 sierpnia 1925 r. podczas posiedzenia Komisji Specjalnej BP po raz pierwszy doszło do konfliktu między Kadenem a reprezentującym dyrekcję BP Władysławem Mieczkowskim¹⁶. Kaden mówił o trudnościach banków w obliczu restrykcji kredytowych i o konieczności łagodzenia tych ograniczeń. Mieczkowski bronił restrykcji podkreślając, że podstawowym zadaniem Banku Polskiego jest obrona waluty.

Tymczasem sytuacja banków stopniowo stawała się dramatyczna. W sierpniu 1925 r. nie było jeszcze runu, ale w porównaniu z lipcem ujawnił się już spadek wkładów o ok. 30% (por. tab. 15). Odpływ wkładów spowodowany był głównie spadkiem zaufania do złotego i pragnieniem zamiany złotych na inne waluty lub kruszec. Wycofywano głównie wkłady bezterminowe, odpływ wkładów terminowych jeszcze się wówczas nie rozpoczął na znaczącą skalę. Utrzymanie wypłacalności banków w sierpniu wymagało dużego wysiłku. Dokonało się kosztem redukcji portfela wekslowego i zasobów kasowych. Ściąganie kredytów było zresztą utrudnione, gdyż wyjątkowy urodzaj 1925 r. i wywołany nim spadek cen podkopały zdolności płatnicze klientów rolniczych. Powtórzenie tego wysiłku we wrześniu nie było już możliwe, a właśnie wtedy rozpoczęło się wycofywanie wkładów terminowych. Dynamikę kryzysu ilustruje tab. 15.

Tabela 15

Dynamika kryzysu bankowego 1925/26
(zmiany w stosunku do poprzedniego miesiąca)

Okres	Aktywa				Pasywa			
	1	2	3	4	5	6	7	8
1925								
Lipiec	14,0	12,5	11,4	2,8	8,8	18,3	16,4	4,8
Sierpień	-23,8	-12,3	-6,1	7,3	-9,7	-1,0	-30,4	-2,3
Wrzesień	15,9	-11,3	-0,7	-6,6	-0,8	-14,7	-5,9	-14,0
Październik	4,2	-25,6	-9,7	-5,5	-24,5	-19,7	-14,6	-24,6
Listopad	-8,0	13,5	7,3	5,8	18,4	18,1	-4,2	32,4
Grudzień	21,9	0,7	11,3	-2,6	4,1	19,8	38,9	-10,4
1926								
Styczeń	-16,3	0,1	-8,4	-0,3	1,1	-15,3	-12,3	13,8
Luty	15,5	11,3	17,1	-4,6	8,7	31,8	15,5	4,1
Marzec	2,4	2,0	3,2	2,4	0,6	4,5	21,8	8,6

Aktywa:

- 1 - kasa,
- 2 - portfel wekslowy,
- 3 - rachunki bieżące,
- 4 - pożyczki terminowe,

Pasywa:

- 5 - redyskonto,
- 6 - rachunki bieżące,
- 7 - wkłady bezterminowe,
- 8 - wkłady terminowe.

Źródło: Zestawienia autora na podst. Rocznika Ministerstwa Skarbu. Warszawa 1928, s. 606-607.

¹⁶ AAN. BP, t. 69, s. 6.

Tabela 16 prezentuje dwa ciągi statystyczne, ilustrujące tempo ucieczki wkładów. Ciąg GUS-owski opracowany został na podstawie danych z 14 największych banków, ciąg Ministerstwa Skarbu na podstawie znacznie szerszej próby. Zestawienie obu ciągów pozwala uchwycić różnice między dynamiką ucieczki wkładów z banków większych i mniejszych. Wynika z niego, że w sierpniu napór klientów wycofujących wkłady skierowany był na banki mniejsze, we wrześniu przeniósł się na większe. Odływ wkładów terminowych we wrześniu był podobny w obu grupach, w październiku jednak osłabł w bankach większych, nasilił się natomiast w mniejszych.

Tabela 16

Tempo odpływu wkładów bankowych od sierpnia do października 1925 r.^a

Wyszczególnienie \ Okres	Sierpień	Wrzesień	Październik
Wskaźnik GUS			
– wkłady bezterminowe	-12,0	-22,0	-5,5
– wkłady terminowe	-1,5	-13,3	-11,1
Wskaźnik MS			
– wkłady bezterminowe	-30,4	-5,9	-14,6
– wkłady terminowe	-2,3	-14,0	-24,6

^a Porównanie danych GUS i Ministerstwa Skarbu.

Źródło: Wskaźnik GUS – dane z 14 banków. Zestawienie autora na podst. „Wiadomości Statystycznych” 1926 nr 12, s. 9.

Wskaźnik MS – dane z, odpowiednio, 81, 79 i 71 banków. Zestawienie autora na podst. Rocznika Ministerstwa Skarbu. Warszawa 1928, s. 606–607.

2.2. PANIKA BANKOWA

2 września 1925 r. delegacja zagrożonych banków warszawskich i poznańskich spotkała się z premierem Grabskim. Skład delegacji i rezultaty narady, sądząc z dalszego biegu wydarzeń nikłe, pozostały tajemnicą. Prasa podkreślała jednak, że delegacja nie miała nic wspólnego z władzami ZBWP¹⁷. Tego samego dnia na żądanie prezesa ZBWP Henryka Kadena zebrała się **Komisja Specjalna BP**¹⁸. Kaden poinformował członków Komisji o krytycznej sytuacji banków, zażądał wstrzymania ograniczeń kredytowych i powrotu do zasad stosowanych w lipcu oraz zaliczenia walut obcych uzyskanych z operacji reportowych do pokrycia emisji, co pozwoliłoby na utrzymanie rozmiarów obiegu pieniądza. Część członków Komisji poparła Kadena. W odpowiedzi Mieczkowski stwierdził, że to nie restrykcje kredytowe były

¹⁷ „Gazeta Warszawska” z 2 września 1925.

¹⁸ AAN, BP, t. 69, s. 7.

przyczyną krytycznego położenia banków, lecz załamanie złotego. Żądania Kadena uznał za zbyt wygórowane. Wypowiedział się przeciw znoszeniu ograniczeń kredytowych, ale za udzielaniem indywidualnych ulg konkretnym bankom.

Prawdziwy run na banki rozpoczął się 3 września 1925 r. Tego dnia zawiesił wypłaty i został oddany pod nadzór sądowy Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie. Była to firma bardzo znacząca¹⁹. Tego samego dnia zbankrutował też niewielki Bank Przemysłowców Radomskich SA²⁰. 4 września pod nadzorem sądowym znalazł się Warszawski Bank Zjednoczony SA, którego związki z BdHiP były powszechnie znane²¹.

4 września 1925 r. zebrała się Rada Banku Polskiego²². Reprezentujący dyrekcję Banku Mieczkowski zapowiedział obniżenie stopy dyskontowej z 12% na 8%. Mówił o poprawie sytuacji walutowej i o krytycznym położeniu banków. Dyrekcja BP postanowiła udzielić solidnym bankom pomocy w wysokości 10–15 mln zł w formie kredytu redyskontowego. Kredyty miały być zabezpieczone rzeczowo. Rada Banku jednomyślnie poparła koncepcję pomocy. Kaden wypowiedział się przeciw żądaniu dodatkowych zabezpieczeń

¹⁹ Patrz szerzej: W. Morawski: Bank dla Przemysłu i Handlu SA w Warszawie. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 17. Założony w 1910 r., jeszcze przed I wojną światową, związał się z kapitałem francuskim. W okresie inflacji rozwinął największą na ziemiach polskich sieć oddziałów (95) oraz, poprzez utworzoną we Francji własną firmę Comtoir Général du Change i sieć 14 oddziałów w północnej Francji, nastawił się też na gromadzenie oszczędności Polonii francuskiej. W 1923 r. wysunął się na pierwsze miejsce wśród banków polskich pod względem sumy bilansowej. Po stabilizacji walutowej BdHiP, z kapitałem zamrożonym w ponad 50 nieruchomościach, znalazł się w kłopotach. Dokonana w grudniu 1924 r., nb. z inicjatywy rządu, fuzja z Bankiem Kredytowym SA w Warszawie, który miał podobną strukturę i wniósł w posagu 90 dalszych oddziałów, tylko spotęgowała te problemy. Poprzez wspomnianą fuzję BdHiP związał się z koncernem skupionym wokół Polskiego Banku Handlowego SA w Poznaniu. Wiosną 1925 r. bankiem zainteresował się znany polityk śląski, Wojciech Korfanty, który zamierzał wprowadzić do niego grupę zaprzyjaźnionych finansistów brytyjskich. W lipcu 1925 r. z inicjatywy Korfanteo postanowiona została kolejna fuzja, tym razem z Warszawskim Bankiem Zjednoczenia SA, która jednak do momentu wybuchu kryzysu nie została sfinalizowana. W sierpniu 1925 r., w obliczu odpływu wkładów, Korfanty prosił o pomoc Grabskiego. O negatywnej odpowiedzi premiera zdecydowało zdanie Stanisława Kauszika, który uważał BdHiP za firmę awanturniczą. Marszałek Sejmu Maciej Rataj oskarżał wręcz Kauszika o celowe doprowadzenie do upadku BdHiP na złość Korfantomu (por. M. Rataj: Pamiętniki 1918–1927. Warszawa 1965, s. 335). Skutki polityczne tego konfliktu były poważne – rząd utracił poparcie Korfanteo i całej Chadecji. 11 września ogłoszono trzymiesięczne moratorium na zobowiązania BdHiP. Tego samego dnia jego dyrektor, Stefan Benzef, ustąpił z Rady ZBWP i z Komisji Rewizyjnej BP. Faktyczny nadzór sądowy nad bankiem trwał trzy lata. Ugodę z wierzycielami podpisano dopiero w 1928 r., a bank nigdy nie powrócił do dobrej kondycji.

²⁰ „Kurier Warszawski” z 3 września 1925.

²¹ „Robotnik” z 5 września 1925. Następnego dnia przed siedzibą banku na Nalewkach doszło do starć wierzycieli z policją – por. „Robotnik” z 6 września 1925.

²² AAN, BP, t. 20, s. 101–103.

kredytów. Wiadomości o decyzjach Rady BP uspokoiły na kilka dni nastroje²³.

Początek drugiego tygodnia września przyniósł rozszerzenie paniki na Lwów²⁴ i Kraków. 9 września upadł krakowski Bank Wzajemnego Kredytu SA. W ciągu następnych kilku dni dwa kolejne banki lwowskie²⁵ oraz wszystkie banki krakowskie stanęły w obliczu runu.

Do 10 września 1925 r. Bank Polski podzielił przyznaną pulę kredytów redyskontowych między pięć banków²⁶. Niespodziewanie jednak następnego dnia dyrekcja Banku Polskiego przywróciła dawne ograniczenia kredytowe, łącznie ze stopą procentową w wysokości 12%. Decyzję tę uzasadniono pogłoskami, że banki wykorzystywały przyznane kredyty na zakupy dolarów²⁷. W rzeczywistości władze Banku były przekonane, że istnieje konflikt między obroną waluty i obroną banków i pierwsze z tych zadań uważały za ważniejsze. Wycofanie się Banku Polskiego z akcji pomocy dla banków było decyzją o zasadniczym znaczeniu dla modelu bankowości polskiej. Zwróćmy uwagę, że podjęta ona została przez dyrekcję, bez zasięgania zdania nie tylko Rady Banku, ale nawet Komisji Specjalnej. Nie przypadkiem zapewne tego samego dnia rozeszły się pogłoski, że pomoc dla banków zostanie zorganizowana nie przez Bank Polski, lecz przez rząd za pośrednictwem BGK²⁸.

²³ Przyczyniła się do tego również fortunna okoliczność – 5 września była niedziela.

²⁴ Przyczyniła się do tego wspomniana już afera Kolnika i Pistynera, która wybuchła 27 sierpnia. 9 września przerodziła się ona w panikę, w wyniku której upadł Bank Wzajemnego Kredytu SA w Krakowie (por. „Kurier Polski” z 31 sierpnia i 2 września 1925; „Kurier Poranny” z 5 września 1925. O upadku Banku Wzajemnego Kredytu – „Gazeta Warszawska” z 9 września 1925). Adolf Kolnik, który fałszował weksle dolarowe, występował jako doradca dyrektora oddziału lwowskiego BGK, Lewickiego. 27 sierpnia uciekł do Wiednia, ale po kilku dniach został wydany władzom polskim. Drugi bohater afery, Izaak Pistyner, był właścicielem lwowskiej garbarni „Mazaga”. Obaj zostali aresztowani. 10 września usunięto całe kierownictwo lwowskiego oddziału BGK. Pracownicy BGK zostali ukarani jedynie dyscyplinarnie, ponieważ – jak ustalono – nie złamali prawa, a jedynie regulamin wewnętrzny BGK. Straty oszacowano na 8,3 mln zł – por. Sprawozdanie BGK za rok 1925, s. 29.

²⁵ Bank Rolniczy SA i Ziemi Bank Kredytowy SA.

²⁶ Były to: Bank Handlowy w Warszawie SA, Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu, Ziemi Bank Kredytowy SA we Lwowie, Bank Zachodni SA w Warszawie i Bank Zjednoczonych Ziemi Polskich SA w Warszawie – por. „Ilustrowany Kurier Codzienny” z 12 września 1925.

²⁷ AAN, BP, t. 33, s. 386, por. też „Ilustrowany Kurier Codzienny” z 13 września 1925. Wydaje się, że zawinił głównie BZSZ. Nie można wykluczyć spekulacyjnego charakteru tych operacji, choć musimy pamiętać, że banki stały wobec żądań zwrotu wkładów nie tylko krajowych, ale również zagranicznych. W tej sytuacji wymiana części otrzymanych środków na dolary mogła być techniczną koniecznością, choć, oczywiście, na stabilność waluty wywierało to wpływ negatywny.

²⁸ J. Tomaszewski, op. cit., s. 201.

11 września 1925 r. zawiesił wypłaty i dostał się pod nadzór sądowy Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu²⁹, przez fuzję Banku Kredytowego powiązany z BDHiP. W ciągu następnych kilku dni zawiesiły wypłaty banki związane z koncernem PBH: Bank Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijań SA w Łodzi³⁰, Bank M. Stadthagen SA w Bydgoszczy³¹ i Bank Warszawsko-Gdański SA w Warszawie³². Trudne chwile przeżył Bank Handlowy w Warszawie SA, którego nazwę opinia publiczna myliła z nazwą banku poznańskiego³³. Na krótko zawiesił też wypłaty Dom Bankowy S. Natanson w Warszawie, który jednak już 27 września podjął ponownie czynności.

19 września 1925 r. odbyło się posiedzenie Komisji Specjalnej BP³⁴. Henryk Kaden raz jeszcze nalegał na podjęcie akcji pomocy dla banków przez Bank Polski. Uważał, że niezbędna była pomoc w wysokości 50 mln zł, z czego banki miałyby dostać 25 mln, resztę zaś inne gałęzie gospodarki. Mieczkowski replikował, że pomoc już osiągnęła 25 mln zł, z czego banki otrzymały 18 mln. Na więcej Banku Polskiego nie było stać. Poparł go prezes Banku Polskiego, Stanisław Karpiński, który stwierdził ponadto, że gospodarce brak nie kredytu krótkoterminowego, lecz długoterminowego. Wobec zasadniczej różnicy zdań między prezesem ZBWP a władzami BP, Kaden zażądał zwołania Rady Banku.

Tymczasem dojrzewiała koncepcja pomocy rządowej dla banków. Termin jej podjęcia uwarunkowany był możliwościami – właśnie wpłynęła druga rata pożyczki zapłaconej. Niezależnie od tego Grabski nie chciał wcześniej an-

²⁹ Polski Bank Handlowy SA był firmą z długimi tradycjami. Założony został w 1872 r., w 1917 r. związał się z Bankiem Kredytowym SA w Warszawie. W ciągu następnych kilku lat wokół obu banków zorganizowany został duży koncern, obejmujący 9 banków we wszystkich trzech zaborach. Dwiema kluczowymi postaciami koncernu byli: dyrektor PBH, były minister przemysłu i handlu w rządzie Ignacego Paderewskiego, Kazimierz Hącia oraz prezes Banku Kredytowego, Leonard Bobiński. W grudniu 1924 r., jak już wspomniano, Bank Kredytowy sfuzjował się z BDHiP i w ten sposób los koncernu związał się z losami grupy Korfanteo. Po katastrofie koncernu w publicystyce ścierały się dwie tradycje: poznańska i warszawska. Pierwsza widziała sprawcę nieszczęścia w Bobińskim, druga w Hąci. Por. K. Lietz: Z „tajemnic” Polskiego Banku Handlowego Tow. Akc. w Poznaniu. Poznań 1926; Ignotus, op. cit., s. 126; „Kurier Poranny” z 14 września 1925; „Nasz Przegląd” z 30 września 1925.

³⁰ „Nasz Przegląd” z 30 września 1925; „Kurier Warszawski” z 2 października 1925. W pierwszych dniach października aresztowano dyrektora banku.

³¹ „Berliner Börse Courier” z 23 września 1925 r. Bank ten przetrwał kryzys, uzyskawszy pomoc z Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym. Upadł w 1932 r.

³² Był to w istocie bank toruński, do 1922 r. działający pod nazwą Bank Pomorski SA, później dopiero przeniesiony do Warszawy. Por. „Kurier Warszawski” z 1, 15 i 27 października 1925.

³³ Z. Landau, J. Tomaszewski: Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970. Warszawa 1970, s. 147.

³⁴ AAN, BP, t. 20, s. 105–106.

gażować się w tę sprawę. Uważał, jak się wydaje, że był to obowiązek Banku Polskiego, choć, oczywiście, rozumiał powody bierności banku centralnego. O akcji sanacyjnej napisał później: „Krok ten uważałem za zupełnie błędny. Za sprzeczny z całą moją polityką”, jednak „dopuszczać do krachu banków nie uważałem za możliwe”³⁵. „Związek Banków zwrócił się do mnie o wpływanie na Bank Polski. Przypominano mi, że gdy krachy groziły bankom w Austrii lub w Rosji, Wiedeń i Petersburg nie odmawiały pomocy Krakowowi lub Warszawie. Moja sytuacja wobec Banku Polskiego była trudna. Wszak ja od Banku wymagałem, by ratował złotego, a w tym celu musiał on ograniczać kredyty. Żądać od niego, by ratował złotego i ratował jednocześnie i banki, było to za wiele”³⁶.

Charakterystyczne, że decyzję o pomocy bankom Grabski podjął bez udziału reszty rządu³⁷. Wiedząc natomiast, że będzie musiał uzyskać zgodę Sejmu na zwiększenie emisji skarbowej, zadbał o uzyskanie akceptacji przywódców partii politycznych. Temu celowi służyło spotkanie u marszałka Rataja 18 września 1925 r.³⁸. Następnego dnia o decyzji Grabskiego wiedział już Kaden, dlatego podczas zwołanego w dniu 22 września na jego żądanie posiedzenia Rady Banku Polskiego mógł wycofać swe postulaty. Rada Banku przyjęła taki obrót rzeczy z wyraźną ulgą³⁹.

2.3. OKRES SANACJI BANKÓW. POWSTANIE FUNDUSZU POMOCY INSTYTUCJOM KREDYTOWYM

21 września 1925 r. oznajmiono o utworzeniu rządowego Komitetu Sanacji Banków pod przewodnictwem wiceministra skarbu i zarazem członka Rady BGK, Józefa Karśnickiego. W skład Komitetu weszło dwóch delegatów Ministerstwa Skarbu oraz po jednym delegacie BP, BGK i ZBWP⁴⁰. Pomoc miała być udzielana solidnym bankom przez BGK na polecenie Ministerstwa Skarbu. Pokryciem akcji miała być emisja biletów zdawkowych. Rozmiary pomocy określono na 25–28 mln zł. Komitet Karśnickiego ukonstytuował się ostatecznie 23 września i odtąd obradował codziennie. 24 września 1925 r. Karśnicki określił dalsze zasady akcji sanacyjnej – pomoc miała być udzielana tylko pod zabezpieczenie hipoteczne, oprocentowanie miało wynosić

³⁵ W. Grabski, op. cit., s. 206–207.

³⁶ Ibidem, s. 205–206.

³⁷ Świadczą o tym Protokoły Rady Ministrów.

³⁸ M. Rataj: Pamiętniki 1918–1927. Warszawa 1965, s. 336–337.

³⁹ AAN, BP, t. 20, s. 107.

⁴⁰ J. Tomaszewski, op. cit., s. 202; Sprawozdanie BGK za rok 1925, s. 25; „Ilustrowany Kurier Codzienny” z 23 września 1925.

7–8%, zaś celem kredytów miało być tylko pokrycie ucieczki wkładów, a nie kredyty⁴¹.

W ostatniej dekadzie września wyraźnie osłabł nacisk klientów na większe banki, wzmógł się natomiast na mniejsze. Było to zrozumiałe, skoro pomoc rządowa ograniczyć się miała tylko do tych pierwszych. W dniach 24–25 września rozeszły się pogłoski, że decyzja rządu oznacza poddanie wszystkich banków rządowej kuratelii. Pogłoski te były przez rząd stanowczo demontowane⁴². Wydaje się, że rozpuszczanie takich pogłosek było na rękę małym bankom, bowiem, w jakimś sensie, zrównywało szanse.

Pod koniec września uległa zmianie geografia kryzysu. Uspokoila się sytuacja w Warszawie i we Lwowie, panika utrzymywała się natomiast w Poznaniu i Krakowie. Próbą uspokojenia Krakowa było przyjęcie przez Grabskiego delegacji tamtejszych banków w dniu 23 września. 26 września był u Grabskiego, a następnie w BGK prezes poznańskiego Banku Przemysłowców SA, Kazimierz Bajoński. Uzyskał obietnicę przysłania komisarza rządowego i rychłej pomocy. Tak zabezpieczony Bank Przemysłowców ogłosił następnego dnia zawieszenie wypłat⁴³. W następnych dniach, mimo podekscytowania opinii publicznej⁴⁴, sytuacja stopniowo się normowała.

W październiku 1925 r. tempo odpływu wkładów z dużych banków zmalało, trwał natomiast napór klientów na banki mniejsze. W listopadzie odnotowano już tylko niewielki spadek wkładów bezterminowych, rozpoczął się natomiast proces powrotu wkładów terminowych. W grudniu, gdy ponownie załamał się złoty, znowu zaczęto wycofywać wkłady terminowe, co jednak nie przybrało już rozmiarów paniki. Pierwsze półrocze 1926 r. to „stadium przewlekłego sanowania się i likwidacji poszczególnych instytucji”⁴⁵. Akcje banków na giełdzie warszawskiej, które osiągnęły najniższy kurs w lutym i marcu

⁴¹ „Ilustrowany Kurier Codzienny” z 26 września 1925.

⁴² „Gazeta Warszawska” z 24 września 1925.

⁴³ „Kurier Poznański” z 29 września 1925. Bank Przemysłowców SA był trzecią wielką firmą, która musiała zawiesić wypłaty. Kłopoty jego były jednak na tyle przejściowe, że Kazimierz Bajoński nie musiał rezygnować z funkcji wiceprezesa ZBWP. Przypomnijmy, że 11 września z władz Związku odszedł Stefan Benzef z BdHiP, a 22 września Roman Ziotecki z PBH.

⁴⁴ 22 września popełnił samobójstwo pracownik Uniwersytetu Warszawskiego, Aleksander Wojdo, który zdeponował powierzone mu społeczne pieniądze w BdHiP i utracił nadzieję na ich odzyskanie. 26 września opinią publiczną wstrząsnął konflikt między NIK a prezesem PKO, Hubertem Ignacym Linde, który odmówił poddania się kontroli. Prasa, nastawiona w tym momencie na eksponowanie wszystkich sensacji związanych z bankowością, poświęcała tym wydarzeniom wiele uwagi.

⁴⁵ T. Buczkowski, H. Nowak: *Rozwój kredytu w latach 1918–1928*. (w:) *Bilans gospodarczy Polski odrodzonej*. T. 2. Poznań 1929, s. 177.

1926 r., w następnych miesiącach zaczęły powoli zwyżkować⁴⁶. Tendencja ta wzmogła się w sierpniu 1926 r., wtedy też wyraźnie wzrosło tempo przyrostu wkładów⁴⁷.

Do lutego 1926 r. utrzymał się odpływ kapitałów za granicę. Rozmiary tego zjawiska ilustruje tab. 17.

Tabela 17

Kredyty zagraniczne w polskich bankach akcyjnych w lipcu 1925 r. i w maju 1926 r.

Kredyty \ Okres	31 lipca 1925	31 maja 1926
Aktywa		
– loro	6,2	3,1
– nostro	36,9	46,6
Pasywa		
– loro	21,1	10,6
– nostro	111,1	95,2

Źródło: L. Barycz: Banki akcyjne w Polsce niepodległej. (w:) Na froncie gospodarczym. Warszawa 1928, s. 136.

W ówczesnej terminologii bankowej terminy loro i nostro informowały o tym, z czyjej inicjatywy doszło do transakcji⁴⁸. Wzrost odnotowany w pozycji aktywa-nostro oznaczał zatem, że banki polskie z własnej inicjatywy wysyłały swoje środki za granicę. Spadek w pozostałych trzech rubrykach można uznać za objaw ucieczki kapitałów.

Już w ostatniej dekadzie września 1925 r. banki przystąpiły do redukcji personelu i likwidacji zbędnych oddziałów. W następnych miesiącach proces ten trwał nadal. Likwidowano ponadto mniejsze firmy, których kondycja nie dawała nadziei na korzystną fuzję lub na osiągnięcie w przewidzianym terminie wymaganych prawem bankowym rozmiarów kapitału. Redukcję sieci bankowej ilustruje aneks I.

Tymczasem rozwijała się rządowa akcja pomocy dla banków. 30 września 1925 r. Grabski przedstawił Radzie Ministrów projekt ustawy o szczególnych środkach złagodzenia przesilenia finansowego i uzdrowienia obrotu pieniężnego. Artykuł 8. projektu upoważniał ministra skarbu do „(...)wydania zarządzeń zmierzających do uzdrowienia stosunków kredytowych”⁴⁹. W projekcie nie operowano jeszcze konkretną sumą, jaką minister mógłby przeznaczyć

⁴⁶ „Gazeta Bankowa” 1929 nr 15–16.

⁴⁷ Rocznik Ministerstwa Skarbu. Warszawa 1928, s. 607.

⁴⁸ F. Wiliński: Bank i jego organizacja. Lwów-Warszawa 1922, s. 187.

⁴⁹ AAN, PRM, mikrofilm 20074, k. 699.

na ten cel. W uzasadnieniu projektu można było przeczytać: „Należy doprowadzić do potanienia kredytu publicznego, organizując kredyt długoterminowy, rolny, przemysłowy i budowlany. Sanować banki koncentrując je i zmniejszając w nich koszty, (dążąc – W.M.) do potanienia kredytu i potęgując ich obroty dla rugowania lichwy prywatnej. Szczególnie należy rozwijać zasady odpowiedzialności majątkowej w instytucjach kredytowych”. Doraźnie zaś należy „(...)wzmagać akcję kredytową BGK i (Państwowego Banku – W.M.) Rolnego, powstrzymać run na banki w kierunku wymawiania wkładów krajowych i kredytów zagranicznych”⁵⁰. Tego samego dnia prezes BGK, Jan Kanty Steczkowski, udzielił wywiadu dla krakowskiego „Czasu”. Uspokajał opinię publiczną mówiąc, że trudności dotyczą nielicznych banków, podczas gdy reszta jest solidna.

3 października 1925 r. rząd ponownie rozpatrywał projekt ustawy sanacyjnej, nadając interesującemu nas fragmentowi brzmienie: „Upoważnia się ministra skarbu do udzielenia pomocy instytucjom kredytowym, które w łączności z ogólnym położeniem finansowym zasługują na nadzwyczajną pomoc kredytową. Pomocy udziela minister skarbu do łącznej sumy 100 mln zł za pośrednictwem BGK, względnie przy użyciu funduszy przeznaczonych na ten cel z operacji kredytowych rządu lub przez zabezpieczenie przez Skarb Państwa spłaty zobowiązań tych instytucji, a to pod warunkiem otrzymania odpowiedniego zabezpieczenia”⁵¹. Rada Ministrów przyjęła projekt, ale do jego uchwalenia nie zdążyło już dojść za czasów rządu Grabskiego.

8 października 1925 r. sprawą pomocy dla banków po raz ostatni zajmowała się rada Banku Polskiego⁵². Dwaj członkowie Rady, Henryk Kaden i Zygmunt Chrzanowski, zaprotestowali przeciw kierowaniu pomocy przez BGK. Ich zdaniem, powinna ona być prowadzona przez Bank Polski. Inni członkowie Rady nie podjęli tego tematu i nigdy więcej nie wracano już do niego w Banku Polskim.

13 października 1925 r. oznajmiono, że Komitet Sanacyjny pod przewodnictwem Karśnickiego zakończył pierwszy etap prac, polegający na udzielaniu bankom doraźnej pomocy⁵³. W drugiej fazie zamierzano zająć się reorganizacją banków, likwidacją oddziałów oraz redukcją personelu połączoną z podnoszeniem jego kwalifikacji. Nie wykluczano fuzji banków, ale dopiero po dokonaniu ich sanacji⁵⁴.

⁵⁰ Ibidem, s. 701–702. Składnia oryginału.

⁵¹ AAN, PRM, mikrofilm 20075, bez paginacji.

⁵² AAN, BP, t. 20, s. 114–115.

⁵³ „Kurier Warszawski” z 13 października 1925.

⁵⁴ „Kurier Warszawski” z 25 października 1925.

13 listopada 1925 r. podał się do dymisji rząd Władysława Grabskiego. 20 listopada objął władzę koalicyjny rząd Aleksandra Skrzyńskiego, w którym tekę ministra skarbu objął Jerzy Zdziechowski. 24 listopada Rada Ministrów postanowiła podtrzymać w Sejmie projekt ustawy sanacyjnej, zmniejszając jedynie sumę 100 mln zł do 65 mln zł⁵⁵. 28 listopada 1925 r. Sejm uchwalił ustawę w takim brzmieniu⁵⁶. Komitet Sanacji Banków przekształcony został w Fundusz Pomocy Instytucjom Kredytowym (FPIK). Dynamikę i rozmiary akcji pomocy ilustruje tab. 18.

Tabela 18

Działalność Komitetu Sanacji Banków i Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym

Okres	Raty pomocy (w mln zł)
1925	
– wrzesień	10,2
– październik	16,7
– listopad	5,5
– grudzień	8,2
1926	
– styczeń-czerwiec	20,5
Razem	61,1

Źródło: Sprawozdanie BGK za rok 1925, s. 29; Sprawozdanie BGK za rok 1926, s. 28.

W ramach pomocy udzielono ponadto gwarancji dla kredytów zagranicznych (1,0 mln zł w 1925 r. i 0,8 mln zł w 1926 r.⁵⁷). W czerwcu 1926 r. akcja została zakończona, a od września 1926 r. banki rozpoczęły spłaty kredytów. Podział środków funduszu między poszczególne banki ilustruje tab. 19.

Na liście banków, które we wrześniu 1925 r. uzyskały pomoc Banku Polskiego, nie znajdujemy Banku Zachodniego SA, dla którego pomoc banku centralnego okazała się wystarczająca. Spośród dużych banków, które prosiły o pomoc, odmówiono jej BdHiP i PBH. Zawiesiły one wypłaty przed powstaniem Komitetu Sanacyjnego, w obu jednak przypadkach istniały podejrzenia, że poza względami finansowymi decydowały motywy polityczne⁵⁸.

⁵⁵ W. Morawski: *Polityka gospodarcza rządu Aleksandra Skrzyńskiego*. Warszawa 1990, s. 37.

⁵⁶ DURP 1925 nr 119, p. 859.

⁵⁷ Sprawozdanie BGK za rok 1926, s. 28.

⁵⁸ O politycznym kontekście upadku BdHiP już wspomniano. W kwietniu 1926 r. do PBH weszła grupa finansistów małopolskich (Witold Celichowski i Antoni Doerman) z programem sanacji firmy i obietnicą 3 mln zł z FPIK. Po zamachu majowym okazało się jednak, że bank nie będzie objęty akcją pomocy. Kojarzono to z endeckimi koneksjami firmy. Por. AAN, MS, t. 4365, 4366.

Dłużnicy Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym
(stan w dn. 31 grudnia 1926 r.)

Lp.	Nazwa banku	Wysokość długu (w mln zł)
1	Bank Handlowy w Warszawie SA	21,7
2	Bank Ziemiański SA w Warszawie	8,5
3	Polski Bank Przemysłowy SA we Lwowie	7,3
4	Bank Małopolski SA w Krakowie	6,9
5	Bank Przemysłowców SA w Poznaniu	6,0
6	Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu	5,2
7	Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie	3,3
8	Polski Bank Komunalny SA w Warszawie	1,0
9	Bank M. Stadthagen SA w Bydgoszczy	0,9
10	Dom Bankowy T. Bunimowicz w Wilnie	0,7
11	Wileński Prywatny Bank Handlowy SA w Wilnie	0,6
12	Bank Przemysłowców Polskich SA w Warszawie	0,5
13	Śląski Bank Przemysłowy SA w Bielsku ^a	0,5
14	Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie	0,3
15	Bank Handlowo-Przemysłowy SA w Łodzi	0,1 ^b
Razem		63,4

^a W trakcie fuzji z Polskim Bankiem Przemysłowym SA we Lwowie.

^b Dług całkowicie spłacony przed końcem 1926 r.

Uwaga: W Sprawozdaniu BGK za rok 1926 mówi się o udzieleniu pomocy 13 bankom (s. 28). Pominięto prawdopodobnie p. 13 i 15 z powodów podanych powyżej.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: AAN, Zespół BGK, t. 825.

Rząd wykorzystał trudne położenie banków dla podporządkowania ich sobie w większym stopniu w dziedzinie polityki dewizowej. W obliczu załamania złotego polityka ta coraz bardziej oddalała się bowiem od liberalizmu charakterystycznego dla wczesnej fazy rządów Grabskiego. 7 października 1925 r. Komisja Walutowo-Emisyjna Banku polskiego postanowiła wymagać od banków warszawskich z kapitałem zagranicznym periodycznego dostarczania wykazów dla kogo kupują dewizy w BP⁵⁹. W grudniu 1926 r. i w lutym 1926 r., w momentach załamania złotego, kurs obcych walut w bankach prywatnych odbiegał od oficjalnego. Zdziechowski oskarżał banki o uprawianie spekulacji na zniżkę złotego. Szczególny niepokój Ministerstwa wzbudzały operacje reportowe. W lutym 1926 r. Ministerstwo Skarbu karnie pozbawiło uprawnień banku dewizowego Bank dla Handlu Zagranicznego SA w Warszawie i zapowiedziało stosowanie podobnych sankcji wobec innych firm⁶⁰.

⁵⁹ AAN, BP, t. 68, s. 54.

⁶⁰ Monitor Polski z 3 marca 1926 nr 50.

Kryzys między bankami a rządem był przedmiotem dwóch narad zainteresowanych stron w dniach 26 lutego i 2 marca 1926 r. Ich owocem była umowa rządu z bankami, podpisana 3 marca 1926 r.⁶¹. Banki zobowiązały się do powstrzymania od tworzenia zapasu dewiz ponad rzeczywiste potrzeby, od skupowania złotych za granicą, od handlu dewizami między sobą za złote, od handlu poza giełdą po kursie wyższym od giełdowego i od handlu obliczonego na spadek złotego. Zobowiązały się też do prowadzenia ewidencji dewiz i potrzeb dewizowych. Wyплаты złotowe na rachunki zagraniczne powyżej 5 tys. zł dziennie wymagały zgody Izby Skarbowej. Umowę podpisały wszystkie banki dewizowe. Nadzór nad jej wykonaniem miał sprawować minister skarbu. Banki, ze swej strony, wyłoniły komisję kontrolną⁶². Umowa obowiązywała do 15 kwietnia 1926 r. i miała być co miesiąc automatycznie przedłużana, jeśli jakiś bank nie wypowiedział jej 5 dni przed terminem. Ostatecznie została rozwiązana 23 sierpnia 1926 r.

3. SKUTKI KRYZYSU 1925 R.

Kryzys bankowy 1925 r. był kryzysem poinflacyjnym, wynikającym z nagłej zmiany warunków, w jakich przyszło działać bankom. W latach dwudziestych podobne kryzysy miały miejsce w krajach skandynawskich i w Japonii⁶³. Kraje o podobnych do Polski doświadczeniach monetarnych (Niemcy, Austria, czy Węgry) uniknęły kryzysów dzięki silnym, od dawna ustabilizowanym systemom bankowym i dawnym tradycjom bankowości centralnej. W Polsce po odzyskaniu niepodległości inflacja umożliwiła ekspansję banków, ale była to ekspansja wyłącznie organizacyjna, towarzyszyła jej bowiem destrukcja potencjału finansowego bankowości. W rezultacie powstały wielkie, a jednocześnie bardzo słabe struktury organizacyjne, niezdolne do funkcjonowania w normalnych warunkach. Restrykcje dewizowe rządów doby inflacji popchnęły banki w kierunku nabywania nieruchomości i udziałów w przedsiębiorstwach, co po stabilizacji walutowej wpędziło je w kryzys płynności. Obronną ręką wyszły z kryzysu nieliczne banki typu „angielskiego”⁶⁴.

⁶¹ Sprawozdanie ZBWP, 1926, s. 25–26.

⁶² W skład komisji weszli: Waclaw Fajans z PBZ, Paweł Heilperin z BDW, Mieczysław Hofman z BZSZ, Jerzy Ścigalski z BHW i Bolesław Pawlikiewicz z komisji rewizyjnej ZBWP.

⁶³ J.L. van Zanden: *Banking Crises between the Wars, an International Comparison*. Venice 1992.

⁶⁴ Powszechny Bank Związkowy w Polsce SA, Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie, przede wszystkim zaś Bank Dyskontowy Warszawski SA, żelazną ręką trzymany z dala od działalności grynderskiej przez Hermana Poznańskiego, ortodoksyjnego zwolennika bankowości „angielskiej”. Por. Ignotus, op. cit., s. 72–74.

Skutkiem kryzysu była rezygnacja bankowości prywatnej z nadziei na odzyskanie znaczącej pozycji w dziedzinie kredytu długoterminowego. Inflacja zniszczyła ten kredyt całkowicie. Po 1924 r. Henryk Kaden sądził, że na tym polu możliwa będzie rywalizacja banków prywatnych z państwowymi⁶⁵. Po kryzysie i odejściu Kadena nikt w ZBwP nie żywił już takich aspiracji. Kredyt długoterminowy stał się domeną banków państwowych i towarzystw kredytowych, a banki prywatne próbowały bronić swych pozycji już tylko w dziedzinie kredytu krótkoterminowego.

Brzezienna w skutki była postawa Banku Polskiego podczas kryzysu. Artykuł 1. statutu Banku Polskiego z 1924 r. mówił, że bank ów powstał „celem regulowania obiegu pieniężnego i ułatwienia kredytu”⁶⁶. Przed Bankiem Polskim postawiono zatem dwa równorzędne cele: troskę o walutę i troskę o stan aparatu kredytowego. Były to normalne cele banku centralnego. W 1925 r. władze Banku Polskiego uznały, że tylko pierwszy z tych celów jest ważny, drugi ma znaczenie drugorzędne.

Uzasadniano później taki wybór pierwotnością kryzysu walutowego. Zgodnie z tym rozumowaniem, kryzys bankowy był skutkiem kryzysu walutowego. Ludzie wycofywali depozyty z banków, bo utracili zaufanie do złotego, działając w obronie waluty, BP bronił zatem równocześnie banków. Trzeba jednak pamiętać, że zależność między obu kryzysami była wzajemna. Pieniądze wycofywane z banków trafiały na rynek walutowy, powiększając popyt na obce waluty. Bank Polski musiał stawiać czoła temu popytowi poprzez interwencję giełdową. W tej sytuacji zasadne wydaje się pytanie, czy próba wygaszenia paniki bankowej i zatrzymania wkładów w bankach nie byłaby zarazem lepszym i tańszym sposobem obrony złotego. Bankom można było bowiem udzielać pomocy w walucie polskiej, interwencję giełdową trzeba było przeprowadzać przy użyciu walut obcych. Ponadto kryzys bankowy jest w większym stopniu niż kryzys walutowy zjawiskiem psychologicznym. Pomagając bankom w umiejętny sposób można, dzięki „mnożnikowi psychologicznemu”, osiągnąć uspokojenie przy użyciu mniejszych środków. Obrona waluty i obrona banków nie były zatem celami sprzecznymi, a takie widzenie ich przez Bank Polski wytłumaczyć można jedynie brakiem doświadczeń kadry BP w zakresie bankowości centralnej. Pewien wpływ na decyzje władz Banku Polskiego mogła mieć również tradycja austriacka (por. rozdz. I),

⁶⁵ Z. Landau: Henryk Ferdynand Kaden. (w:) Polski Słownik Biograficzny. T. XI, s. 400.

⁶⁶ DURP 1924 nr 8, p. 75. Profesor Andrzej Jezierski w swej recenzji zwrócił uwagę, że formuła „ułatwienie kredytu” nie musi oznaczać zajmowania się położeniem banków prywatnych i że w istocie wymienione cele nie były równorzędne. Zapewne, z punktu widzenia lityery prawa można widzieć to w ten sposób. Bank Polski nie działał jednak w próżni historycznej. Bankowość centralna dysponowała już pewnym zasobem doświadczeń i zapis statutu należało, jak się wydaje, widzieć w ich kontekście. Faktem jest, że władze Banku Polskiego zdecydowały się na interpretację zdejmującą z nich ogromny zakres odpowiedzialności.

zgodnie z którą ratowanie banków podczas paniki nie było zadaniem banku centralnego, lecz Banku Krajowego.

Skutki decyzji z 1925 r. były bardzo poważne. Odtąd Bank Polski nie był bankiem centralnym w pełnym tego słowa znaczeniu⁶⁷, a dominujący wpływ na bankowość prywatną zdobył rząd, dysponujący własnym aparatem kredytowym i, z tej racji, będący dla banków prywatnych równocześnie konkurentem. Powstała w ten sposób niezdrowa sytuacja, która ciążyła nad rozwojem polskiego systemu bankowego w następujących latach.

⁶⁷ Profesor Kazimierz Badziak zwrócił uwagę na fakt, że Bank Polski nie spełniał funkcji banku centralnego również i wcześniej, podobnie zresztą, jak i PKKP. Trudno nie zgodzić się z tym twierdzeniem. Z drugiej jednak strony, w sierpniu i wrześniu 1925 r. dość powszechne było oczekiwanie, że Bank Polski zachowa się jak bank centralny. Być może zatem należy mówić raczej o utraconej szansie na zbudowanie bankowości centralnej z prawdziwego zdarzenia niż o regresie w zakresie stanu faktycznego. Pamiętajmy, że kryzys nastąpił w niecałe dwa lata po utworzeniu Banku Polskiego, kiedy jego rola w polskim życiu gospodarczym nie była jeszcze do końca określona przez praktykę.

OKRES EKSPANSJI (1926–1930)

Po przezwyciężeniu kryzysu latem 1926 r. banki wkroczyły w okres ekspansji, trwający do 1930 r. W tym czasie dokonywał się proces dostosowywania prawa bankowego do nowej sytuacji, w której Bank Polski nie spełniał już większości funkcji banku centralnego wobec banków komercyjnych¹, a jego funkcje w tej dziedzinie przejmowane były przez odpowiednie agendy rządowe.

1. GOSPODARCZE WARUNKI DZIAŁANIA BANKÓW

Wiosną 1926 r. Polska wkroczyła w okres dobrej koniunktury. Strajk górników brytyjskich umożliwił wejście polskiego węgla na rynki skandynawskie, co ułatwiło Polsce przetrwanie wojny celnej z Niemcami. Deprecjacja waluty została powstrzymana, a ukoronowaniem stabilizacji stała się reforma walutowa dokonana w październiku 1927 r. Złoty został oficjalnie zdewaluowany o 42%, czyli do poziomu, na którym faktycznie był ustabilizowany już od ponad roku. Ustawowe pokrycie emisji zwiększono do 40%. Było to możliwe dzięki uzyskaniu znacznej pożyczki stabilizacyjnej². Oznaki załamania koniunktury wystąpiły już w 1928 r., pod koniec roku 1929 Polska weszła w okres wielkiego kryzysu. Mimo to banki odnotowały przyrost wkładów zarówno w 1929, jak i w 1930 r.

Okres pomiędzy stabilizacją 1927 r. a wybuchem wielkiego kryzysu był czasem stosunkowo największej atrakcyjności Polski dla inwestorów zagranicznych. Trudności powojenne wydawały się już być przezwyciężone, a zagrożenia polityczne, tak wyraźne w następnej dekadzie, nie ujawniały się jeszcze w rozmiarach odstraszaćających kapitał.

¹ Bank Polski nadal udzielał bankom kredytu redyskontowego i regulował stopę procentową. Tę ostatnią funkcję pełnił jednak jedynie w takim zakresie, jaki był możliwy w warunkach ustawowej reglamentacji oprocentowania.

² Na temat generalnych tendencji w gospodarce polskiej tego okresu patrz: Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*. T. 2 – *Od Grabskiego do Piłsudskiego. Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury 1924–1929*. Warszawa 1971; Z. Landau: *Plan stabilizacyjny 1927–1930*. Geneza, założenia, wyniki. Warszawa 1963.

2. PRZEMIANY ORGANIZACYJNE BANKOWOŚCI

2.1. RUCH BANKOWY

W omawianym okresie dokonywała się redukcja sieci bankowej. Rozmiary tego zjawiska ilustruje aneks I. Częściowo było to skutkiem kryzysu 1925 r., częściowo świadomej polityki rządu, który w grudniu 1926 r. postanowił rygorystycznie egzekwować wymogi dotyczące minimalnego kapitału zakładowego i podjął akcję likwidacji mniejszych firm. Pod wpływem doświadczeń 1925 r. również i w ZBwP zmalało poparcie dla polityki fuzji, choć zdarzały się i takie rozwiązania.

Po 1925 r. powstał w Polsce już tylko jeden prywatny bank akcyjny, Bank Amerykański w Polsce SA³. Trwał proces przenoszenia do Warszawy central większych banków prowincjonalnych, zwłaszcza lwowskich⁴. Fuzje banków często były związane z przekształceniami kontrolujących je kapitałów zagranicznych.

2.2. KAPITAŁY I KONCERNY

W kręgach kierowniczych polskiej bankowości dominował zdecydowanie pozytywny stosunek do zaangażowania kapitałów zagranicznych w bankowości polskiej. Po zniszczeniu kapitałów rodzimych w wyniku wojny i inflacji w napływie kapitału obcego widziano jedyną szansę na odbudowę prywatnego aparatu kredytowego. W 1928 r. prezes ZBwP, Marcin Szarski, pisał: „Silna bankowość nie zależy bowiem tylko od obfitości ojczyźstego kapitału, ale także – i to w znacznej mierze – od zdrowej polityki bankowej, która stwarza zaufanie, a ono jak magnes przyciąga kapitał. (...) Tylko te kraje uzyskały po wojnie najwyższe kredyty zagraniczne, które posiadały wyborny aparat bankowy”⁵.

Kryzys 1925 r. zmienił w dość istotny sposób mapę zaangażowania kapitałów obcych w bankowości polskiej. Jedną z różnic między kryzysem

³ Bank Amerykański w Polsce SA powstał w maju 1926 r. i, wbrew swej nazwie, miał więcej wspólnego ze Szwecją niż z Ameryką. Był własnością szwedzkiego koncernu zapałczanego Ivara Kreugera. AAN, MS, t. 4220–4222; NL, t. 147–149; Z. Landau, J. Tomaszewski: Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce (1918–1939). Warszawa 1968, s. 115–145; por. też: W. Morawski: Bank Amerykański w Polsce SA. Słownik banków polskich. „Gazeta Bankowa” 1989 nr 22.

⁴ W 1925 r. przeniósł się do Warszawy Polski Bank Przemysłowy SA, wykupując siedzibę likwidowanego właśnie Banku Handlowego Wilhelm Landau, w 1926 r. Powszechny Bank Kredytowy SA, a w 1928 r. Powszechny Bank Związkowy SA.

⁵ M. Szarski: Bankowość polska. Warszawa 1928, s. 11.

1925 r. a wielkim kryzysem lat trzydziestych polegała na tym, że w 1925 r. kryzys wystąpił tylko w Polsce i banki polskie mogły, oczywiście w pewnym zakresie i nie bezwarunkowo, korzystać z pomocy banków zagranicznych. Niektóre z banków zagranicznych wykorzystały okazję i umocniły swą pozycję w Polsce. Inne przeciwnie – wypłoszone kryzysem wycofały się z polskiego rynku. Całkowicie wycofały się z polskiej bankowości kapitały czechosłowackie i łotewskie⁶.

Zaangażowanie kapitałowe zagranicy w bankowości polskiej, którego rozmiary ilustruje aneks XIII, nie oddaje rzeczywistej skali uzależnienia banków polskich. W niektórych instytucjach kapitał obcy, nie dysponując formalnie większością akcji, sprawował faktycznie władzę dzięki mechanizmowi syndykatów klauzurowych (patrz niżej). Ponadto partnerzy zagraniczni często angażowali się w bankowość polską nie poprzez udziały kapitałowe, lecz poprzez kredyt krótkoterminowy. Groźba cofnięcia takiego kredytu była środkiem nacisku równie skutecznym, jak głosowanie akcjonariuszy. W ten sposób uzależniać można było nie tylko banki, ale również prominentnych przedstawicieli polskiej bankowości. Przykładem takiego uzależnienia mogły być stosunki łączące Stanisława Lubomirskiego z kapitałem włoskim.

Po stabilizacji w 1926 r. bankowość polska stała się atrakcyjnym rynkiem dla kapitałów zagranicznych. Napływ kapitałów w większym jednak stopniu dokonywał się przez udzielanie kredytów krótko- i średnioterminowych, niż przez udziały w kapitałach własnych banków polskich. W latach 1926–30 kapitały zakładowe banków polskich wzrosły o 201%, podczas gdy rachunki banków zagranicznych po stronie pasywnej o 519%⁷. Polityka taka wynikała z braku zaufania – ulokowane w ten sposób kredyty łatwiej było wycofać. Z punktu widzenia historii bankowości tego typu zaangażowanie było dużo trudniej uchwytnie źródłowo. Należy o tym pamiętać analizując udział kapitałów obcych w bankowości polskiej tego okresu.

2.3. OBCE KAPITAŁY W BANKU HANDLOWYM W WARSZAWIE SA

Największy polski bank prywatny, Bank Handlowy w Warszawie SA, podczas kryzysu 1925 r. znalazł się w tarapatkach. Uzyskał pomoc zarówno z Banku Polskiego, jak i z FPIK. W trakcie trwania kryzysu prowadzono rozmowy na temat pomocy kredytowej z mediolańskim Banca Commerciale

⁶ Łotysze próbowali jeszcze powrócić na polski rynek, wykupując w grudniu 1925 r. Wileński Bank Rolniczo-Przemysłowy SA, który był jednak firmą słabą i wkrótce został postawiony w stan likwidacji. Por. „Gazeta Poranna Warszawska” z 10 grudnia 1925.

⁷ Obliczenia autora na podstawie danych z aneksu VI.

Italiana i Banque de Bruxelles⁸. W 1927 r. powiązania zagraniczne Banku Handlowego weszły w nowy etap. Podpisano wówczas umowę z konsorcjum banków zagranicznych, które przejęło część akcji banku. W skład konsorcjum wchodziły⁹: grupa Williama A. Harrimana (13% akcji), Niederoesterreichische Escompte Gessellschaft (7%), Banca Commerciale Italiana (5%), Banque de Bruxelles (5%). Faktycznie banki te już wcześniej posiadały pewne pakiety akcji, zatem ich rzeczywisty udział był wyższy. Równocześnie podniesiono kapitał banku do 20 mln zł oraz dokonano fuzji z Bankiem Zjednoczonych Ziem Polskich SA, już od 1919 r. kontrolowanym przez BCI. W 1928 r. do konsorcjum dołączyły: brytyjski Hambros Bank i węgierski Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. W ten sposób w rękach kapitału zagranicznego znalazło się 41,6% akcji¹⁰. Faktyczny wpływ kapitału zagranicznego był większy dzięki syndykatom klauzuruowemu (Syndykatomu Kontroli i Realizacji Akcji Banku Handlowego w Warszawie¹¹). W Syndykacie, do którego dopuszczono część polskich posiadaczy akcji¹², udziałowcy zagraniczni mieli większość. Obowiązywała dyscyplina głosowania i zakaz sprzedaży akcji skupionych w syndykacie bez jego zgody. Dzięki temu grupa udziałowców zagranicznych, nie mając większości akcji, zapewniła sobie faktyczną kontrolę nad BHW.

Kapitały austriackie¹³. Poza udziałem w akcji sanacyjnej BHW kapitał austriacki zajmował w polskiej bankowości ważną pozycję, a związane z nim banki wyszły obronną ręką z kryzysu 1925 r. W 1930 r. kapitał austriacki posiadał 6,9% akcji banków polskich (por. aneks XIII). Zajmował pod tym względem drugie miejsce, za Francuzami. Lokaty kredytów austriackich

⁸ Patrz szerzej: Z. Landau, J. Tomaszewski: *Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970*. Warszawa 1970, s. 148. W tym samym czasie z banku wycofały się rodziny tradycyjnie z nim związane: Kronenbergowie i, częściowo, Natansonowie.

⁹ Z. Landau: *Kapitały zagraniczne w Polskim Banku Handlowym w Warszawie SA*. „Materiały i Studia NBP” 1991 z. 26.

¹⁰ Po 1928 r. udziały te wyglądały następująco (w %):

Banca Commerciale Italiana	– 9,6,
grupa Harrimana	– 8,
Niederoesterreichische Escompte Gessellschaft	– 6,
Banque de Bruxelles	– 6,
Hambros Bank	– 6,
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	– 6.

Por. Z. Landau: *Kapitały zagraniczne...*, op. cit., s. 16.

¹¹ Ibidem, s. 14.

¹² Wewnątrz Syndykatu ogólnego działał syndykat grupy polskiej, ale miał tam mniejszość.

¹³ Opis udziałów kapitałów obcych w bankowości polskiej w tym rozdziale oparty jest w przeważającej mierze na: M. Smerek: *Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej*. „Bank” 1933 nr 1, 2, 3.

w Polsce były również znaczące i zdecydowanie przewyższały lokaty banków polskich w Austrii (por. aneks XIV).

Koncern Österreichische Credit Anstalt kontrolował Bank Dyskontowy Warszawski SA, Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie i Śląski Zakład Kredytowy SA w Bielsku, skupiając w swych rękach po 30–40% akcji wymienionych banków.

Koncentracja bankowości austriackiej pociągała za sobą fuzje związanych z kapitałem austriackim banków w Polsce. W 1928 r. Boden Credit Anstalt, kontrolujący 44% Banku Małopolskiego SA w Krakowie, wchłonął Union Bank, w związku z czym Bank Małopolski wchłonął Bank Unii w Polsce SA we Lwowie. W 1930 r. z kolei Boden Credit Anstalt przejęty został przez Österreichische Credit Anstalt, w związku z czym Bank Małopolski został przejęty przez Bank Dyskontowy Warszawski SA¹⁴.

Krakowski Bank Komercyjny pozostawał pod całkowitą kontrolą wiedeńskiego Merkurbanku, nie zmienił się też status Powszechnego Banku Kredytowego SA, od 1926 r. już w Warszawie, w którym Austriacy zachowali 40% akcji wobec 60% akcji francuskich. Nie zmieniła się też sytuacja Powszechnego Banku Związkowego (patrz rozdz. II).

Jedynym bankiem, w którym kapitał austriacki poniósł straty w 1925 r. i wycofał się był Śląski Bank Eskontowy SA w Bielsku. Udziały austriackie przejęte zostały przez krakowski Dom Bankowy A. Holzer¹⁵.

Kapitał francuski poniósł znaczne straty podczas kryzysu 1925 r. Upadł Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie, zachwiała się pozycja Banku Śląskiego SA w Katowicach. Zachował stan posiadania Banque Franco-Polonoise (por. rozdz. II). Mimo to, z punktu widzenia udziałów w kapitałach akcyjnych banków polskich, jeszcze w 1930 r. Francuzi utrzymywali pozycję lidera (por. aneks XIII).

W sierpniu 1926 r. francuski koncern naftowy Devildera (Crédit Général des Pétales) przejął 92% Polskiego Banku Przemysłowego SA, wówczas już w Warszawie. Bank stał się łącznikiem między kapitałem francuskim a polskim przemysłem naftowym¹⁶.

Kapitał niemiecki. Stan posiadania kapitału niemieckiego w Polsce nie zmienił się w stosunku do końcowego okresu inflacji, a banki związane z Niemcami nie odczuły kryzysu. W drugiej połowie 1926 r. banki niemieckie odnotowały nawet znacznie szybszy niż w innych firmach wzrost wkładów.

¹⁴ Na temat przemian w bankowości austriackiej patrz: F. Weber: The Permanent Crisis. The Austrian Banking System 1918–1938. Venice 1992.

¹⁵ AAN, MS, t. 4476–4479; por. też: W. Morawski: Banki bielskie. Słownik..., „Gazeta Bankowa 1989 nr 44.

¹⁶ „Głos Narodu” z 12 sierpnia 1926; AAN, MS, t. 4396–4398; por. też W. Morawski: Polski Bank Przemysłowy SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1989 nr 34.

Świadczyło to o zaufaniu, jakim obdarzała je opinia publiczna. Uległy natomiast likwidacji trzy małe banki, charakterystyczne dla epoki poprzedniej: Oberschlesische Bank AG w Katowicach, Deutsche Aktien Bank AG w Poznaniu i Westbank AG w Wolsztynie¹⁷. Zaangażowanie Niemiec w kapitały akcyjnych banków polskich nie wyglądało imponująco (2,8%, piąte miejsce w rankingu – por. aneks XIII), co wynikało ze stosunkowo niewielkich rozmiarów banków niemieckich w Polsce. Znacznie większe znaczenie miało zaangażowanie w formie lokat kredytów (por. aneks XIV), zwłaszcza że w tej sprawie lokaty Wolnego Miasta Gdańska możemy traktować, bez obawy popełnienia dużego błędu, jako zakamuflowane lokaty niemieckie.

Kapitały brytyjskie. O udziale Hambros Bank w akcji sanacyjnej BHW już wspomniano. W drugiej połowie lat dwudziestych utrzymało się zaangażowanie (ok. 60% kapitału) The British Overseas Bank w Banku Angielsko-Polskim SA (por. rozdz. II). Po 1925 r. londyńska firma Johnson Matthey Co wykupiła 95% akcji Powszechnego banku Depozytowego. Bank Handlowy w Łodzi, nie mogąc w związku z kryzysem spłacać swych przedwojennych długów, przekazał część akcji wierzycielom brytyjskim, uzyskując we wrześniu 1925 r. kredyt sanacyjny¹⁸. Jeszcze w 1924 r. 58% akcji Łódzkiego Banku Depozytowego SA znalazło się w rękach londyńskiego Jewish Colonial Trust Ltd¹⁹.

23 września 1925 r. ukazał się w dzienniku „Times” artykuł na temat polskiego kryzysu bankowego, ostrzegający finansistów brytyjskich przed bankowością polską i doradzający korzystanie z banków gdańskich w handlu z Polską. Rząd polski potraktował tę groźbę poważnie. Pod koniec 1926 r. BGK wspólnie z Anglo-International Bank utworzyły w Gdańsku The British and Polish Trade Bank AG, by nie oddać handlu polsko-brytyjskiego pod kontrolę banków niemieckich²⁰.

Udziały brytyjskie w kapitałach akcyjnych (3,4%, czwarte miejsce w rankingu – por. aneks XIII) nie wyglądały imponująco. Brytyjczycy byli natomiast liderami w kredytowym zasilaniu bankowości polskiej i to dawało im dość mocną pozycję (por. aneks XIV).

Kapitał amerykański. Wspomniano już o udziale grupy Harrimana w sanacji BHW. Fiaskiem zakończyły się wszystkie próby wykorzystania kapitałów polonijnych w bankowości polskiej. Udział American Jewish Joint

¹⁷ W. Morawski: Banki niemieckie w II Rzeczypospolitej. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 29.

¹⁸ „Gazeta Warszawska” z 29 września 1925. Por. też M. Smerek: Kapitały..., op. cit., s. 41.

¹⁹ Patrz szerzej: K. Badziak: Włókienniczy koncern Eitingonów w II Rzeczypospolitej. Rocznik Łódzki r. 1985.

²⁰ „Gazeta Bankowa” 1931 nr 7.

Distribution Committee w Banku dla Spółdzielni SA po 1925 r. zredukowany został do 10%. Z punktu widzenia bilansu kredytów (por. aneks XIV), kapitał amerykański raczej drenował niż zasiliał bankowość polską.

Kapitał belgijski. Banque de Bruxelles uczestniczył w sanacji BHW (patrz wyżej). W Powszechnym Banku Związkowym Société Général de Belgique był jednym z trzech zagranicznych udziałowców poprzez Banque Belge pour l'Etranger.

W 1928 r. Société Financière et Industrielle Belgo-Polonaise („Finapol”), utworzone w 1919 r. przez Trust Metalurgiczny Belgijsko-Francuski, zainteresowało się Polskim Akcyjnym Bankiem Komercyjnym SA w Warszawie. Belgowie przejęli kontrolę nad bankiem, wiążąc go z przemysłem elektrycznym – „Finapol” kontrolował ok. 15% polskich elektrowni.

Przed wielkim kryzysem udział Belgów w kapitale akcyjnym banków polskich (2,6%) dawał im szóstą pozycję w rankingu (por. aneks XIII). Charakterystyczne dla kapitału belgijskiego było jednak zaangażowanie w bardzo konkretne przedsięwzięcia i brak motywacji spekulacyjnych. Belgowie nie wykorzystywali również możliwości uzależniania banków polskich poprzez kredyt krótkoterminowy (por. aneks XIV).

Kapitał szwajcarski. Banque de Commerce de Bâle zachował udziały w Powszechnym Banku Związkowym, a Dom Bankowy Holzera z firmą Wohla w Zurichu.

W marcu 1927 r. firma La Séquanaise Capitalisation z Genewy wykupiła Bank Prywatny SA w Warszawie, podnosząc jego kapitał z 0,5 mln do 2,5 mln zł (czyli do poziomu ustawowego minimum dla banków warszawskich) i zmieniając nazwę na Szwajcarsko-Polski Bank Kapitalizacyjny SA.

Kapitał włoski. Wspomniano już o zaangażowaniu Banca Commerciale Italiana w BHW. Włosi wycofali się natomiast z Polskiego Powszechnego Banku Kredytowego SA w Katowicach, który okazał się przedsięwzięciem nieudanym.

W świetle bardzo znikomych środków, jakie Włosi zdecydowali się zaangażować w polską bankowość, zarówno w formie udziałów kapitałowych (por. aneks XIII), jak i kredytów (por. aneks XIV), trzeba stwierdzić, że zdołali uzyskać tanim kosztem wyjątkowo eksponowaną pozycję. Byli najsilniejszą grupą kapitału obcego w największym banku polskim, dwóch prezesów ZBwP (Henryk Kaden i Stanisław Lubomirski) było związanych z kapitałem włoskim. Świadczy to o dużej operatywności Banca Commerciale Italiana.

Kapitał szwedzki. W 1926 r. koncern zapańczany Ivara Kreugera założył Bank Amerykański w Polsce SA w Warszawie. Bank był w 60% własnością koncernu, w pozostałych 40% braci Kreuger.

Kapitał węgierski. Jak już wspomniano, w sanacji BHW uczestniczył od 1928 r. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank.

Koncerny polskie. Po upadku koncernu Polskiego Banku Handlowego nie zawiązywały się już ugrupowania o podobnym zasięgu. Bliższa współpra-

ca banków wynikała ze wspólnych powiązań zagranicznych, jak w przypadku koncernu ÖCA. Przejściową formą współpracy między bankami był Syndykat Bankowy, sp. z.o.o., zawiązany w styczniu 1926 r. przez Bank Handlowy w Warszawie SA, Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu, Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie i Polski Bank Przemysłowy SA w Warszawie „celem wspólnego prowadzenia niektórych operacji bankowych”²¹. Formą porozumienia był też Kartel Depozytowy Banków Warszawskich, zawiązany w grudniu 1926 r. (patrz niżej).

2.4. ZWIĄZKI BANKÓW Z PRZEMYSŁEM

Po doświadczeniach kryzysu 1925 r. skompromitowana została bankowość grynderska, wzrósł autorytet bankowości typu „angielskiego”, ograniczającej się do udzielania przemysłowi kredytu krótkoterminowego. Mimo to uważano, że w kraju ubogim w kapitały istnieje potrzeba banków typu „niemieckiego”. W 1928 r. M. Szarski pisał: „W krajach szybkiej i wielkiej kapitalizacji i o dużym zasobie kapitału (...) inicjatywa banków w dziedzinie gospodarczej nie jest konieczna. Atoli tam, gdzie tych warunków brak, właśnie banki są najbardziej powołane do twórczej polityki gospodarczej”²². Szarski dostrzegał obawy przed „immobilnością”, związane z doświadczeniami 1925 r., uważał jednak, że skoro przyczyną ówczesnego kryzysu były problemy walutowe, a nie bankowe, to obecnie, w warunkach stabilnej waluty, można się nie obawiać powtórzenia tamtych zjawisk. Wobec oczywistej słuszności „ogólnogospodarczych” argumentów Szarskiego na rzecz bankowości „niemieckiej”, zwrot ku modelowi „angielskiemu” nie był tak zdecydowany, jak sugerowała publicystyka bezpośrednio po kryzysie 1925 r.

Prawo bankowe z 1928 r. (patrz niżej) wprowadzało formalne ograniczenie możliwości posiadania przez bank papierów procentowych do wysokości 50% kapitału zakładowego.

3. ELEMENTY POLITYKI BANKOWEJ

Doświadczenia kryzysu 1925 r. wywarły istotny wpływ na kształt polskiego systemu bankowego. Cechami tego systemu były: silna pozycja rządu wobec bankowości prywatnej w połączeniu z pasywnością Banku Polskiego. W omawianym okresie nastąpiła zmiana prawa bankowego, stworzony został aparat nadzoru bankowego, rząd wykorzystywał swą mocną pozycję dla organizowania bankowości prywatnej w sposób pożądaný ze swojego punktu

²¹ Cytat za: Z. Landau, J. Tomaszewski: *Bank Handlowy...*, op. cit., s. 153.

²² M. Szarski, op. cit., s. 8–9.

widzenia. Związek Banków w Polsce starał się unikać konfrontacji z administracją państwową, wychodząc naprzeciw postulatom rządowym.

W ciągu 1926 r. zarówno w Ministerstwie Skarbu, jak i w związku trwała dyskusja nad modelem bankowości polskiej. W dyskusji tej wzięta też udział Komisja Doradców Finansowych pod przewodnictwem Edwina E. Kemmerera, przebywająca w Polsce na zaproszenie władz²³.

3.1. SUGESTIE KOMISJI KEMMERERA

W opublikowanym w 1926 r. sprawozdaniu²⁴ Komisja opowiedziała się za stopniową eliminacją słabych banków drogą fuzji i likwidacji. Radzono wykorzystać w tym celu przepisy prawa bankowego z 1924 r. dotyczące minimalnych kapitałów zakładowych. Stwierdzono, że Polska potrzebuje dwóch-trzech wielkich banków prywatnych, zdolnych „(...) obsłużyć wielkie przedsiębiorstwa we wszystkich częściach kraju, finansować handel wewnętrzny i eksportowy, przyciągać wielkie wkłady, finansować bieżące potrzeby kredytowe spółdzielni i, *last but not least*, (...) być w stanie stopniowo przejąć całą obecną krótkoterminową działalność finansową banków rządowych”²⁵. Komisja wypowiedziała się przeciw etatyzacji kredytu krótkoterminowego. Z tego punktu widzenia za uzasadnione uznała istnienie PKO, natomiast PBR powinien zostać połączony z BGK i funkcje nowej instytucji powinny się ograniczyć do kredytu długoterminowego²⁶. Mimo to, akcje pomocy udzielanej bankom prywatnym przez BGK oceniono pozytywnie²⁷. Komisja widziała też potrzebę istnienia spółdzielczości kredytowej i komunalnych kas oszczędności, ale jako instytucji samodzielnych, nie uzależnionych od pomocy rządowej. Komisja uznała za niekorzystne bezpośrednie kredytowanie gospodarki przez Bank Polski, uznając to zjawisko za zło konieczne²⁸.

W kwestii nadzoru bankowego Komisja wypowiedziała się przeciw rozwiązaniu z 1924 r., w którym nadzór miał być sprawowany przez związek rewizyjny. Konstatując niedowład istniejącego dotychczas nadzoru, możliwego nawet w ramach prawnych stworzonych przez prawo z 1924 r., Komisja opowiedziała się za utworzeniem Inspektoratu Bankowego przy Ministerstwie Skarbu. Komisarz Bankowy, stojący na czele Inspektoratu, miał być funkcjo-

²³ Patrz szerzej: Z. Landau: Misja Kemmerera. „Przegląd Historyczny” 1957 nr 2.

²⁴ Sprawozdania oraz zalecenia Komisji Doradców Finansowych pod przew. prof. E.W. Kemmerera. T. 1–3. Kraków 1926.

²⁵ Ibidem, t. 3, s. 44.

²⁶ Ibidem, s. 53–54.

²⁷ Ibidem, s. 43.

²⁸ Ibidem, s. 44.

nariuszem powoływanym przez Ministra Skarbu za zgodą rządu na 5 lat i nieodwoływalnym w trakcie kadencji. Miał być osobą powszechnie znaną i obdarzoną społecznym zaufaniem. Do osoby Komisarza i jego pozycji Komisja przywiązywała wielką wagę. W sprawozdaniu czytamy: „Powodzenie systemu rewizji banków będzie zależało od człowieka, który zostanie wybrany na Komisarza Bankowego. Nie należy żałować kosztu, aby ściągnąć człowieka odpowiedniego. Stanowisko Komisarza Bankowego powinno być jednym z najważniejszych w służbie publicznej”²⁹. Komisja podkreślała znaczenie nadzoru jako czynności rutynowej, periodycznej, a nie środka represji używanego tylko w przypadkach nieprawidłowości. Podkreślono też, że banki państwowe powinny podlegać nadzorowi na takich samych zasadach, jak prywatne. Nadzór powinien oceniać nie tylko bilanse banków, ale również racjonalność polityki kredytowej i kwalifikacje kierownictwa.

Sugestie Komisji Kemmerera uwzględnione zostały wybiórczo. Nie powstrzymały one ekspansji bankowości państwowej. Nie uwzględniono sugestii dotyczących wyjątkowości i rangi funkcji Komisarza Bankowego. Przyjęto natomiast sugestię ulokowania nadzoru bankowego przy Ministerstwie Skarbu. Takie ulokowanie nadzoru było wzorowane na rozwiązaniach amerykańskich, odpowiadało jednak faktycznemu układowi sił w bankowości polskiej po kryzysie 1925 r.

3.2. POGLĄDY POMAJOWYCH MINISTRÓW SKARBU

We wrześniu 1926 r. minister skarbu, Czesław Klarner, w mowie przygotowanej do wygłoszenia w Senacie podkreślił, że udało się już przywrócić przedkryzysowy zakres swobody obrotu dewizami³⁰. Źródła kryzysu bankowego widział w załamaniu złotego i nierzetelności niektórych banków³¹. Odbudowę zaufania do banków uznał za warunek uzdrowienia obrotu pieniężnego i kredytu oraz wzmocnienia obrotu bezgotówkowego, co było jedną z głównych trosk Ministerstwa Skarbu. Zapowiedział nowelizację ustawy bankowej zgodnie z sugestiami Kemmerera, reorganizację Inspektoratu Bankowego, utworzenie efektywnego nadzoru i wzmocnienie osobistej odpowiedzialności kierownictwa instytucji kredytowych. Zapowiedział utworzenie Funduszu Bankowego z odrębną osobowością prawną, który w przyszłości pozwoliłby prowadzić akcje sanacyjne bez powiększania przez państwo kredytów na ten cel. Fundusz miał ułatwiać likwidacje lub fuzje słabych banków. Zapowiedział też regulację prawną procedur ugodowych w przypadku za-

²⁹ Ibidem, s. 50.

³⁰ Cz. Klarner: *Dorobek czterech miesięcy*. Warszawa 1926, s. 21.

³¹ Ibidem, s. 33.

chwiania banku³². Istotną przyczynę problemów gospodarczych Polski widział w zbyt wysokiej stopie procentowej.

Następca Klarnera, Gabriel Czechowicz, w przemówieniu wygłoszonym 13 listopada 1926 r.³³ podkreślił negatywny wpływ wysokiej stopy procentowej na poziom cen. Przyczynę tego widział w nadmiernej liczbie banków. Według Czechowicza, w Polsce było wówczas 79 banków czynnych i 30 w stanie likwidacji. Spośród czynnych 21 nie osiągnęło minimalnego kapitału (0,5 mln zł), do którego zobowiązywało je prawo z 1924 r. Stwierdził, że „(...) polityka rządu winna iść po linii stopniowej likwidacji banków nie odpowiadających wymogom ustawowym”³⁴. Zapowiedział utworzenie nadzoru zgodne z sugestiami doradców amerykańskich. Na koniec stwierdził, że „(...) odbudowa bankowości prywatnej jako akcja sanacyjna ze strony rządu uzależniona jest przede wszystkim od odrodzenia zmysłu oszczędności, co jest zależne od stałości kursu i stabilizacji siły nabywczej złotego”³⁵.

W wystąpieniu Klarnera charakterystyczny był wątek Funduszu Bankowego. Latem i jesienią 1926 r. rozpatrywano koncepcję takiego Funduszu, ulokowanego w BGK i łączącego funkcje sanacyjne z inspekcyjnymi³⁶. Byłoby to rozwiązanie o poważnych konsekwencjach – nadzór bankowy znalazłby się w gestii BGK, który tym samym przejąłby kolejny atrybut banku centralnego. Klarnerowi, jak widać, koncepcja ta nie była obca. Komisja Kemmerera wypowiedziała się jednak zdecydowanie przeciw niej³⁷ i w przemówieniu Czechowicza wątek ten już nie powrócił. Pojawiło się natomiast powiązanie sanacji banków z obniżeniem stopy procentowej.

3.3. DECYZJE Z GRUDNIA 1926 R.

Wydaje się, że zasadnicza koncepcja rządowej polityki wobec banków została określona przez Ministerstwo Skarbu w grudniu 1926 r. Podjęto wówczas kilka ważnych decyzji: o utworzeniu Komisariatu Bankowego w Ministerstwie Skarbu, o likwidacji słabych banków i o powołaniu do życia Kartelu Depozytowego Banków Warszawskich. Wkrótce potem postanowiono ograniczyć czasowo działalność FPIK. Rozporządzenie Prezydenta RP z 17 maja

³² Ibidem, s. 34–35.

³³ Exposé Ministra Skarbu Gabriela Czechowicza na plenarnym posiedzeniu Sejmu w dniu 13 listopada 1926 roku. Warszawa 1926.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, s. 16.

³⁶ Do prasy przedostały się pogłoski o przewidywanej nazwie – Instytut Ratowania Banków i o kapitale – ok. 30 mln zł. Por. „Głos Narodu” z 29 sierpnia 1926.

³⁷ Sprawozdania oraz zalecenia..., t. 3, s. 47.

1927 r. upoważniło Ministerstwo Skarbu do prowadzenia akcji sanacyjnej tylko do końca 1927 r.³⁸.

3.4. POWSTANIE KOMISARIATU BANKOWEGO MINISTERSTWA SKARBU

11 grudnia 1926 r. oznajmiono o zamiarze utworzenia w najbliższym czasie rządowego nadzoru bankowego jako samodzielnego Komisariatu przy Departamencie Obrotu Pieniężnego Ministerstwa Skarbu³⁹. Komisariat miał zastąpić istniejący dotychczas, mało efektywny Inspektorat Bankowy. Na czele Komisariatu miał stanąć jako generalny komisarz bankowy Witold Broniewski. W ostatnich dniach grudnia ogłoszono decyzję o likwidacji 8 banków, które nie zdążyły podwyższyć swych kapitałów do poziomu wymaganego przez prawo bankowe z 1924 r.⁴⁰. Zapowiedziano też likwidację kolejnych 10 banków, których listy jednak nie ogłoszono⁴¹. Decyzje te były sporym zaskoczeniem. Jeszcze na początku grudnia 1926 r. prasa spekulowała, że odpowiednie przepisy prawa bankowego z 1924 r. nie będą rygorystycznie przestrzegane i że rząd przymknie oczy na niedostatki kapitału w bankach⁴².

Zakres działania Komisariatu Bankowego określił regulamin Ministerstwa Skarbu z 18 lutego 1927 r.⁴³. Komisariat miał się składać z kilkunastu specjalistów-rewidentów. Zadania Komisariatu przewidywały: stałą kontrolę banków prywatnych i towarzystw kredytu długoterminowego oraz dorywczą (nie periodyczną) kontrolę kantorów wymiany, kas oszczędności, spółdzielni kredytowych; prowadzenie statystyki bankowej; przeprowadzanie rewizji przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych w związku z nadzorem nad całością obiegu pieniężnego; dokonywanie na specjalne polecenie ministra skarbu lustracji przedsiębiorstw korzystających z gwarancji skarbu państwa lub poddanych kontroli ministra na zasadzie specjalnych postanowień.

Stała kontrola miała polegać na badaniu miesięcznych i rocznych bilansów, sprawozdań, wykazów itp., na sporządzaniu kwartalnych zestawień,

³⁸ DURP 1927 nr 46, p. 400.

³⁹ „Kurier Polski” z 11 grudnia 1926; „Kurier Warszawski” z 11 grudnia 1926.

⁴⁰ Były to: Bank Centralny dla Handlu, Przemysłu i Rolnictwa SA w Warszawie, Bank Towarowy SA w Warszawie, Bank Kujawski SA we Włocławku, Bank Mieszczactwa Polskiego SA w Poznaniu, Bank Centralny SA w Poznaniu, Śląski Bank Tranzytowy SA w Katowicach, Polski Bank Odrodzenia SA w Katowicach i Bank Przemysłowców Zgierskich SA w Zgierzu. Tej ostatniej firmie pozwolono przekształcić się w spółdzielnię kredytową. Por. „Rzeczpospolita” z 3 stycznia 1927.

⁴¹ „Czas” z 2 stycznia 1927.

⁴² Np. „Głos Narodu” z 9 grudnia 1926.

⁴³ B. Markowski: Administracja skarbowa w Polsce. Warszawa 1931, s. 227–228.

zawierających najważniejsze dane dotyczące stanu banku, na przeprowadzaniu periodycznych i szczegółowych lustracji oraz na utrzymywaniu stałego kontaktu z władzami kontrolowanego przedsiębiorstwa.

Celem rewizji było badanie uchybień i nieprawidłowości w organizacji buchalterii, w stosowaniu przepisów prawa bankowego, podatkowego, prawa o lichwie itp. Rewizje miały być wykonywane przez co najmniej dwóch rewidentów łącznie. Z każdej rewizji sporządzany miał być protokół w 3 egzemplarzach oraz sprawozdanie zawierające opinie i wnioski.

Celem lustracji było badanie podbilansowości⁴⁴, podwyższeń kapitału zakładowego, użycia powierzonych kredytów publicznych itp. W instytucjach kredytu długoterminowego Komisariat utrzymywał stałych komisarzy rządowych. Cały nadzór odbywać się miał na koszt kontrolowanych przedsiębiorstw. Instytucje kredytowe były zobowiązane do nadsyłania do Komisariatu bilansów miesięcznych i rocznych. Wbrew wcześniejszym zapowiedziom, na czele komisariatu nie stanął dyrektor Departamentu Bankowego MS, Witold Broniewski, lecz Leonard Makowski (1927–36), podwładny Broniewskiego. Oznaczało to, że w ostatniej chwili zdecydowano się nadać Komisariatowi rangę o jeden szczebel urzędniczy niższą. Nie zrealizowano postulatu Kemmerera, by nadzorowi na tych samych zasadach poddać banki państwowe i Bank Polski.

Umieszczenie Komisariatu Bankowego dość nisko w hierarchii Ministerstwa Skarbu przyniosło jeszcze jeden nie zamierzony i niekorzystny efekt. Zainteresowania Komisariatu przesunęły się w stronę zagadnień podatkowych kosztem innych problemów. Było to wypaczenie idei nadzoru bankowego, który nie powinien być „zbrojnym ramieniem władz skarbowych”⁴⁵.

3.5. POWSTANIE KARTELU DEPOZYTOWEGO BANKÓW WARSZAWSKICH

Po stabilizacji walutowej w 1924 r. stopa procentowa utrzymywała się przez pewien czas na bardzo wysokim poziomie. Wynikało to z niedostatku kapitałów, przede wszystkim jednak z oczekiwań inflacyjnych i braku wiary w trwałość stabilizacji. W tej sytuacji rząd Grabskiego postanowił reglamentować stopę procentową poprzez ustawodawstwo antylichwiarskie. 29 czerwca 1924 r. wydane zostało Rozporządzenie Prezydenta RP o lichwie pieniężnej⁴⁶. Rozporządzenie obowiązywało do końca II Rzeczypospolitej, zmienia-

⁴⁴ Podbilansowość oznaczała sytuację, w której suma strat przekraczała łączne rozmiary kapitału zakładowego i rezerwowego; por. T. Seifert: *Polskie bilansoznawstwo*. Lwów-Warszawa 1930, s. 79.

⁴⁵ Na ten aspekt zwrócił uwagę Bernard Friediger; por. B. Friediger: *Bankowość prywatna w Polsce w dobie przesilenia*. Kraków 1931, s. 18.

⁴⁶ DURP 1924 nr 56, p. 574.

ła się natomiast maksymalna dozwolona stopa oprocentowania kredytów. Ewolucję tej wielkości oraz stopy dyskontowej Banku Polskiego ilustruje tab. 20.

Tabela 20

Ewolucja stopy procentowej

Data zmiany		Stopa dyskontowa BP	Maksymalne dozwolone oprocentowanie kredytów bankowych ^a
Lipiec	1924	12	24
Styczeń	1925	10	24
Sierpień	1925	12	24
Wrzesień	1925	8	24
Wrzesień	1925	12	24
Lipiec	1926	10	18
Wrzesień	1926	10	16
Grudzień	1926	9,5	15
Luty	1927	9	15
Marzec	1927	8,5	14
Kwiecień	1927	8,5	13
Maj	1927	8	12
Kwiecień	1929	9	13
Listopad	1929	8,5	12
Luty	1930	8	12
Marzec	1930	7	12
Czerwiec	1930	6,5	12
Lipiec	1930	6,5	11
Październik	1930	7,5	11
Październik	1932	6	11
Listopad	1932	6	9,5
Październik	1933	5	9,5
Grudzień	1937	4,5	9,5

^a Wprowadzone na podst. Rozporządzenia Prezydenta RP z 29 czerwca 1924 r. o lichwie pieniężnej. DURP 1924 nr 56, p. 574.

Źródło: T. Sołowij: Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce. Warszawa 1939, s. 84–88.

Uznając konkurencję między bankami poprzez podnoszenie oprocentowania wkładów za szkodliwą, 7 grudnia 1926 r.⁴⁷ minister skarbu doprowadził do zawarcia Kartelu Depozytowego Banków Warszawskich. Kartel był porozumieniem banków z ministrem skarbu. Wzbudził sprzeciwy władz BGK, które widziały w nim dowód zmiany polityki rządu i wsparcie prywatnej konkurencji dla bankowości państwowej⁴⁸. Banki ustaliły maksymalne oprocentowanie

⁴⁷ Sprawozdanie ZBwP, 1926, s. 26–27.

⁴⁸ Ibidem, s. 22.

wkładów, zarówno à vista, jak i terminowych. Kartel był porozumieniem wycinkowym – nie umawiano się na temat wysokości oprocentowania kredytów, ponadto układ obejmował tylko banki stołeczne. Uznano jednak, że taki zakres porozumienia wystarczy do obniżenia stopy procentowej. Nadzieje te okazały się słuszne. Minister zobowiązał się do obniżenia oprocentowania wkładów w bankach państwowych do poziomu o 2% niższego od poziomu przyjętego przez Kartel. W marcu 1927 r., przy zawieraniu następczej umowy, minister zredukował swoją obietnicę do 1,5%. Dalszą ewolucję stóp procentowych w Kartelu ilustruje tab. 21. W 1929 r. ZBwP planował rozszerzenie porozumienia kartelowego również na oprocentowanie kredytów⁴⁹. Z czasem rosło zainteresowanie ZBwP utrzymaniem Kartelu. W 1929 r., w okresie napięć na rynku pieniężnym, przejściowo wzrosły stopy procentowe. Po ich ponownym obniżeniu ZBwP rozpoczął kampanię na rzecz zniesienia reglamentacji stopy procentowej⁵⁰. Odczuwalna była zwłaszcza konkurencja ze strony KKO, które, pozostając poza kartelem i poza kontrolą Ministerstwa Skarbu, oferowały wyższe od kartelowego oprocentowanie depozytów. ZBwP naciskał na ministra, by wciągnąć do Kartelu również PKO i KKO⁵¹.

Tabela 21

Działalność Kartelu Depozytowego Banków Warszawskich
(oprocentowanie wkładów)

Data umowy	Wkłady									
	złotowe					walutowe				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
07 XII 26	7	8	10	12	.	3	5	7	9	.
28 III 27	6	7	8	10	.	3	4,5	6	8	.
06 V 29	6,5	8	9	10	.	4,5	6,5	7,5	8,5	.
01 VII 30	5	6	7,25	8	.	3	5	6	6,75	.
01 XII 32	4,25	5,25	6	7	6	2	4	5	6	5
15 XII 33	3,75	4,75	5,5	6,5	5,5	1	3	4	5	4
01 VII 37	3,25	4	5	5,5	4,5	0,75	2	3	4	3
01 I 38	3	3,75	4,5	5	4	0,5	1,5	2,5	3,5	2,5

1. Wkłady à vista.
2. Wkłady z wypowiedzeniem 1-mies.
3. Wkłady z wypowiedzeniem 3-mies.
4. Wkłady z wypowiedzeniem 6-mies.
5. Wkłady na książeczkach oszczędnościowych.

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1926–38.

⁴⁹ Sprawozdanie ZBwP, 1929, s. 20.

⁵⁰ Sprawozdanie ZBwP, 1930, s. 18.

⁵¹ Ibidem.

Waga argumentów przytaczanych przez zwolenników obniżenia stopy procentowej była oczywista, nie wydaje się jednak, by przyjęte metody walki o ten cel (ustawodawstwo antylichwiarskie i kartel depozytowy) były wybrane najszcześliwiej. Reglamentacja utrudniała kapitalizację wewnętrzną, a to na dłuższą metę było najważniejszym problemem gospodarki polskiej. Dla banków reglamentacja oprocentowania depozytów oznaczała utratę potencjalnych wkładów, które odciągał czarny rynek kredytowy, gdzie stopa procentowa była znacznie wyższa.

3.6. PRAWO BANKOWE Z 1928 R.

17 marca 1928 r. podpisane zostało Rozporządzenie Prezydenta RP o prawie bankowym⁵². Było ono bardziej restrykcyjne od prawa z 1924 r., zbliżając się w pewnych punktach do dawnego prawa rosyjskiego. Utrzymano i usztywniono system koncesyjny. Wprowadzono reguły dotyczące nazewnictwa przedsiębiorstw trudniących się działalnością bankową. Nazwy „bank” mogły używać tylko spółki akcyjne, spółki komandytowe i banki związków międzykomunalnych. Spółdzielnie kredytowe mogły również używać takiej nazwy, ale obowiązkowo z dodatkiem przymiotnika „spółdzielczy” lub „ludowy”. Wykluczono możliwość przyznawania koncesji na prowadzenie działalności bankowej dla spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. Ustalono, że suma zobowiązań banku nie może przekroczyć 10-krotnej wielkości kapitału zakładowego, a wysokość portfela papierów dywidendowych – 50% kapitału zakładowego. Zakazano bankom prowadzenia działalności handlowej. Ponadto utrzymano większość ograniczeń z 1924 r.

Nadzór bankowy nad wszystkimi instytucjami kredytowymi z wyjątkiem KKO i gminnych kas oszczędnościowo-pożyczkowych sprawowało Ministerstwo Skarbu. Nadzór nad bankami związków międzykomunalnych lub bankami akcyjnymi należącymi do związków komunalnych sprawował minister skarbu w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych. Minister skarbu zachował czterostopniowy system sankcji wobec banków, przewidziany już w prawie z 1924 r., z tym, że likwidacja banku mogła nastąpić tylko w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości i ministrem przemysłu i handlu, a likwidacja banku hipotecznego wymagała uchwały Rady Ministrów⁵³.

⁵² DURP 1928 nr 34, p. 321, por. też: A. Peretz: Uwagi z powodu projektu nowej ustawy bankowej. „Przemysł i Handel” 1928 nr 8, s. 292; J. Czech: Nowe prawo bankowe. „Gazeta Bankowa” 1928 nr 13–14.

⁵³ Poza zasięgiem polskiego prawa bankowego pozostało nadal województwo śląskie. Zgodę na rozciągnięcie tego prawa na obszar województwa śląskiego Sejm Śląski uchwalił dopiero w 1932 r. (DURP 1932 nr 81, p. 717).

3.7. DZIAŁALNOŚĆ ZWIĄZKU BANKÓW W POLSCE

W 1924 r. ze Związku odeszło kilka kluczowych postaci, które przeszły do banku Polskiego SA lub do bankowości państwowej. Prezes ZBwP, Stanisław Karpiński, został prezesem Banku Polskiego, Władysław Mieczkowski – dyrektorem naczelnym BP, Eustachy Korwin-Szymanowski – dyrektorem naczelnym BGK. Z funkcji prezesa oddziału warszawskiego ustąpił Czesław Klarnier⁵⁴. Nowym prezesem Związku został Henryk Kaden (1924–27) z Banku Zjednoczonych Ziem Polskich SA⁵⁵. W 1925 r. ustąpili z władz Związku dwaj bankowcy, których banki zawiesiły wypłaty: Stefan Benzeł z BdHiP oraz Roman Ziotecki z PBH. W 1927 r. z funkcji prezesa zrezygnował ciężko chory Henryk Kaden. Zastąpił go Marcin Szarski (1927–31). W 1929 r. Rada Naczelna Związku składała się z 12 osób⁵⁶. Zarząd składał się z prezesa i trzech wiceprezesów⁵⁷. Związek dzielił się na 4 oddziały regionalne z własnymi prezesami⁵⁸.

Związek występował w imieniu bankowości prywatnej wobec rządu. W marcu 1926 r. był stroną podpisującą umowę dewizową z rządem, w grudniu 1926 r. doprowadził do utworzenia Kartelu Depozytowego Banków Warszawskich. Podczas dyskusji na temat utworzenia Funduszu Bankowego latem 1926 r. Związek wypowiadał się przeciw tej koncepcji argumentując, że państwowa gwarancja wkładów bankowych zdemoralizuje banki i osłabi ich

⁵⁴ Sprawozdanie ZBwP, 1924, s. 3.

⁵⁵ Z. Landau: Henryk Ferdynand Kaden. (w:) Polski Słownik Biograficzny. T. XI, s. 399–400.

⁵⁶ Byli to:

Karol Bauer z Banku M. Stadthagen SA w Bydgoszczy,
Marian Boziewicz ABH,
Tadeusz Brzeski BZSZ,
Kazimierz Dziembowski z Poznańskiego Banku Ziemian SA,
Wacław Fajans z PBZ,
Hipolit Gliwic z BHW,
Emil Grabscheid z PBK,
Leopold Hebda z Banku Cukrownictwa SA w Poznaniu,
Paweł Heilperin z BDW,
Jakub Podczaski ze Śląskiego Zakładu Kredytowego SA w Bielsku,
Andrzej Rotwand z BZ,
Marcin Szarski z Polskiego Banku Przemysłowego SA w Warszawie.

⁵⁷ Boziewicz, Brzeskiego i Heilperina.

⁵⁸ Oddział warszawski – Mieczysław Hofman,
oddział małopolski – Marcin Szarski,
oddział zachodniopolski – Tadeusz Brzeski,
oddział śląsko-cieszyński – Jakub Podczaski.

ostrożność⁵⁹. Stosunki między Związkiem a BGK pozostawały napięte aż do objęcia funkcji prezesa BGK przez Romana Góreckiego, którego przemówienie w Sejmie 24 lutego 1927 r. zrobiło bardzo dobre wrażenie⁶⁰. W dyskusjach na temat nowelizacji prawa bankowego Związek wypowiadał się przeciw regule ograniczającej zobowiązania do 10-krotności kapitału zakładowego. Akceptował zakaz działalności handlowej banków, ale domagał się zachowania dawniejszych przywilejów konkretnych banków w tej materii. Zastrzeżenia Związku nie miały wpływu na kształt prawa bankowego⁶¹.

Związek występował również w sprawach podatkowych dotyczących bankowości. Walczył o obniżenie podstawy podatku dochodowego⁶², przeciw 10% dodatkowi do podatku majątkowego oraz za wyłączeniem kapitałów pieniężnych z podatku majątkowego⁶³. Stanowczo występowano też przeciw wglądowi władz skarbowych w rachunki klientów bankowych. W tej ostatniej sprawie osiągnięto sukces. W 1929 r. kierownik Ministerstwa Skarbu, Ignacy Matuszewski, zakazał takich praktyk⁶⁴.

4. EWOLUCJA BILANSÓW BANKOWYCH

Dynamikę głównych pozycji bilansowych w bankach związkowych ilustruje tab. 22. Zwraca uwagę wolniejszy niż w przypadku innych wielkości wzrost kapitału zakładowego. Charakterystyczny był też fakt, że roczne przyrosty wkładów zawsze wyprzedzały roczne przyrosty kredytów. Zdecydowanie najlepszy dla banków był rok 1927. Od 1928 r. dynamika wzrostu pozycji bilansowych wyraźnie zmalała, choć aż do 1930 r. występowały tendencje wzrostowe.

Banki w rosnącym stopniu opierały swą działalność na kapitałach obcych, tzn. na wkładach i kredytach zagranicznych. Kapitały własne ciągle zamrożone były w nieruchomościach i papierach procentowych. Mimo że świadomość wad takiej sytuacji była już powszechna, upłynnianie tych aktywów następowało powoli⁶⁵. Banki zagraniczne, jak już wspomniano, unikały zaangażowania w bankowość polską poprzez podnoszenie kapitału zakładowego. Wo-

⁵⁹ Sprawozdanie ZBwP, 1926, s. 27.

⁶⁰ Sprawozdanie ZBwP, 1927, s. 27.

⁶¹ Ibidem, s. 25.

⁶² W tej sprawie Związek zaskarżył rozporządzenie ministra skarbu do Trybunału Administracyjnego; por. Sprawozdanie ZBwP, 1928, s. 21.

⁶³ Ibidem, s. 22.

⁶⁴ Ibidem, s. 21.

⁶⁵ W. Kornatowski: Banki prywatne w Polsce odrodzonej. „Banki” 1938 nr 12, s. 613.

łały udzielać kredytów, co oznaczało wzrost pozycji banki zagraniczne nostro (por. aneks VIII).

Tabela 22

Dynamika bilansów banków związkowych w latach 1925–30
(stan w dn. 31 grudnia 1925 r. = 100)

Lata	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Wyszczególnienie						
Kapitały własne	100	98	128	182	196	216
Wkłady wszelkich typów	100	150	280	390	433	477
Kredyty wszelkich typów	100	125	250	346	378	388
		1926 ^a	1927 ^a	1928 ^a	1929 ^a	1930 ^a
Wkłady wszelkich typów		150	187	139	111	110
Kredyty wszelkich typów		125	166	138	109	103

^a Rok poprzedni = 100.

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań Związku Banków w Polsce z lat 1926–31.

4.1. OPERACJE BIERNE

Następowała poprawa struktury wkładów bankowych, systematycznie rósł udział wkładów terminowych, wydłużał się też czas, na jaki deponowane były wkłady. W 1929 r. wystąpiły pierwsze runy bankowe (por. rozdz. V), co nie odwróciło jeszcze tendencji wzrostowej.

Tabela 23

Struktura wkładów w bankach związkowych w latach 1926–30
(stan w dn. 31 grudnia r., w %)

Lata	1926	1927	1928	1929	1930
Wyszczególnienie					
Wkłady terminowe	23,4	26,8	29,8	34,2	37,3
Rachunki czekowe	69,0	63,9	58,6	53,1	50,2
Korespondenci loro	7,6	9,3	11,6	12,7	12,3

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań Związku Banków w Polsce z lat 1926–31.

4.2. OPERACJE CZYNNNE

Ekspansja kredytowa banków rozwijała się wolniej od przyrostu wkładów, co świadczyło o rozsądku banków. Jak już wspomniano, akcja kredytowa oparta była w ogromnym stopniu na kapitałach obcych. Innym czynnikiem limitującym rozwój kredytu była dolaryzacja gospodarki polskiej.

Do 1928 r. rósł udział kredytów dyskontowych w strukturze kredytu, potem to korzystne zjawisko uległo odwróceniu (patrz tab. 25). Wzrostu pożyczek terminowych nie należy uważać za oznakę pomyślną. Oznaczał on zamianę na długoterminowe zobowiązań, które i tak były nieściągalne. Był to jeden z zabiegów służących do kamuflowania strat. Malejące oparcie dyskonta na redyskoncie w bankach związkowych ilustruje tab. 24.

Tabela 24

Stosunek wkładów i redyskonta do kredytów w bankach związkowych
(w %)

Lata	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Wyszczególnienie							
Wkłady do kredytów							
– brutto	75	58	70	66	66	67	72
– netto	113	83	94	88	86	86	90
Redyskonto do kredytów							
– dyskontowych	61	62	55	48	42	42	41
– krótkoterminowych	33	30	27	26	24	25	21

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBWP z lat 1924–31.

Tabela 25

Struktura kredytów w bankach związkowych w latach 1926–30
(stan w dn. 31 grudnia r., w %)

Lata	1926	1927	1928	1929	1930
Wyszczególnienie					
Dyskonto weksli	47,8	52,6	56,2	53,1	49,0
Rachunki bieżące	50,2	45,8	41,8	44,8	47,7
Pożyczki terminowe	2,0	1,6	2,0	2,1	3,2

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań Związku Banków w Polsce z lat 1926–31.

4.3. RENTOWNOŚĆ BANKÓW

Rentowność banków ulegała poprawie (por. aneks VIII). Pozytywnym zjawiskiem był fakt, że podstawą tej poprawy były, w przeciwieństwie do okresu inflacji, normalne operacje bankowe⁶⁶. Płynność banków osiągnęła najwyższy poziom pod koniec 1926 r., potem stopniowo malała.

Już po wybuchu wielkiego kryzysu przyznawano, że pozytywny obraz bankowości prywatnej w latach 1929 i 1930 był wynikiem manipulacji bilansowych. Bilanse za rok 1929 banki sporządziły „optymistycznie”, licząc na

⁶⁶ Ibidem, s. 614.

wyrównanie strat w roku następnym. W roku 1930, który był jeszcze gorszy, obawa przed paniką zmusiła banki do powtórzenia tego zabiegu⁶⁷.

4.4. KONCENTRACJA BANKOWOŚCI

W omawianym okresie dokonywał się proces koncentracji bankowości. Wyróżniano wówczas 4 największe banki akcyjne: BZSZ, BHW, BDW i PBZ, których wzrastającą rolę w bankowości ilustruje tab. 26.

Tabela 26

Udział czterech największych banków w całości ZBwP (w %)

Udziały \ Lata	1926	1927	1928
We wkładach	38	48	52
W kredytach	34	44	45

Źródło: Sprawozdanie ZBwP, 1928, s. 17-18.

W następnych latach skład czołowej grupy ulegał zmianom, ale proces koncentracji trwał dalej, doprowadzając po wielkim kryzysie do wyłonienia się „wielkiej szóstki”.

4.5. MIEJSCE BANKOWOŚCI PRYWATNEJ W POLSKIM APARACIE KREDYTOWYM

Uzależnienie banków prywatnych od rządu i BGK oraz zredukowanie roli Banku Polskiego jako banku centralnego i jego wejście na drogę bezpośredniego kredytowania gospodarki stworzyło sytuację, w której konkurencja między sektorem państwowym i prywatnym w dziedzinie kredytu była utrudniona. Banki prywatne konkurowały w dziedzinie kredytu krótkoterminowego z Bankiem Polskim, w dziedzinie gromadzenia wkładów z PKO, KKO i spółdzielniami kredytowymi.

Udział banków prywatnych w gromadzeniu wkładów malał stopniowo z 48,7% w 1926 r. do 40,4% w 1930 r. Udział w operacjach kredytowych krótkoterminowych wzrósł natomiast, odpowiednio, z 50,8% do 57,4% (por. aneksy II i III). Pozycja bankowości prywatnej była zatem bardziej zagrożona w dziedzinie operacji biernych niż czynnych. Dlatego właśnie w tej dziedzinie zawiązano kartel.

⁶⁷ Ibidem, s. 615.

5. PODSUMOWANIE

W omawianym okresie dokonał się znaczący wzrost skali operacji bankowych. Uporządkowano prawo bankowe i stworzono efektywny aparat nadzoru bankowego. Banki prywatne, rezygnując z aspiracji do odbudowania kredytu długoterminowego, rywalizowały z państwowym aparatem kredytowym i z Bankiem Polskim na polu kredytu krótkoterminowego. Wobec braku codziennego kapitału bankowość prywatna nastawiała się na „obsługę” wchodzącego na polski rynek kapitału obcego. Wynikiem takiej sytuacji była duża zależność od zagranicznych partnerów.

WIELKI KRYZYS I JEGO SKUTKI (1930-1939)

W okresie wielkiego kryzysu lat trzydziestych dokonana się marginalizacja bankowości prywatnej, której udział w zaopatrywaniu gospodarki w kredyt krótkoterminowy spadł z ok. połowy do ok. 20%. W drugiej połowie lat trzydziestych marginalizacja ta wydawała się procesem już zakończonym, a w bankowości prywatnej dało się zauważyć objawy pozytywne, świadczące o odzyskiwaniu dobrej kondycji i o ewolucji w kierunku bardziej bezpiecznego, dyskontowego modelu. Równocześnie zachodziły pozytywne zmiany w polityce bankowej rządu.

1. GOSPODARCZE WARUNKI DZIAŁANIA BANKÓW

W 1929 r. rozpoczął się kryzys gospodarczy¹. W Polsce cechował się on wyjątkowo wysokim spadkiem produkcji w przemyśle oraz spadkiem cen, połączonym ze wzrostem podaży w rolnictwie. Właśnie z uwagi na dużą rolę rolnictwa i podobnie reagującego na spadek cen sektora drobnotowarowego kryzys w Polsce trwał dłużej niż w krajach bardziej uprzemysłowionych, bo aż do 1935 r. Rząd polski nie podejmował aktywnej polityki interwencjonizmu, licząc na „przeczekanie” kryzysu. W polityce walutowej prowadzono, w dużym stopniu ze względów prestiżowych, politykę deflacji i zachowania wymienialności na złoto, co pogłębiało trudności gospodarcze.

W 1930 r. doszło do pierwszych, lokalnych panik bankowych, mimo to rok ten zamknął się jeszcze przyrostem zarówno wkładów, jak i kredytów. W 1931 r. kryzys objął aparat kredytowy. Z reguły kłopoty banków polskich były rezultatem perturbacji w krajach, z którymi banki te były związane. W marcu, na skutek upadku koncernu Devildera, zawiesił wypłaty Polski Bank Przemysłowy SA, w maju, po upadku Österreichische Credit Anstalt, panika ogarnęła banki powiązane z kapitałem austriackim, zaś latem, po kryzysie bankowym w Niemczech – banki powiązane z Niemcami. Lata 1932, 1933 i pierwsza połowa 1934 cechowały się dalszym spadkiem wkładów, choć już nie tak gwałtownym.

¹ Szerzej patrz: Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*. T. 3 – *Wielki kryzys 1930–1935*. Warszawa 1982; Z. Knakiewicz: *Deflacja polska 1930–1935*. Warszawa 1967.

Po zakończeniu kryzysu i częściowej zmianie ekipy rządzącej w 1935 r. rząd polski zaczął realizować politykę interwencjonizmu państwowego², co przyczyniło się do poprawy koniunktury. Wiosną 1936 r. nastąpiła zmiana polityki walutowej, wprowadzono reglamentację dewizową. W następnych latach, w obliczu narastającego napięcia międzynarodowego, zwiększał się wpływ wydarzeń politycznych na przebieg procesów gospodarczych.

Kryzys bankowy został przełamany już w 1934 r. Rozpoczął się wówczas wzrost depozytów. W latach następnych trwał on nadal, przerywany jedynie krótkimi okresami odpływu wkładów z przyczyn politycznych. W 1935 r. nastąpiły dwie fale takich niepokojów: wiosną, po śmierci Piłsudskiego, i jesienią, podczas wyborów parlamentarnych. Wiosną 1936 r. niepokój wzbudziła niepewność co do dalszej ewolucji polskiej polityki walutowej po rozpadzie złotego bloku. W 1938 r. wkłady odpływały dwukrotnie: podczas kryzysów austriackiego i monachijskiego. Odpływ wkładów związany z obawami przed nadciągającą wojną rozpoczął się w marcu 1939 r. Mimo to drugą połowę lat trzydziestych można uznać za okres dobrej koniunktury, a po każdym okresie ucieczki wkładów powracały one do banków w jeszcze większej ilości.

2. PRZEMIANY ORGANIZACYJNE BANKOWOŚCI

2.1. RUCH BANKOWY

W latach trzydziestych dokonana się dalsza redukcja sieci banków prywatnych. Rozmiary tego procesu ilustrują dane aneksu I. Ogółem w latach 1924–39 zaprzestało działalności ok. 99 banków³. Tryb ich likwidacji ilustruje tab. 27.

Z danych zamieszczonych w tab. 27 wynika, że w latach trzydziestych najczęściej stosowana była dobrowolna likwidacja. Fala przymusowych likwidacji, związana z egzekwowaniem rygorów prawa bankowego, należała już do przeszłości. Wyjątkiem było postawienie w stan likwidacji Banku Komercyjnego SA w Krakowie jesienią 1938 r.⁴. Motywy tej decyzji były polityczne⁵.

² Szerzej patrz: Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka...*, t. 4 – Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939. Warszawa 1989; M. Drozdowski: *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*. Warszawa 1963.

³ Rozbieżność między tą liczbą a danymi aneksu I wynikają z rozbieżnych ocen liczby banków w Polsce w końcowej fazie inflacji. ZBwP wykazywał 111 banków, KBMS – 126 (por. Uzasadnienie ściśle tajnego wniosku Ministerstwa Skarbu z dnia 12 lutego 1935. AAN, KEM, t. 1258, s. 13), autor doliczył się ok. 130.

⁴ Por. AAN, NL, t. 124.

⁵ Po Anschlussie Austrii banki kontrolowane dotychczas przez kapitał austriacki znalazły się w orbicie wpływów niemieckich, co zwiększyło zasięg dyspozycji niemieckiej w bankowości polskiej. Ministerstwo Skarbu próbowało przeciwdziałać tej tendencji.

Tryb likwidacji banków akcyjnych w Polsce w latach 1924–39

Tryb likwidacji	Lata		
	1924–32	1933–39	Razem
Likwidacja dobrowolna	31	10	41
Likwidacja przymusowa	27	1	28
Upadłość	13	3	16
Uгода z wierzycielami	3	1	4
Fuzja	8	2	10
Razem	82	17	99

Źródło: Dane z lat 1924–1932 patrz: Uzasadnienie ściśle tajnego wniosku Ministerstwa Skarbu z dnia 12 lutego 1935. AAN, KEM, t. 1258, s. 13; dane z lat późniejszych – szacunki autora.

W latach trzydziestych nie powstawały już w zasadzie nowe prywatne banki akcyjne. W 1930 r., w ramach akcji sanacyjnej Banku Ziemiańskiego SA w Warszawie utworzono Zjednoczony Bank Ziemiański SA⁶, który jednak w 100% był własnością państwowego BGK. W 1933 r. utworzono Bank Akceptacyjny SA⁷, którego akcje rozdzielone były między banki państwowe i Bank Polski. W lipcu 1939 r. zgodę na przekształcenie się w Bank Krakowski SA uzyskał DB A. Holzer⁸, jednak wybuch wojny uniemożliwił realizację tego projektu.

⁶ AAN, MS, t. 4518–4525, 4537–4542; NL, t. 152–154; BGK, t. 431–440; por. też: W. Morawski: Bank Ziemiański SA w Warszawie. Słownik banków polskich. „Gazeta Bankowa” 1989 nr 40.

⁷ AAN, MS, t. 4197–4210, 5916; NL, t. 119, 143, 146; por. też: A. Gąsiorowski: Działalność Banku Akceptacyjnego SA. Warszawa 1939, pr. mag. w Bibliotece SGH; W. Morawski: Bank Akceptacyjny SA. Słownik..., „Gazeta Bankowa” 1990 nr 17.

⁸ AAN, MS, t. 4629; NL, t. 98.

Upadłości, likwidacje i fuzje banków w latach trzydziestych

Lp.	Wyszczególnienie
1	Bank Handlu Zagranicznego SA w Warszawie W dobrowolnej likwidacji od grudnia 1928 r., zakończonej w 1934 r.
2	Bank Śląski SA w Katowicach Cicha likwidacja uchwalona w 1931 r., rozpoczęta w maju 1932 r. Wierzyciele polscy mieli pierwszeństwo przed francuskimi. Dzięki francuskiemu kredytowi spłacono 100% zobowiązań.
3	Szwajcarsko-Polski Bank Kapitalizacyjny SA w Warszawie Likwidacja rozpoczęta w czerwcu 1931 r., zakończona w 1933 r.; spłacił 100% zobowiązań.
4	Śląski Bank Eskontowy SA w Bielsku W 1929 r. znalazł się w kłopotach, rozważany był pomysł przejścia banku przez BHW. W związku z zaniechaniem tej koncepcji przez BHW w 1931 r. zawiesił wypłaty. Od lutego 1931 r. w likwidacji po wdrożeniu postępowania ugodowego, komitet wierzycieli przejął aktywa i pasywa i sam przeprowadzał likwidację.
5	Bank dla Spółdzielni SA w Warszawie W likwidacji od maja 1932 r., miał problemy głównie z zaspokojeniem roszczeń wierzycieli amerykańskich.
6	Bank Przemysłowców SA w Poznaniu Pod nadzorem sądowym od 1925 r., w 1931 r. zawarł układ zapobiegawczy, przewidujący spłatę 70% zobowiązań w ciągu 2 lat. Z powodu niedotrzymania układu w grudniu 1933 r. znalazł się w stanie upadłości.
7	Bank Kujawski SA we Włocławku Na początku 1932 r. zawiesił wypłaty, w maju 1932 r. WZA uchwaliło postawienie w stan likwidacji.
8	Bank Likwidacyjno-Kredytowy SA w Poznaniu (do kwietnia 1932 r. Polski Bank Handlowy SA) Pod koniec 1932 r. postawił kolejny, trzeci wniosek o odroczenie spłat, w styczniu 1932 r. ponownie oddany pod nadzór sądowy, w marcu 1934 r. dyrekcja zaproponowała ogłoszenie upadłości.
9	Bank M. Stadhagen SA w Bydgoszczy Od kwietnia 1931 r. pod nadzorem sądowym, od kwietnia 1932 r. w stanie upadłości. Upadł z powodu zbytniego zaangażowania w jednym przedsiębiorstwie.
10	Bank Ziemi Kaliskiej SA w Kaliszu W styczniu 1932 r. zawiesił wypłaty, w lipcu 1932 r. zawarł ugodę z wierzycielami: 75% zwrócił gotówką, 25% akcjami.
11	Polski Bank Przemysłowy SA w Warszawie W marcu 1931 r. zawiesił wypłaty na skutek upadku Société Financière de Paris, który był właścicielem 85% akcji, w 1931 r. zawarł układ z wierzycielami. Zobowiązania miały być uregulowane w ciągu 2 lat w czterech ratach (15%, 15%, 30% i 40%). Zobowiązania do wysokości 2000 zł miały być zwrócone w 100%, powyżej tej sumy – w 15%. Z powodu niedotrzymania układu w październiku 1933 r. bank postawiono w stan upadłości.
12	Pomorski Bank Rolniczy SA w Toruniu Zawiesił wypłaty w 1931 r., w lutym 1932 r. wystąpił o odroczenie wypłat, następnie dwukrotnie przedłużane. We wrześniu 1933 r. WZA uchwaliło likwidację.

Lp.	Wyszczególnienie
13	<p>Poznański Bank Ziemian SA w Poznaniu W 1932 r. znalazł się pod nadzorem sądowym, dwukrotnie przedłużanym. W listopadzie 1932 r. zawarł układ z wierzycielami, przewidujący redukcję zobowiązań o 30%, ale miał problemy z jego dotrzymaniem. W grudniu 1932 r. rozpoczęto stopniową likwidację. Dzięki uzyskanej w 1935 r. pomocy państwa uniknął upadłości. W 1939 r. państwo zaniechało dalszej pomocy, do upadłości nie doszło tylko dzięki wybuchowi wojny.</p>
14	<p>Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie W 1930 r. zawarł układ z wierzycielami, ale wkrótce potem postawiony został w stan likwidacji.</p>
15	<p>Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie W latach 1925–28 pod nadzorem sądowym, zniesionym po zawarciu ugody z wierzycielami. Ugoda przewidywała zwrot zobowiązań do 500 zł gotówką, od 500 do 1000 zł w 30% gotówką, w 70% akcjami i powyżej 1000 zł w 15% gotówką, w 85% akcjami. W lutym 1933 r. WZA uchwaliło likwidację, trwającą do 1939 r.</p>
16	<p>Bank Przemysłowców Polskich SA w Warszawie W 1932 r. znalazł się pod nadzorem sądowym, przygotowano projekt układu z wierzycielami, przewidującego zwrot 97% zobowiązań w ciągu 2 lat, co okazało się jednak nierealne. W tej sytuacji w marcu 1933 r. WZA uchwaliło likwidację.</p>
17	<p>Bank Handlowy SA w Łodzi W kwietniu 1931 r. ogłosił upadłość, w marcu 1933 r. WZA zaproponowało wierzycielom układ. Przyjęcie układu w lipcu 1933 r. spowodowało podniesienie upadłości. Układ przewidywał zwrot 60% zobowiązań bez oprocentowania, w tym 30% gotówką i 30% akcjami. Zobowiązania do 1000 zł miały być w 60% zwracane gotówką. Spłaty gotówkowe miały być dokonane w 4 ratach do lipca 1934 r. W maju 1933 r. zawarto odrębny układ z brytyjskimi wierzycielami banku, przewidujący spłatę 50% zobowiązań. Likwidację zakończono w 1939 r.</p>
18	<p>Bank Międzynarodowy SA w Warszawie W likwidacji od października 1933 r.</p>
19	<p>Bank Handlowo-Przemysłowy SA w Łodzi W likwidacji od grudnia 1933 r.</p>
20	<p>Bank Ziemiański SA w Warszawie Od 1930 r. w likwidacji, część aktywów i pasywów przejął w tymże roku Zjednoczony Bank Ziemiański SA. Bankowi Ziemiańskiemu pozostały do likwidacji trudno ściągalne aktywa – kredyty dla ziemian i pożyczki udzielane w ramach akcji parcelacyjnej.</p>
21	<p>Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie Utworzony przez BGK w ramach akcji sanacyjnej Banku Ziemiańskiego we wrześniu 1930 r., w cichej likwidacji prowadzonej przez BGK.</p>
22	<p>Gdański Bank Handlowo-Przemysłowy SA – oddział w Łodzi Zawiesił działalność w grudniu 1933 r., w styczniu 1934 r. wznowił działalność, jako Dom Bankowy Najda, Bracia Winter i Weiss.</p>
23	<p>Bank Handlowo-Przemysłowy SA we Włocławku W cichej likwidacji po 1934 r.</p>
24	<p>Powszechny Bank Depozytowy SA w Warszawie W cichej likwidacji od 1934 r.</p>
25	<p>Bank Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan SA w Łodzi W maju 1931 r. Komisariat Bankowy, po skontrolovaniu banku, doradzał dobrowolną likwidację. W 1932 r. władze banku postanowiły rozpocząć cichą likwidację, zakończoną krótko przed wojną.</p>
26	<p>Bank Angielsko-Polski SA w Warszawie W grudniu 1935 r. sfuzjowany z Bankiem Handlowym w Warszawie.</p>

Lp.	Wyszczególnienie
27	Bank Północny SA w Warszawie Od marca 1987 r. w dobrowolnej likwidacji, nie dokończony przed 1939 r.
28	Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie W kwietniu 1937 r. decyzją WZA postawiony w stan likwidacji, nie zakończony przed 1939 r.
29	Bank Komercyjny SA w Krakowie We wrześniu 1938 r. postawiony w stan likwidacji.
30	Górnośląski Bank Związkowy SA (Öberschlesische Bankverein) w Chorzowie W styczniu 1939 r. fuzja z Agrar und Commerzbank.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: Sprawozdania Komisariatu Bankowego Ministerstwa Skarbu za rok 1931, s. 4–5; za rok 1933, s. 175–177; za rok 1935, s. 41–43 oraz późniejszych danych publikowanych w kronice miesięcznika „Bank” a także danych z teczek odpowiednich banków w zespole Ministerstwa Skarbu w AAN.

2.2. KAPITAŁY I KONCERNY

W latach trzydziestych następował odływ kapitałów zagranicznych z bankowości polskiej. Dotyczyło to zarówno kapitałów akcyjnych, jak i kredytów (por. aneksy XIII i XIV). Zakończenie kryzysu nie odwróciło tych tendencji, co było zapewne spowodowane pogorszeniem sytuacji międzynarodowej. Wzmocniła się pozycja kapitału niemieckiego (po Anchlussie Austrii i połączeniu z kapitałem austriackim przybrała ona rozmiary niepokojące władze polityczne) i belgijskiego. Inne powiązania ulegały zanikowi. Niekiedy zaangażowanie zagranicznych podmiotów w bankowość polską nie było rezultatem ich dobrowolnej decyzji, lecz wynikało z trybu likwidacji upadających koncernów międzynarodowych. Taka była geneza obecności kapitału holenderskiego w Banku Amerykańskim w Polsce⁹, prawdopodobnie w podobny sposób grupa węgierska weszła do BDW.

Grupa BHW. Już pod koniec lat dwudziestych rozpoczęto starania o wejście na większą skalę do BHW kapitału angielskiego, którego głównym przyczółkiem w Polsce był Bank Angielsko-Polski SA. Do układu z Brytyjczykami wówczas jeszcze nie doszło, ale nawiązane kontakty podtrzymywano. W 1930 r. dokonano natomiast podwyżki kapitału zakładowego z 20 mln do 30 mln zł. Dodatkowa emisja zakupiona została przez grupę cukrowni zachodniej Polski, która uzyskała na ten cel kredyt w wysokości 10 mln zł od

⁹ Nie wiemy, niestety, w jakim stopniu kapitał Banku Amerykańskiego w Polsce SA znalazł się faktycznie w rękach holenderskich. Może to oznaczać, że udział kapitału holenderskiego w bankowości polskiej w 1936 r. (aneks XIII) został przeszacowany.

BGK¹⁰. W ten sposób udział kapitałów zagranicznych w BHW zmalał z 41,6% do 31%. Po 1931 r., w związku z kłopotami głównych zagranicznych udziałowców BHW, problem wejścia kapitału brytyjskiego stał się ponownie aktualny. BCI znalazł się w tarapatkach finansowych i jego udziały w kapitałach BHW uległy redukcji. Pozostał natomiast poważnym wierzycielem banku warszawskiego. Układy z British Overseas Bank trwały kilka lat¹¹, zakończyły się w 1935 r. dzięki pomocy rządu polskiego, którego rola w BHW stopniowo wzrastała. Dokonano wówczas fuzji BHW i Banku Angielsko-Polskiego SA. Zobowiązania wobec BCI w sumie 18 mln zł przejął skarb państwa, spłacając je obligacjami¹². Już w 1931 r. z BHW wycofali się Węgrzy. W 1934 r. Niederoesterreichische Escompte Gessellschaft przekształcił się w Öesterreichische Industriekredit AG. Grupa Harrimana pozbyła się akcji prawdopodobnie na rzecz British Overseas Bank. W tej sytuacji British Overseas stał się głównym zagranicznym udziałowcem BHW. Nowym udziałowcem stała się szwajcarska firma AG für Güterverehr z Zurichu. Ogólny udział kapitałów zagranicznych w BHW spadł do 25%, co jednak nastąpiło równocześnie ze znacznym wzrostem wpływu tego kapitału (zwłaszcza grupy brytyjskiej) na politykę banku. W 1938 r. British Overseas Bank znalazł się w kłopotach z powodu zaangażowania w Hiszpanii i w Niemczech. W tej sytuacji znaczenie zagranicznych powiązań BHW jeszcze bardziej zmalało, wzrosło natomiast uzależnienie banku od rządu¹³.

Grupa BDW. Przed wielkim kryzysem grupa ta, obejmująca BDW, ABH i Śląski Zakład Kredytowy SA, była kontrolowana przez Österreichische Credit-Anstalt. Upadek ÖCA w maju 1931 r. spowodował zachwianie jego

¹⁰ Por. Z. Landau: Kapitały zagraniczne w Banku Handlowym w Warszawie SA. „Materiały i Studia NBP” 1991 z. 26, s. 18–19. Po dokonaniu tej operacji podział akcji BHW wyglądał następująco (w %):

grupa polska	50,3,
drobni polscy akcjonariusze	18,7,
grupa BCI	7,0,
grupa Harrimana	6,3,
Banque de Bruxelles	4,7,
Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft	4,7,
Hambros Bank	4,3,
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	4,0.

Por. Z. Landau, J. Tomaszewski: Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce (1918–1939). Warszawa 1968, s. 193.

¹¹ Szerzej patrz: Z. Landau: Kapitały zagraniczne..., op. cit., s. 21–24.

¹² Szczegóły kontraktu patrz: Ścisłe tajny wniosek Ministra Skarbu z 12 lutego 1935. AAN, KEM, t. 1258; por. też: Z. Landau: Kapitały zagraniczne..., op. cit., s. 24–25.

¹³ Ibidem, s. 26–27.

polskich partnerów. BDW w ciągu kilku miesięcy utracił 73,8% wkładów¹⁴, ABH – 67%. Ponadto BDW, nie chcąc dopuścić do spadku swych akcji na giełdzie, wykupił (nb. wbrew prawu bankowemu) prawie 30% swych akcji¹⁵. Mimo tak gwałtownego odpływu gotówki oraz braku pomocy ze strony partnera austriackiego banku koncernu przetrwały kryzys. Zarówno rząd, jak i Bank Polski były przygotowane do udzielenia pomocy bankom koncernu. Brak prośby o taką pomoc był wielkim zaskoczeniem dla władz państwowych i władz Banku Polskiego. BDW nie wykorzystał nawet w pełnym wymiarze normalnego kredytu redyskontowego¹⁶. Przetrwanie przez banki koncernu runu wiosną 1931 r. stanowiło jedno z najbardziej zagadkowych wydarzeń w dziejach polskiej bankowości międzywojennej. W oficjalnej historiografii BDW¹⁷ wyjaśniano to czysto „dyskontowym” charakterem instytucji, wyróżniającym ją wśród banków polskich. Nie jest to chyba wyjaśnienie kompletne. Po 1931 r. wśród akcjonariuszy banku pojawił się Ungarische Allgemeine Creditbank (ok. 6% akcji)¹⁸. Zapewne był to partner, który w krytycznym momencie udzielił bankowi pomocy. Drugim źródłem pomocy mógł być zaprzyjaźniony Bank Zachodni SA¹⁹. W drugiej połowie lat trzydziestych banki

¹⁴ AAN, MS, t. 4252. 2 września 1931 r. Komisja Kredytowa Banku Polskiego oceniła odpływ wkładów z BDW w maju, czerwcu i lipcu na 57%, korespondentów na rachunkach bieżących i loro na 43%. Komisja wyrażała zdziwienie, że BDW nie doszedł do wyczerpania limitu kredytu redyskontowego. AAN, BP, Komisja Kredytowa, t. 61.

¹⁵ Sprawa ta była trzymana w tajemnicy aż do czerwca 1939 r., kiedy to WZA oficjalnie obniżyło kapitał zakładowy z 10 mln zł do 7,11 mln zł, unieważniając akcje będące w rękach banku – por. AAN, MS, t. 4254. Być może wykup akcji związany był z trudną sytuacją finansową rodzin Poznańskich i Hertzów.

¹⁶ Por. AAN, BP, t. 61, s. 125.

¹⁷ Por. W. Mikulecki: Bank Dyskontowy Warszawski. „Bank” 1938 nr 12, s. 643.

¹⁸ APW, Kancelaria notariacka Massalskiego, 1936, rep. 429.

¹⁹ Bank Zachodni SA zawsze pozostawał w szczególnych stosunkach z BDW. Siedziby obu banków sąsiadowały ze sobą przy ul. Fredry w Warszawie. Plac pod budowę własnej centrali BDW nabył od Banku Zachodniego. Wbrew elementarnym zasadom bezpieczeństwa, skarbce obu banków były połączone podziemnym przejściem (informacja uzyskana od konserwatora zabytków, dr. Ewy Pustoła-Kozłowskiej). W 1937 r. funkcję dyrektora naczelnego Banku Zachodniego objął Henryk Aschkenazy, zawsze związany z BDW i koncernem ÖCA. Kapitał Banku Zachodniego podzielony był na 100 800 akcji po 100 zł. W 1934 r. powyżej 1000 akcji posiadali:

Andrzej Rotwand	23 500,
Leonia Carriani	17 000,
Zofia Tabęcka	5 000,
Czesław Klamer	3 500,
Lilpop, Rau i Loewenstein	3 108,
Stanisław Fuchs	1 343,
Józef Temler	1 300.

APW, Kancelaria notariacka Hefflinger, 101/1934, rep. 1594; 1957. Być może w krytycznym

dawnego koncernu ÖCA uniezależniły się w znacznym stopniu od zagranicy, zacieśniały wzajemne związki²⁰ oraz stosunki z Bankiem Zachodnim, cieszącym się opinią jedyne „czysto polskiego” i równocześnie niezależnego od państwa spośród wielkich banków prywatnych tej epoki. W samym koncernie najlepsza była kondycja Śląskiego Zakładu Kredytowego, który w 1938 r. podwyższył kapitał zakładowy i jako jedyny bank koncernu wypłacił dywidendę. Fakt, że banki koncernu nie skorzystały z pomocy państwa, utrzymały wypłacalność i nie stały się bohaterami żadnej „afery”, czyni je dość tajemniczymi dla historyka.

Kapitał austriacki. Podczas wielkiego kryzysu bankowość austriacka poniosła znaczne straty, co odbiło się również na stanie jej posiadania w Polsce. Po wspomnianym już przekształceniu Niederoesterreichische Escompte Gessellschaft w Öesterreichische Industriekredit AG zachował on 3,12% akcji BHW. Po 1931 r. koncern ÖCA utracił kontrolę nad swymi bankami w Polsce. Po opanowaniu Merkurbank przez niemiecki Darmstadter und Nationalbank krakowski Bank Komercyjny SA przeszedł pod kontrolę niemiecką, co było przyczyną postawienia go w stan likwidacji w 1938 r. W Powszechnym Banku Kredytowym SA Zentral-Europäische Länderbank zachował znaczący²¹ udział. W Powszechnym Banku Związkowym SA zmalało znaczenie Wiener Bankverein (w 1937 r. – 10%) na rzecz grupy belgijskiej (w 1937 r. – 85%)²².

Kapitał francuski. Francuski stan posiadania w bankowości polskiej uległ znacznemu zmniejszeniu. Upadek koncernu Devildera w 1931 r. (Société Financière de Paris, związany z Crédit Général des Pétoles) pociągnął za sobą upadek Polskiego Banku Przemysłowego SA. Ostatecznej likwidacji uległy: Bank Śląski SA w Katowicach i Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie. Francuzi zachowali stan posiadania jedynie w Powszechnym Banku Kredytowym SA (patrz wyżej) i w Banque Franco-Polonaise.

Kapitał niemiecki wzmocnił swą pozycję, wychodząc na drugą pozycję w rankingu udziałów kapitałowych (por. aneks XIII). W kredytowaniu banko-

okresie BDW pozbył się też udziałów w przedsiębiorstwach, których – wbrew potocznej opinii – trochę posiadał. Na taką możliwość zwrócił uwagę prof. Kazimierz Badziak w recenzji mojej pracy.

²⁰ W 1937 r. BDW wykupił większość akcji Śląskiego Zakładu Kredytowego.

²¹ Rozkład akcji PBK podczas WZA 30 maja 1938 r. wyglądał następująco: Adam Krzyżanowski – 25 własnych i 5000 z pełnomocnictwa Henryka Reutera, Wojciech Dziedzic – 25 własnych i 5000 z pełnomocnictwa Josepha Chappeya, Anatol Lothe – 25 własnych i 5000 z pełnomocnictwa Victora Berglera, Maurice Thiebaut – 5025 własnych i 15 000 z pełnomocnictwa Zentral-Europäische Länderbank. Razem – 35 100 akcji z ogólnej sumy 50 000; por. APW, Kancelaria notariacka Hettlingera, 1938, rep. 1522.

²² Por. W. Zbrowski: Powszechny Bank Związkowy w Polsce. „Bank” 1938 nr 12, s. 653.

wości polskiej Niemcy, uwzględniając Wolne Miasto Gdańsk, stali się liderami (por. aneks XIV).

Fuzja Darmstadt und National Bank i Dresdner Bank, dokonana w 1932 r., doprowadziła do znacznej koncentracji dyspozycji w bankowości niemieckiej w Polsce. W zasięgu wpływów Dresdner Banku znalazły się w ten sposób wszystkie banki niemieckie w Polsce. Skutkiem tej koncentracji była m.in. fuzja Górnośląskiego Banku Związkowego SA z Agrar und Commertz Bank. Przejęcie kontroli nad wiedeńskim Merkurbankiem rozszerzyło wpływy Dresdner Bank również na Bank Komercyjny SA w Krakowie.

Anschluss Austrii spowodował poszerzenie wpływów niemieckich w bankowości polskiej. Ministerstwo Skarbu próbowało temu przeciwdziałać, odbierając w czerwcu 1938 r. oddziałowi katowickiemu Dresdner Banku oraz Bankowi Komercyjnemu SA uprawnienia banków dewizowych²³, a wkrótce potem dokonując ich przymusowej likwidacji (patrz wyżej).

Problemy Danziger Bank für Handel und Gewerbe doprowadziły do usamodzielnienia się jego oddziału łódzkiego jako DB Najda, Bracia Winter i Weiss w 1934 r.

Kapitał brytyjski. O poważnym zaangażowaniu British Overseas Bank w BHW już wspomniano. W 1934 r. rozpoczęto cichą likwidację Powszechnego Banku Depozytowego SA w Warszawie, kontrolowanego przez firmę Johnson Matthey Co. Utrzymany został natomiast stan posiadania Jewish Colonial Trust Ltd (krótco przed wojną zmienił on nazwę na The Anglo-Palestine Bank Ltd) w Łódzkim Banku Depozytowym SA. W 1933 r. zlikwidowane zostały przedwojenne jeszcze zobowiązania Banku Handlowego w Łodzi SA wobec wierzycieli brytyjskich.

Kapitał amerykański. Grupa Harrimana wycofała się z BHW, zaś związany z Jewish Joint Committee Bank dla Spółdzielni SA uległ likwidacji. Po wielkim kryzysie nie można było zatem mówić o jakimkolwiek zaangażowaniu kapitału amerykańskiego w bankowość polską, zaś powiązania kredytowe (por. aneks XIV) świadczą o tym, że utrzymała się tendencja do drenowania rynku polskiego przez banki amerykańskie.

Kapitał belgijski. Obecność kapitału belgijskiego w polskiej bankowości okazała się wyjątkowo trwała i solidna. Po wielkim kryzysie Belgowie stali się największymi zagranicznymi udziałowcami bankowości polskiej (por. aneks XIII). Nie stosowali natomiast nadal metody uzależniania banków polskich poprzez kredyty krótkoterminowe (por. aneks XIV).

„Finapol” kontrolował nadal Polski Akcyjny Bank Komercyjny, Société de Belgique zajął kluczową pozycję w Powszechnym Banku Związkowym SA (patrz wyżej). Zmalało jedynie znaczenie Banque de Bruxelles w BHW. Wiosną 1932 r. brukselski bankier, Jean B. Richard, podjął próbę sanacji Polskie-

²³ MP z 25 czerwca 1938.

go Banku Handlowego SA, który zmienił w tym czasie nazwę na Bank Likwidacyjno-Kredytowy²⁴.

Kapitał szwajcarski. Firma La Séquanaise Capitalisation z Genewy wycofała się ze Szwajcarsko-Polskiego Banku Kapitalizacyjnego, w związku z czym został on zlikwidowany. Banque de Commerce de Bâle wycofał się z Powszechnego Banku Związkowego. AG für Güterverein z Zurichu stał się właścicielem 2,4% akcji BHW, wzrosło też znaczenie związanego z firmą Wohl w Zurichu, DB A. Holzer w Krakowie.

Kapitał włoski. Wspomniano już o zmniejszeniu zaangażowania BCI w BHW. Po 1935 r. interesy grupy BCI reprezentowali w BHW Assicurazione Generali Trieste i spadkobiercy Giuseppe Toeplitza.

Kapitał szwedzki. Po upadku koncernu Ivara Kreugera nie istniało bezpośrednio zaangażowanie kapitału szwedzkiego w polską bankowość. Bank Amerykański w Polsce SA przeszedł pod kontrolę holenderskiego monopolu zapalczanego.

Kapitał węgierski. Podczas wielkiego kryzysu Pesti Magyar Kereskedelmi Bank wycofał się z BHW, natomiast Ungarische Allgemeine Creditbank stał się właścicielem 6% akcji BDW (patrz wyżej).

Kapitał holenderski. Po upadku koncernu Ivara Kreugera, jak wspomniano wyżej, kontrolę nad Bankiem Amerykańskim w Polsce SA przejął holenderski monopol zapalczany.

Koncern państwowy. Metody, jakimi realizowana była polityka sanacji bankowości w latach trzydziestych, przyniosły rezultat w postaci powstania sektora państwowego w bankowości komercyjnej. Od 1926 r. BGK posiadał 81% akcji The Polish and British Trade Bank AG w Gdańsku. W 1930 r., w ramach akcji sanacyjnej Banku Ziemiańskiego SA w Warszawie, utworzono Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie, w 100% państwowy. W 1935 r., dokonując sanacji BZSZ, BGK przejął 78% kapitału akcyjnego. W Banku Naftowym SA we Lwowie skarb państwa kontrolował ok. 20% akcji poprzez Państwową Fabrykę Olejów Mineralnych „Polmin”. W Gdyni w 1934 r. powstał DB J. Kugel i Ska, w 90% własność The Polish and British Trade Bank²⁵.

2.3. ZWIĄZKI BANKÓW Z PRZEMYSŁEM

Doświadczenia wielkiego kryzysu raz jeszcze potwierdziły wyższość bankowości „angielskiej”, dyskontowej, nad „niemiecką”, grynderską. W tym kon-

²⁴ Richard kupił 22,5 tys. akcji (3,7%), były to jednak akcje uprzywilejowane, każda z nich dawała 10 głosów, faktycznie zatem Belg dysponował 37% głosów. Akcja belgijska nie powstrzymała upadku banku. AAN, MS 4366.

²⁵ Szerzej o sektorze państwowym w bankowości patrz: J. Gołębiowski: Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej. Warszawa-Kraków 1985, s. 146–150; K. Dziewulski: Spór o etatyzm 1919–1939. Warszawa 1981, s. 180–183.

tekście komentowane były przypadki banków, które upadły z powodu zbyt- niego związania z jednym przedsiębiorstwem (np. Banku M. Stadthagen SA), z drugiej strony, wyjątkowa odporność wykazana przez BDW. W tej sytuacji ewolucja w kierunku dominacji kredytu dyskontowego stała się oficjalnym i nie kwestionowanym priorytetem ZBWP. Dążenia te były częściowo skuteczne (patrz niżej). Czynnikiem ograniczającym je był niedostatek wystarczająco dobrych weksli²⁶.

3. ELEMENTY POLITYKI BANKOWEJ

3.1. BANK POLSKI WOBEC BANKOWOŚCI PRYWATNEJ

W okresie wielkiego kryzysu powtórzyły się zasadnicze elementy polityki zarówno rządu, jak i Banku Polskiego wobec banków prywatnych, choć stało się to w mniej drastycznej formie. Banki wiedziały już, że Bank Polski nie poczuwa się wobec nich do roli banku centralnego. Liczyły zatem bardziej na własne siły, bądź na pomoc rządową. Podczas krytycznego 1931 r. Bank Polski zliberalizował nieco przepisy dotyczące redyskonta weksli, choć równocześnie starał się prowadzić restrykcyjną politykę kredytową. Zaskoczeniem dla Banku Polskiego był fakt, że niektóre, szczególnie zagrożone instytucje (głównie BDW), mimo dramatycznego odpływu wkładów nie wykorzystywały w pełni limitów redyskontowych. Mimo to pozostało regułą, że Bank Polski poważniej traktował obowiązki w dziedzinie walutowej niż swą odpowiedzialność za sprawność aparatu kredytowego.

W czerwcu 1934 r., podczas konferencji dyrektorów oddziałów BP, prezes Władysław Wróblewski mówił: „Broniliśmy (...) porządku finansowego, broniliśmy waluty. Na tej drodze chwycić się musieliśmy środków niemiłych, przykrych, ale, trzeba powiedzieć, stosunkowo łatwych. Przyszły restrykcje kredytowe. Jesteśmy między sobą, więc możemy otwarcie powiedzieć, że restrykcje kredytowe (...) to jest polityka szykan. Już z tego określenia wynika, że polityka ta może być usprawiedliwiona tylko wtedy, gdy jest absolutnie niezbędna. Tymczasem kryzys wygasa. Okres szykan – trzeba sobie powiedzieć – należy już do przeszłości. Nie wolno już odmówić kredytu na podstawie szykan²⁷. Dyrektor BP, Leon Barański, podczas tego samego zebrania powiedział: „W latach 1931–32 Bank znajdował się (...) przed sprzecznymi zadaniami. położenie walutowe domagało się posunięć deflacyjnych (...). Z drugiej strony wstrząsy i niebezpieczeństwa, na jakie narażone były pod wpływem wydarzeń zagranicznych banki polskie (...) wymagały od Banku

²⁶ Por. Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka...*, op. cit., t. 3, s. 298–299.

²⁷ AAN, BP, t. 56, s. 4–5.

odważnej i śmiałej polityki w zakresie rozszerzenia kredytu, częściowo w sposób nie praktykowany w normalnych czasach. Częściowo ułatwiały Bankowi opanowanie sytuacji zdrowe podstawy polskiego aparatu kredytowego, zwłaszcza bankowego. Pomoc, zapewniana przez BP instytucjom kredytowym, miała w większości wypadków znaczenie moralne i w pewnej tylko proporcji przyczyniła się do istotnego rozszerzenia kredytu²⁸.

Po przezwyciężeniu wielkiego kryzysu kondycja bankowości prywatnej nadal nie była uważana za pierwszorzędne zadanie BP, choć dokonywał się pozytywny proces zmniejszania roli Banku Polskiego w udzielaniu gospodarce kredytu krótkoterminowego (por. aneks II).

3.2. ELEMENTY POLITYKI RZĄDU WOBEC BANKOWOŚCI

W tej sytuacji ciężar odpowiedzialności za bankowość prywatną spoczywał nadal na rządzie. Podczas kryzysu rząd uznał akcję oddłużania gospodarki, zwłaszcza rolnictwa, za zadanie priorytetowe wobec troski o stan aparatu kredytowego. Kontynuowano też politykę reglamentacji stopy procentowej, co wypychało znaczne segmenty rynku pieniężnego poza obręb legalnego aparatu kredytowego. Zasadą polityki rządu wobec bankowości prywatnej w okresie kryzysu była „(...) interwencja w imię utrzymania spokoju na rynku kredytowym i niedopuszczenie do wstrząsu na terenie banków, będących podstawą struktury kredytowej Polski”²⁹. Celem akcji sanacyjnej było „(...) rozłożenie równomiernie w czasie niewypłacalności banków”³⁰. W 1935 r. minister skarbu stwierdził: „Pomoc dla instytucji prywatnych jest konieczna nie tylko dla niej, ale i ze względów ogólnych. Chodzi (...) o utrzymanie spokoju na rynku kredytowym i o utrzymanie całości struktury kredytowej. Poważniejsze zachwianie bankowości prywatnej mogłoby spowodować nieobliczalne konsekwencje dla całego aparatu, z państwowym i społecznym także. Historia runów daje szereg przykładów. Poważny wstrząs zniszczyłby kapitalizację wewnętrzną”³¹. W drugiej połowie lat trzydziestych polityka bankowa rządu uległa zmianie. Dostrzeżono i starano się zmniejszyć negatywne skutki reglamentacji kredytowej i akcji oddłużeniowej.

3.3. AKCJA ODDŁUŻENIOWA I JEJ SKUTKI

W okresie kryzysu, wobec spadku cen rolnych i dochodów rolnictwa z jednej strony, a aprecjacji pieniądza i wzrostu realnej wartości zobowiązań

²⁸ Ibidem, s. 14–15.

²⁹ Ścisłe tajny wniosek..., op. cit., s. 14.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 16.

z drugiej, rząd uznał za niezbędne dokonanie oddłużenia rolnictwa³². Początkowo rząd dążył do obniżenia oprocentowania i odroczenia spłat, przy zachowaniu nienaruszalności sumy dłużnej. W lutym 1932 r. zdecydowano się na zalecanie konwersji obejmujących redukcję sum dłużnych. W marcu 1932 r. rząd utworzył Centralny Komitet ds. Finansowo-Rolnych. W sierpniu 1932 r. ogłoszono przymusowe odroczenie o pół roku spłat zobowiązań powstałych przed 1 lipca tego roku. Układy konwersyjne zamieniać miały kredyt krótkoterminowy na średnio- i długoterminowy. W 1933 r. do obsługi akcji oddłużeniowej utworzono Bank Akceptacyjny SA, będący własnością skarbu państwa w 52%, Banku Polskiego SA w 24% oraz BGK i PBR po 12%. Bank działał następująco: rolnik-dłużnik zawierał z wierzycielem układ konwersyjny, na podstawie którego spłatę długu rozkładano na dłuższy czas (z reguły na 7 lat), z roczną lub dwuletnią karencją kapitału. Układ przewidywał też obniżenie oprocentowania w ciągu pierwszych dwóch lat. Następnie wierzyciel zawierał z Bankiem Akceptacyjnym układ, który przewidywał wyrównanie oprocentowania do poprzedniej wysokości w ciągu pierwszych dwóch lat oraz pokrycie 50% strat wynikających z karencji kapitału. Konwersji podlegały długi gospodarstw do 100 ha, jeśli zadłużenie przekraczało 50 zł na 1 ha, oraz gospodarstw większych, jeśli zadłużenie przekraczało 34% wartości majątku. W celu upłynnienia wierzytelności rolnych otwarto kredyt akceptacyjny. Bank Akceptacyjny udzielał go albo akceptując weksle ciągnięte, albo wystawiając własne. Stan układów konwersyjnych Banku Akceptacyjnego w czerwcu 1934 r., czyli po niecałym roku działalności, ilustruje tab. 29.

Akcja oddłużeniowa nie usatysfakcjonowała wsi, która nadal odczuwała ciężar ponad swe możliwości płatnicze. Pamiętajmy, że oddłużeniu podlegały jedynie gospodarstwa mające zobowiązania wobec oficjalnych instytucji kredytowych. Nielegalny, lichwiarski kredyt z natury swej nie podlegał tym zabiegom. Szkody, jakie akcja oddłużeniowa wyrządziła aparatowi kredytowemu, były znacznie bardziej wymierne. Zakwestionowana została bowiem zasada, że zobowiązania trzeba bezwzględnie spłacać. Po 1935 r. również i przedstawiciele rządu oceniali akcję oddłużeniową coraz krytyczniej.

Już w grudniu 1935 r. Eugeniusz Kwiatkowski, przemawiając w Sejmie, powiedział: „(Popadliśmy w) łańcuch błędnych kół. Oddłużenie – choćby ułamkowe – niszczy podstawy kredytu. Podtrzymując walor kredytu musieliśmy liczyć się z obfitością bankructw”³³. Trzy lata później stwierdził to jeszcze bardziej stanowczo: „Największe może błędy w odrodzonej Polsce popełniliśmy w stosunku do organizacji aparatu kredytowego i w stosunkach obu-

³² Patrz szerzej: J. Ciepielewski: *Polityka agrarna rządu polskiego w latach 1929–1935*. Warszawa 1968, s. 221–264.

³³ E. Kwiatkowski: *W walce z terażniejszością o lepszą przyszłość gospodarczą*. Przem. wygł. w Sejmie w dn. 5 grudnia 1935 r. Warszawa 1935, s. 25.

stronnych między wierzycielem a dłużnikiem. Kredyt jest w Polsce funkcją najślabiej rozwiniętą. Bank może mieć nieograniczoną zdolność kredytową, niezależnie od emisji pieniądza, byle kierownicy byli sumienni, a kredytobiorcy oddawali w porę. Akcja oddłużeniowa i zmiany ustawodawstwa oddłużeniowego, liberalizm wobec niewypłacalnych podważa zaufanie i demoralizuje dłużnika. Zbyt wielki ciężar w ramach oddłużania przerzucono na Skarb i banki³⁴.

Tabela 29

Układy konwersyjne w Banku Akceptacyjnym SA (stan w dn. 1 czerwca 1934 r.)

Wierzyciele	Suma wierzytelności (w mln zł)
ZBZ	6,8
BZSZ	4,5
ABH	1,9
Bank Ziemiański SA	0,3
Inne banki komercyjne	8,1
PBR	15,2
BGK	10,4
CKSR	12,6
KKO	6,2
Spółdzielnie kredytowe	5,7
Inni	2,1
Razem	73,3

Źródło: AAN, BP, t. 56, s. 60.

3.4. DZIAŁALNOŚĆ FUNDUSZU POMOCY INSTYTUCJI KREDYTOWYCH

Rozporządzenie Prezydenta RP z 17 maja 1927 r.³⁵ wprowadziło czasowe ograniczenie działalności Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym (por. rozdz. III). Oznaczało to uznanie FPIK za strukturę incydentalną, której zadania wyczerpały się po zażegnaniu kryzysu 1925 r.

Zagrożenia, przed jakimi stanęła bankowość polska wiosną 1931 r. zmusiły rząd do rewizji tego poglądu. Ustawa z 17 marca 1931 r.³⁶ anulowała

³⁴ E. Kwiatkowski: O wielkość Rzeczypospolitej. Przemówienie sejmowe w dniu 2 grudnia 1938 r. Warszawa 1938, s. 46–47.

³⁵ DURP 1927 nr 46, p. 400.

³⁶ DURP 1931 nr 36, p. 271.

czasowe ograniczenie działalności FPIK oraz upoważniała ministra skarbu do wydania na cele sanacji banków 20 mln zł. Nie zmieniały się zasady akcji sanacyjnej, tzn. miała ona polegać na udzielaniu bankom nisko oprocentowanych kredytów. Na podstawie tej ustawy udzielono pomocy Polskiemu Bankowi Przemysłowemu SA w Warszawie, Bankowi M. Stadthagen SA w Bydgoszczy, bankowi Ziemiańskiemu SA w Warszawie, Pomorskiemu Bankowi Rolniczemu SA w Toruniu i Poznańskiemu Bankowi Ziemian SA. Udzielono też kredytu BZSZ. Charakterystyczną różnicą w stosunku do 1925 r. była mniejsza skuteczność akcji sanacyjnej. W 1925 r. banki objęte sanacją nie upadły, w 1931 r. dokonano kilku zupełnie nieskutecznych akcji sanacyjnych. Ustawa z 1931 r. nie tworzyła podstaw prawnych do sanacji, opartych na innych niż kredytowe zasadach. Tymczasem w rządzie dojrzewała koncepcja sanacji metodą przejmowania akcji i etatyzacji zagrożonych banków. Pierwszy krok na tej drodze dokonany został jeszcze w 1930 r., kiedy to dla ratowania Banku Ziemiańskiego SA utworzono dublujący go Zjednoczony Bank Ziemiański SA, kontrolowany przez BGK, który przejął aktywa zagrożonej instytucji.

Mała skuteczność sanacji z 1931 r. oraz narastanie poglądów etatystycznych doprowadziły do zmiany ustawodawstwa sanacyjnego jesienią 1932 r. Projekt nowej regulacji przedstawił Radzie Ministrów minister skarbu 5 września 1932 r. Projekt upoważniał ministra skarbu do pomocy instytucjom kredytowym poprzez: udzielanie kredytów, przejęcie części lub całości kapitału akcyjnego, poręki skarbu państwa w ramach stałego kontyngentu, którego wysokość ustalono na 100 mln zł oraz „innych operacji finansowych, jakie okażą się potrzebne” przy likwidacji zobowiązań z tytułu akcji sanacyjnej z lat 1925–27. Oznaczało to znaczne poszerzenie wachlarza możliwych metod sanacji, aż do przejęcia zagrożonych firm na własność państwa włącznie. Wielkość sum przeznaczonych na kredyty i sanacje dokonywane w zamian za akcje nie została określona. Określono jedynie, że na ten cel przeznaczone zostaną środki ze zwrotu pożyczek z poprzedniej sanacji oraz środki z państwowych operacji kredytowych i rezerw skarbowych³⁷. Formuła taka dawałaby ministrowi praktycznie wolną rękę w kwestii określenia rozmiarów sanacji. Ten ostatni punkt został jednak zmieniony przez Radę Ministrów w taki sposób, że rozmiary akcji sanacyjnej miały być określane na drodze ustawowej³⁸. Zadłużone banki mogły wykupić przejęte przez państwo akcje z czystych zysków lub z kapitału zakładowego. W tym ostatnim przypadku należało obniżyć kapitał akcyjny. Gdyby w wyniku tego spadł on poniżej progów ustalonych w prawie bankowym, nie powodowałoby to utraty konce-

³⁷ AAN, PRM, t. 64, s. 237.

³⁸ DURP 1932 nr 94, p. 815.

sji. Minister chciał ponadto, by prawo to działało z mocą wsteczną od lipca 1931 r. Rada Ministrów odrzuciła ten wniosek jako naruszenie zasady nie-działania prawa wstecz³⁹. Wysłunięcie takiej propozycji oznaczało jednak, że praktyka udzielania pomocy w zamian za akcje miała miejsce już wcześniej. Minister chciał też mieć prawo przejmowania akcji z równoczesnym zrzczeniem się prawa głosu podczas WZA⁴⁰. Wydaje się, że intencją tego wniosku była niechęć ministerstwa do ponoszenia odpowiedzialności za poczynania poszczególnych banków prywatnych. Przejęcie tej odpowiedzialności czyniło bowiem ze skarbu państwa konkurenta innych banków prywatnych, co byłoby sytuacją niepożądaną. Niestety, Rada Ministrów skreśliła to samoo-graniczenie ministra skarbu. Ostateczny tekst ogłoszony został 27 października 1932 r. jako rozporządzenie Prezydenta RP⁴¹.

Akcje sanacyjne podejmowane na podstawie regulacji z 1932 r. były znacznie skuteczniejsze od poprzednich. Równocześnie stały się one niebywale skomplikowane. Zazwyczaj w akcję sanacyjną, oprócz skarbu państwa i zainteresowanego banku, zaangażowane były liczne inne podmioty gospodarcze, a sanacja polegała na wieloszczeblowej kombinacji ulg, umorzeń, gwarancji, kredytów oraz przemian własnościowych. Przykładem takich akcji była sanacja BHW na początku 1934 r.⁴² oraz sanacja BZSZ, dokonana w październiku tego roku⁴³. W tym ostatnim przypadku nastąpiło przejęcie przez państwo większości akcji. Poza wielkimi bankami, takimi jak oba wymienione, akcje sanacyjne obejmowały również instytucje kredytu długoterminowego oraz niektóre KKO i banki spółdzielcze. W jednym przypadku akcja sanacyjna przekroczyła granice Polski, kiedy to udzielono pomocy polskiemu bankowi spółdzielczemu na Zaolziu⁴⁴. Efektem działania rozporządzenia z 1932 r. było poszerzenie kontroli państwa w bankowości prywatnej. Nie wydaje się jednak, żeby maksymalizacja sektora państwowego była celem, który przyświecał kolejnym ministrom skarbu. Gdyby tak było, możliwości etatyzacji bankowości, które były dużo większe, zostałyby wykorzystane.

³⁹ AAN, PRM, t. 64, s. 412.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ DURP 1932 nr 94, p. 815.

⁴² Szczegóły patrz: Ścisłe tajny wniosek..., op. cit.

⁴³ Patrz szerzej: AAN, MS, t. 4551. Por. też „Gazeta Bankowa” 1935 nr 19.

⁴⁴ AAN, BGK, t. 936.

Dłużnicy Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym (stan w dn. 31 grudnia 1936 r.)

Dłużnicy	Suma (w mln zł)
I. Z pierwszej sanacji (1925–27)	
Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej	2,3
Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie	1,0
Polski Bank Przemysłowy SA w Warszawie	1,4
Bank Przemysłowców SA w Poznaniu	3,8
Małopolski przemysł naftowy	1,0
18 cukrowni	2,8
Inni	1,5
Razem	14,4
II. Z Ustawy z 17 marca 1931 r.	
PBR na rachunku Banku Przemysłowców Polskich SA	0,9
Polski Bank Przemysłowy SA w Warszawie	0,8
Bank M. Stadthagen SA w Bydgoszczy	0,1
Bank Ziemiański SA w Warszawie	2,0
Pomorski Bank Rolniczy SA w Toruniu	0,4
Poznański Bank Ziemian SA	0,5
„Ćmielów” SA	0,7
BZSZ – kredyt z lokat PKO	3,0
Razem	8,4
III. Z Rozporządzenia Prezydenta z 27 października 1932 r.	
A. Kredyty	
Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu	4,5
Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie	0,4
Bank Ziemiański SA w Warszawie (w likwidacji)	1,4
Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie	2,1
Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie	0,1
Ziemski Bank Hipoteczny SA we Lwowie	0,1
Miejska KKO w Stanisławowie	1,4
Kredyty z sanacji Banku Handlowego SA w Warszawie, w tym:	6,4
„Modrzejów-Hantke”	5,0
Bank Handlowy SA w Warszawie	1,3
Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych	0,3
Inni	1,6
Razem	18,0

B. Gwarancje	
Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu	14,5
Poznańskie Ziemstwo Kredytowe	3,6
Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w Warszawie	2,3
Razem	20,4
C. Żyra	
Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie	9,0
Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu	6,0
Żyra dla spółdzielni	0,4
Razem	15,4
Razem	53,8
Razem	76,6

Źródło: AAN, BGK, t. 235.

Do lata 1939 r. prawie połowa tego zadłużenia została spłacona. Wierzytelności FPIK pod koniec lipca 1939 r. ilustruje tab. 31.

Tabela 31

Wierzytelności FPIK w dn. 31 lipca 1939 r.

Podstawa zobowiązania	Suma (w mln zł)
Z pierwszej sanacji (1925–27)	10,3
Z ustawy z 1931 r.	2,3
Z rozporządzenia z 1932 r., w tym:	
– kredyty	12,3
– gwarancje i żyra	19,0
Razem	43,9

Źródło: AAN, BGK, t. 818.

3.5. REGLAMENTACJA DEWIZOWA

Wprowadzona w kwietniu 1936 r. reglamentacja dewizowa przyczyniła się do wzmocnienia pozycji ministra skarbu wobec banków prywatnych. Minister ustalał listę banków dewizowych, a po 1936 r. znalezienie się na tej liście stało się dla banków sprawą życia lub śmierci, bowiem bank pozbawiony możliwości operowania obcymi walutami skazany byłby na upadek. W ten sposób minister uzyskał potężny, nie wynikający bezpośrednio z prawa bankowego środek nacisku. Odebranie uprawnień banku dewizowego traktowane było jako „ostatnie ostrzeżenie”, po którym następowała likwidacja banku.

ne było jako „ostatnie ostrzeżenie”, po którym następowała likwidacja banku. Tak było w 1938 r. w przypadku Banku Komercyjnego SA, oddziału Katowickiego Dresdner Bank, DB Tylicki w Białymstoku, czy DB Tobiasz Bunimowicz w Wilnie⁴⁵. Przejściowo cofnięto wówczas uprawnienia również Bankowi Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego SA, Bankowi Kwilecki, Potocki i S-ka SA w Poznaniu oraz DB A. Holzer.

3.6. DZIAŁALNOŚĆ ZWIĄZKU BANKÓW W POLSCE

Wielki kryzys i upadek licznych banków musiał doprowadzić do zasadniczych zmian organizacyjnych w ZBwP. Zgodnie z zasadą, że przedstawiciele banków, których macierzyste instytucje znalazły się w kłopotach, przestają pełnić funkcje w Związku, w 1931 r. złożyli rezygnację: prezes Marcin Szarski (Polski Bank Przemysłowy SA) i Karol Bauer (Bank M. Stadthagen SA). Wycofali się również: Hipolit Gliwic (BHW) i Jakub Podczaski (Śląski Zakład Kredytowy SA). Wypadł ze związku cały oddział śląsko-cieszyński. Na początku 1932 r. prezesem ZBwP został Stanisław Lubomirski z BHW, który jednak zmarł w tym samym roku⁴⁶. W tej sytuacji dokonano reorganizacji ZBwP. W miejsce rady utworzono siedmioosobowy zarząd⁴⁷, którego prezesem został Waław Fajans. Funkcje wiceprezesów objęli: Witold Broniewski i Paweł Heilperin. Dyrektorem związku został Stanisław Skonieczny. Zlikwidowano podział związku na oddziały. Taka struktura władz ZBwP oraz obsada personalna najważniejszych funkcji utrzymała się aż do 1939 r.⁴⁸

W latach kryzysu ZBwP przeciwstawiał się pomysłom wprowadzenia reglamentacji dewizowej⁴⁹, uprzywilejowaniu dłużników wobec wierzycieli w ramach akcji oddłużeniowej⁵⁰ oraz uprzywilejowaniu podatkowemu banków państwowych w porównaniu z bankami prywatnymi⁵¹. W pierwszych latach kryzysu KKO, w których oprocentowanie wkładów nie było powiązane z ograniczeniami Kartelu Depozytowego, zaczęły być groźnym konkurentem

⁴⁵ MP z 25 czerwca 1938.

⁴⁶ „Gazeta Bankowa” 1932 nr 16.

⁴⁷ W skład zarządu weszli: Witold Broniewski z BZSZ, Władysław Fajans z PBZ, Leopold Hebda z Banku Cukrownictwa, Paweł Heilperin z BDW, Władysław Heinrich z Banku Towarzystw Spółdzielczych, Mieczysław Hofman z BHW i Andrzej Rotwand z Banku Zachodniego.

⁴⁸ W 1935 r. Hebda zastąpiony został przez Władysława Demby, również z Banku Cukrownictwa. Po śmierci Pawła Heilperina w 1937 r. jego miejsce w zarządzie pozostało nieobsadzone.

⁴⁹ Sprawozdanie ZBwP, 1932, s. 7.

⁵⁰ Ibidem, s. 8; Sprawozdanie ZBwP, 1934, s. 15.

⁵¹ Sprawozdanie ZBwP, 1935, s. 9.

w dziedzinie gromadzenia wkładów, zarówno dla banków prywatnych, jak i PKO (por. aneks I). W tej sytuacji pod koniec 1933 r. ZBwP skłonił Ministerstwo Skarbu do poddania oprocentowania wkładów w KKO takim ograniczeniom, jakie obowiązywały w Kartelu Depozytowym (por. tab. 21)⁵². W 1934 r. ZBwP powrócił do tradycyjnego postulatu likwidacji bezpośrednich kredytów Banku Polskiego dla gospodarki⁵³.

W 1935 r. ZBwP, na prośbę Ministerstwa Skarbu, zorganizował syndykat banków dla przeprowadzenia subskrypcji 3% Premiowej Pożyczki Inwestycyjnej⁵⁴. Związek popierał ewolucję banków członkowskich ku klasycznemu modelowi dyskontowemu, „angielskiemu”⁵⁵. Związek, dostrzegając marginalizację bankowości prywatnej, wyrażał satysfakcję z powodu równoczesnego zmniejszania się udziału Banku Polskiego w krótkoterminowej obsłudze kredytowej gospodarki⁵⁶. Oceniano to jako wycofywanie się Banku Polskiego na pozycje banku centralnego, co od dawna było postulatem ZBwP. W tej sytuacji ekspansja kredytowa banków państwowych nie była oceniana jako zagrożenie dla banków prywatnych. Wobec reglamentacji dewizowej ZBwP zajął stanowisko przychylne, chwając sprawność Polskiego Instytutu Rozrachunkowego i Komisji Dewizowej⁵⁷.

3.7. POLITYKA BANKOWA W OSTATNICH LATACH PRZED WOJNĄ

Pod koniec lat trzydziestych w sferach rządowych narastała świadomość niedorozwoju polskiego rynku pieniężnego. Jeden z liderów obozu rządzącego, Ignacy Matuszewski, w 1936 r. stwierdzał, że w Polsce rynek pieniężny, skrępowany wieloraką reglamentacją, rozwijał się poza oficjalnym aparatem kredytowym. Matuszewski pisał: „I to jest najbardziej ze wszystkiego niepokojące, że polityka (reglamentowania stopy procentowej i reglamentowania kredytu) próbująca prowadzić gospodarkę opartą na własności prywatnej bez stosowania kryteriów, niezbędnych po to, aby gospodarka mogła dać dobre rezultaty, że ta polityka znajduje poklask”⁵⁸. W grudniu następnego roku, w cytowanym już przemówieniu sejmowym, Eugeniusz Kwiatkowski wskazał na trzy motory rozwoju gospodarczego Polski: budżet państwa, inwestycje

⁵² Sprawozdanie ZBwP, 1933, s. 12.

⁵³ Sprawozdanie ZBwP, 1934, s. 13.

⁵⁴ Sprawozdanie ZBwP, 1935, s. 17.

⁵⁵ Sprawozdanie ZBwP, 1936, s. 17.

⁵⁶ Sprawozdanie ZBwP, 1937, s. 16.

⁵⁷ Ibidem, s. 9, 11.

⁵⁸ I. Matuszewski: Próby syntezy. Warszawa 1936, s. 345.

wił: „Ruina rynku pieniężnego to synonim bezprogramowo wbrew chęci rządu rozwijanego etatyzmu”⁵⁹.

Pod koniec dwudziestolecia międzywojennego narastała zatem świadomość popełnionych wobec aparatu kredytowego błędów: reglamentacji stopy procentowej, demoralizacji dłużników przez akcję oddłużeniową i żywiołową etatyzację. Zapowiadało to, jak się wydaje, korzystny przełom w polityce państwa wobec banków prywatnych.

4. EWOLUCJA BILANSÓW BANKOWYCH

Zmiany podstawowych wielkości bilansowych w bankach związkowych w latach trzydziestych ilustruje tab. 32. Dane KBMS, oparte na szerszej bazie, ale nieporównywalne z uwagi na zmianę metody sporządzania bilansów, zawierają aneksy VI i VII.

Tabela 32

Dynamika bilansów banków związkowych w latach 1930–38
(stan w dn. 31 grudnia 1930 r. = 100)

Wyszczególnienie \ Lata	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Kapitały własne	100	88	87	74	72	67	67	67	68
Wkłady wszelkich typów	100	54	49	33	35	37	39	47	56
Kredyty wszelkich typów	100	64	53	40	39	40	39	42	46

Wyszczególnienie \ Lata	1931 ^a	1932 ^a	1933 ^a	1934 ^a	1935 ^a	1936 ^a	1937 ^a	1938 ^a
Wkłady wszelkich typów	54	90	69	105	104	107	120	118
Kredyty wszelkich typów	64	82	75	99	101	98	107	110

^a Rok poprzedni = 100.

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1930–38.

4.1. OPERACJE BIERNE

Rok 1930, mimo wyraźnych już objawów kryzysu, był rokiem wzrostu wkładów. Do niewielkiego spadku doszło jesienią w związku z sytuacją polityczną (rozwiązanie Sejmu, aresztowanie przywódców Centrolewu i wybory „brzeskie”). Prawdziwy run na banki rozpoczął się wiosną 1931 r. Dynamikę ucieczki wkładów ilustruje tab. 33.

⁵⁹ E. Kwiatkowski: O wielkość..., op. cit., s. 51.

Wycofywanie wkładów z banków związkowych w 1931 r.
(stan w końcu miesiąca)

Okres	Wkłady wszelkich typów (w mln zł)	Zmiana %
1930		
Czerwiec	1017	
Lipiec	1043	+2,6
Sierpień	1042	-0,1
Wrzesień	1017	-2,4
Październik	981	-3,5
Listopad	992	+1,1
Grudzień	983	-0,9
1931		
Styczeń	907	-7,7 ^a
Luty	903	-0,4
Marzec	893	-1,1
Kwiecień	851	-4,7
Maj	814	-4,3
Czerwiec	746	-8,3
Lipiec	677	-9,2
Sierpień	651	-3,8
Wrzesień	613	-5,8
Październik	570	-7,0
Listopad	549	-3,4
Grudzień	529	-3,6

^a Dane ze stycznia nie w pełni porównywalne z danymi z grudnia z powodu zmiany podstawy obliczeń (w 1930 r. – 28 banków, w 1931 r. – 22 banki).

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1930 i 1931.

Lata 1932 i 1933 charakteryzował dalszy odpływ wkładów, ale znacznie wolniejszy i spokojniejszy. W 1932 r. ucieczka wkładów uzasadniana była obawami o kondycję systemu bankowego w obliczu oddłużeniowej akcji rządu, w pierwszej połowie 1933 r. – obawami o kondycję dolara. W połowie 1933 r. nastąpiła stabilizacja wkładów. Wzrost wkładów (w skali roku) odnotowano po raz pierwszy w 1934 r. Rok 1935 był pod tym względem nieco mniej korzystny, głównie z powodów politycznych (śmierć Piłsudskiego i zmiana rządu). W pierwszym kwartale tego roku w bankach związkowych odnotowano przyrost wkładów o 43,8 mln zł. W drugim i trzecim kwartale ubyło jednak 102,3 mln zł, dopiero czwarty kwartał przyniósł wzrost o 81,3 mln zł, tak że cały rok zamknął się przyrostem netto⁶⁰. W pierwszym półroczu 1936 r. odnotowano odpływ wkładów (w bankach związkowych 116,6 mln zł⁶¹), wywołany niepewnością co do polityki walutowej rządu

⁶⁰ Sprawozdanie ZBwP, 1935, s. 8.

⁶¹ Sprawozdanie ZBwP, 1936, s. 14.

w obliczu rozpadu złotego bloku. Przyrost wkładów w drugim półroczu przewyższył jednak ubytek w pierwszym (w bankach związkowych 374,5 mln zł⁶²). Rok 1937 przyniósł dalszy wzrost wkładów, mimo pogorszenia koniunktury w drugiej połowie roku. W 1938 r. dwukrotnie występowały objawy paniki bankowej w związku z przesileniami sytuacji politycznej (w lutym-marcu kryzys austriacki i polsko-litewski, we wrześniu kryzys czechosłowacki). Po uspokojeniu sytuacji politycznej wkłady powracały jednak do banków i rok 1938 zamknął się przyrostem netto. W 1938 r. przyrost wkładów w bankach prywatnych po raz pierwszy od czasów wielkiego kryzysu wyprzedził przyrost w bankach państwowych (por. aneks II). Sądząc z fragmentarycznych danych, jakimi dysponujemy, w 1939 r. następowała szybka ucieczka wkładów bankowych (por. aneks VII).

Struktura wkładów zmieniała się systematycznie na niekorzyść wkładów terminowych i korespondentów lora. Co więcej, obie te niekorzystne tendencje nie uległy odwróceniu po zakończeniu kryzysu. Dynamikę tego procesu ukazuje tab. 34. Spadek wkładów korespondentów lora był, przede wszystkim, skutkiem wycofywania z banków polskich kredytów zagranicznych. Spadek tej kategorii środków był, w okresie kryzysu, większy niż ucieczka wkładów krajowych⁶³, w latach następnych trwał nadal, mimo przyrostu wkładów krajowych (por. aneks VII). Wynikało to, początkowo, z braku zaufania do stabilności polskiej polityki gospodarczej, zaś w drugiej połowie lat trzydziestych – z braku zaufania do stabilności sytuacji politycznej.

Tabela 34

Struktura wkładów w bankach związkowych w latach 1931–38 (stan w dn. 31 grudnia, w %)

Lata Wyszczególnienie	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Wkłady terminowe	35,1	32,2	27,1	30,1	28,3	24,1	17,3	17,0
Rachunki czekowe	50,2	55,6	60,8	59,8	63,7	68,8	75,3	76,6
Korespondenci lora	14,7	12,2	12,1	10,1	8,0	7,1	7,4	6,4

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1931–38.

Rozmiary kapitałów własnych należy uznać za zawyżone. Podczas wielkiego kryzysu niektóre banki skupowały własne akcje, by nie dopuścić do spadku ich kursu na giełdzie⁶⁴. Praktyka ta była sprzeczna z prawem, w jednym przynajmniej przypadku mamy dowody na jej stosowanie.

⁶² Ibidem.

⁶³ Por. Uzasadnienie ściśle tajnego wniosku..., AAN, KEM, 1258, s. 27.

⁶⁴ Zrobił tak np. BDW, który od 1930 r. wykupił 28,9% swych akcji. W czerwcu 1939 r. ujawniono ten zabieg, umarzając wspomniane akcje i obniżając kapitał zakładowy z 10 mln do 7,11 mln zł. AAN, MS, t. 4254.

4.2. OPERACJE CZYNNNE

W okresie kryzysu dynamika spadku kredytów była mniejsza od dynamiki spadku wkładów. Zjawisko to było częściowo pozorne. Banki zapisywały po stronie aktywów również i takie kredyty, które już dawno okazały się nieściągalne. W innym bowiem wypadku trzeba by zapisać je jako straty, co zepsułoby obraz bilansu. Z podobnych powodów wzrastał udział kredytów długoterminowych – nieściągalne pożyczki krótkoterminowe przekształcano w pożyczki długoterminowe, nie decydując się na spisanie ich na straty. Spadek rozmiarów kredytów długoterminowych po 1932 r. był skutkiem realizacji ustawy o konwersji zadłużenia długoterminowego⁶⁵. Na spadek znaczenia kredytu dyskontowego wpłynęło kurczenie się liczby firm na tyle dobrych, że ich weksle mogły być przyjmowane przez banki.

Przyrost wkładów w 1934 r. nie znalazł odbicia w rozwoju akcji kredytowej. Po raz pierwszy wzrost sumy kredytów w bankach związkowych odnotowano w 1935 r. W roku 1936 kredyty skurczyły się, pomimo wzrostu wkładów. W następnych latach ekspansja kredytowa pozostawała w tyle za przyrostem wkładów. Doszło do tego, że – po raz pierwszy od czasów inflacji – rozmiary wkładów przekroczyły rozmiary kredytów netto (tab. 36). Równocześnie jednak malało uzależnienie banków zarówno od redyskonta, jak i od wkładów zagranicznych. Wydaje się, że po doświadczeniach kryzysu banki były bardzo ostrożne i utrzymywały rozmiary akcji kredytowej poniżej potencjalnych możliwości. Zaletą takiej polityki było powiększenie bezpieczeństwa prywatnego systemu kredytowego, co stwarzało przesłanki trwałości jego sanacji. Pozytywnym zjawiskiem był też wzrost udziału kredytu dyskontowego. Oznaczało to ewolucję w kierunku „angielskiego”, czyli bardziej bezpiecznego modelu bankowości.

Tabela 35

Struktura kredytów w bankach związkowych w latach 1931–38

(stan w dn. 31 grudnia, w %)

Struktura \ Lata	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Dyskonto weksli	47,5	46,1	51,1	47,7	45,0	49,6	53,6	54,8
Rachunki bieżące	47,0	45,8	46,8	46,5	46,8	42,7	36,5	32,2
Pożyczki terminowe	5,5	8,1	2,1	5,8	8,2	7,7	9,9	13,0

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1931–38.

⁶⁵ DURP 1932 nr 115, p. 950.

Stosunek wkładów i redyskonta do kredytów w bankach związkowych (w %)

Wyszczególnienie	Lata	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
	Wkłady do kredytów								
– brutto		60	66	60	64	66	67	81	86
– netto		84	90	86	90	94	101	109	108
Redyskonto do kredytów									
– dyskontowych		61	57	58	60	66	57	48	36
– krótkoterminowych		31	29	30	30	32	35	29	23

Źródło: Obliczenia autora na podst. Sprawozdań ZBwP z lat 1931–38.

4.3. RENTOWNOŚĆ BANKÓW

Mimo utraty znacznej części środków obrotowych, banki polskie pokryły odpływ wkładów bez uciekania się do nadzwyczajnych sposobów, w rodzaju „świąt bankowych”, jakie miały miejsce w Austrii, Niemczech, na Węgrzech, na Łotwie, w Estonii i, przede wszystkim, w Stanach Zjednoczonych. Ubytek wkładów pokryty został drogą redukcji akcji kredytowej, pogotowia kasowego, portfela papierów wartościowych i przejściowego zwiększenia redyskonta⁶⁶.

Rentowność banków związkowych osiągnęła maksymalny poziom (127%) w 1930 r. Jeszcze w 1931 r. utrzymała się powyżej 100% (patrz aneks VIII), w następnym roku spadając poniżej 100%. Od 1935 r. rozpoczęła się systematyczna poprawa rentowności, która w 1938 r. doszła do 138,7%. Był to wskaźnik znacznie lepszy od tego, jaki osiągnięto w okresie dobrej koniunktury schyłku lat dwudziestych. Świadczyło to o poprawie kondycji banków. Pamiętajmy jednak, że pojęcia „rentowności” używamy tu w takim sensie, w jakim używano go w ZBwP, czyli stosunek procentów i prowizji do kosztów handlowych. Bardziej złożone metody liczenia rentowności⁶⁷, uwzględniające m.in. proporcje między rozmiarami wkładów a rozmiarami akcji kredytowej, dałyby zapewne nieco gorszy wynik. W drugiej połowie lat trzydziestych wyraźnie zwyciężył priorytet bezpieczeństwa wkładów nad interesami kredytobiorców.

⁶⁶ Uzasadnienie ściśle tajnego wniosku..., AAN, KEM, t. 1258, s. 12.

⁶⁷ W latach trzydziestych nowe metody liczenia rentowności, z uwzględnieniem rozmiarów i oprocentowania tak kredytów, jak i wkładów, zaproponował Stanisław Wyrobisz (por. S. Wyrobisz: Rentowność banków. Kraków 1933). Niestety, nie dysponujemy ciągami danych, które umożliwiłyby wyliczenie rentowności zgodnie z propozycjami Wyrobisza.

W 1931 r. banki zaprzestały wypłacania dywidendy. Postąpiły tak nawet banki nie dotknięte kryzysem. Przyczyną takiej solidarności było przekonanie, że brak dywidendy tylko w niektórych bankach poderwałby do nich zaufanie. To mogłoby stać się przyczyną paniki, która z kolei mogłaby się przerzucić również na banki będące w lepszym położeniu⁶⁸. Wpłaty dywidendy wznowiono w niektórych bankach dopiero w 1936 r. Były jednak i takie instytucje, które nie wypłacały dywidendy aż do wybuchu II wojny światowej⁶⁹.

4.4. MIEJSCE BANKOWOŚCI PRYWATNEJ W POLSKIM APARACIE KREDYTOWYM

W latach trzydziestych dokonał się proces marginalizacji bankowości prywatnej. Udział banków prywatnych w całości wkładów deponowanych w instytucjach kredytowych spadł z ok. 40% pod koniec lat dwudziestych do ok. 20% pod koniec następnej dekady (por. aneks I). Udział w kredytach krótkoterminowych spadł w tym czasie z ponad 50% do 30–40% (por. aneks II). W dziedzinie kredytu długoterminowego udział bankowości prywatnej zawsze był marginalny, ale i tu odnotowano spadek. Proces marginalizacji trwał do 1934–35 r., po czym ustaliła się pewna równowaga sił między bankami prywatnymi a innymi segmentami aparatu kredytowego. Równowaga ta przetrwała aż do wybuchu wojny. Nie ma zatem podstaw do przypuszczeń, że marginalizacja bankowości prywatnej trwałaby dalej, aż do zupełnego jej zaniku. Wiele wskazuje na to, że spychaniu na margines prywatnego aparatu kredytowego towarzyszyła poprawa jego kondycji i jakości, równowagę osiągniętą w drugiej połowie lat trzydziestych można zatem uważać za potencjalnie stabilną.

5. PODSUMOWANIE

Doświadczenia drugiego już kryzysu spowodowały zmianę poglądów kół kierowniczych bankowości polskiej zdecydowanie na korzyść bankowości „angielskiej”. Opcja ta, zwiększając stopień bezpieczeństwa aparatu bankowego, przyczyniała się zarazem do jego marginalizacji, limitowała bowiem ekspansję kredytową banków. Niechęć banków do innych niż wekslowa form kredytu zawężyło grono potencjalnych klientów banków wyłącznie do firm najsolidniejszych. Mimo oczywistych korzyści wynikających z takiej ewolucji musimy zauważyć, że oznaczała ona odcięcie od możliwości uzyskania kredytu bankowego znaczącej części gospodarki polskiej. Inną przyczyną margi-

⁶⁸ Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka...*, t. 3, op. cit., s. 294.

⁶⁹ Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka...*, t. 4, op. cit., s. 309.

nalizacji był odpływ z Polski kapitałów zagranicznych. Uzależnienie bankowości prywatnej od dyspozycji zagranicznej było charakterystyczne już dla drugiej połowy lat dwudziestych. Wówczas obserwowano je z nadzieją na napływ dalszych kapitałów. Wielki kryzys spowodował jednak ich ucieczkę. Równocześnie dokonywały się korzystne zmiany w polityce bankowej rządu oraz poprawa jakości aparatu kredytowego.

ZAKOŃCZENIE

Analiza dziejów bankowości prywatnej w II Rzeczypospolitej pozwala sformułować następujące tezy:

1. W okresie międzywojennym dokonana się marginalizacja¹ polskiej bankowości prywatnej. Pierwsza wojna światowa i inflacja zniszczyły potencjał finansowy prywatnej bankowości. Pozorność ekspansji organizacyjnej banków prywatnych w okresie inflacji ujawnił kryzys 1925 r. W następnym okresie pojawiła się koncepcja przekształcenia prywatnego aparatu kredytowego w sprawny instrument ściągania do Polski kapitału zagranicznego. Wycofanie obcych kapitałów w okresie wielkiego kryzysu przyczyniło się do marginalizacji bankowości prywatnej w latach trzydziestych. W drugiej połowie dekady pogłębiała ten proces ewolucja ku „angielskiemu” modelowi bankowości, utrzymując ekspansję kredytową banków poniżej ich rzeczywistych możliwości finansowych. Doświadczenia wielkiego kryzysu utrwaliły w opinii publicznej przekonanie o większej wiarygodności bankowości państwowej.

2. Równoległe do procesu marginalizacji następowała poprawa jakości prywatnego aparatu kredytowego². Dwukrotna, ostra selekcja wyeliminowała z grona banków prywatnych instytucje słabsze i zbyt ryzykanckie. Banki, które przetrwały obie próby, reprezentowały wyższy poziom. Doświadczenia kryzysu 1925 r. ujawniły wyższość modelu „angielskiego” nad „niemieckim”. Mimo to, biorąc pod uwagę słabość rodzimego kapitału, banki próbowały kontynuować „niemiecki”, inwestycyjny typ działalności. Wielki kryzys przyniósł zwrot ku modelowi „angielskiemu”. Była to ewolucja „ponad stan” w kraju tak ubogim w kapitały, jak Polska. Pogłębiła ona wspomniany proces marginalizacji, ograniczając działalność kredytową banków. Z drugiej jednak strony oznaczała wzrost stopnia bezpieczeństwa aparatu kredytowego. Równoczesny wzrost rentowności banków skłania do uznania, że marginalizacja banków osiągnęła poziom uzasadniony stopniem kapitalizacji kraju. Nie ma dowodów na poparcie tezy, iż marginalizacja postępowałaby dalej, aż do zaniku bankowości prywatnej.

¹ Termin „marginalizacja” użyty jest tu w znaczeniu określonym w przypisie 2 w „Przedmowie”. Mając świadomość jego niezręczności, nie znalazłem jednak synonimu oddającego równie dokładnie istotę sprawy.

² Teza o pozytywnej selekcji dokonywanej wśród podmiotów gospodarczych przez kryzysy wydawać się może banalna. Mimo to zdecydowałem się na jej pozostawienie w przekonaniu, że nie została ona, jak się wydaje, w wystarczającym stopniu wzięta pod uwagę w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Literatura ta, ekstrapolując doświadczenia okresu międzywojennego, często przepowiadała nieuchronny zanik bankowości prywatnej.

3. Czynnikiem osłabiającym bankowość prywatną była polityka władz państwowych. Trudno mówić o konsekwentnej polityce bankowej rządu. Przez długi czas interesy bankowości podporządkowane były innym celom, które rząd uważał za ważniejsze. W drugiej połowie lat dwudziestych celem takim było pragnienie obniżenia stopy procentowej, w latach wielkiego kryzysu – oddłużenie rolnictwa. Nie negując wagi wymienionych spraw, można zgłosić zastrzeżenia do przyjętych przez rząd metod. Idea obniżenia stóp procentowych była słuszna, nie wydaje się jednak, by administracyjna reglamentacja w postaci ustawodawstwa antylichwiarskiego była właściwą drogą do osiągnięcia tego celu. Koniecznością obniżenia stóp procentowych uzasadniano również uprzywilejowanie bankowości państwowej w rywalizacji z bankowością prywatną. Historyk bankowości prywatnej odnosi wrażenie, że argumentacja powyższa była często nadużywana. Społeczna waga akcji oddłużeniowej w okresie wielkiego kryzysu nie ulegała wątpliwości, z punktu widzenia bankowości (można przypuszczać, że nie tylko prywatnej) było to jednak działanie demoralizujące dłużników i, tym samym, podważające podstawy systemu kredytowego.

Od pewnego momentu rząd, jak się wydaje, również zaczął traktować bankowość prywatną jako instrument ściągania do Polski kapitałów obcych. Z jednej strony uważano to za cel godny poparcia, z drugiej jednak próbowano poddać banki prywatne kontroli na tyle skutecznej, aby ewentualny napływ kapitałów nie ograniczył suwerenności gospodarczej kraju. Ten punkt widzenia odgrywał, jak się wydaje, szczególną rolę w polityce bankowej Władysława Grabskiego.

W drugiej połowie lat trzydziestych w sferach rządowych dojrzeć zaczęła świadomość błędów popełnionych wobec banków prywatnych. Istniały zatem szanse na nadanie problemom kredytowym właściwej rangi w polityce państwa.

4. Istotnym czynnikiem deformacji polskiego systemu bankowego było wycofanie się Banku Polskiego z większości funkcji właściwych dla banku centralnego i koncentracja na funkcjach emisyjnych. Podczas kryzysu 1925 r. nastąpił rodzaj „abdykacji” Banku Polskiego z wielu (choć nie ze wszystkich) funkcji banku centralnego. Kierownictwo Banku Polskiego uznało, że istnieje sprzeczność między troską o stabilność waluty a troską o kondycję aparatu kredytowego. Przekazanie funkcji „ostatecznego źródła kredytu” w ręce BGK, czyli rządu, w połączeniu z podjęciem przez Bank Polski rywalizacji z bankami prywatnymi na polu krótkoterminowego kredytowania gospodarki doprowadziło do atrofii bankowości centralnej i trwale zdeformowało polski system kredytowy.

5. Zasadnicze decyzje przesądzające o polskim modelu bankowości zapadły w latach dwudziestych, a znaczenie kryzysu 1925 r. w tej materii było większe niż znaczenie wielkiego kryzysu lat trzydziestych. Inflacja lat 1918–23, kryzys 1925 r., poparcie kolejnych rządów dla bankowości

państwowej oraz decyzje podjęte w drugiej połowie lat dwudziestych przesądziły o zasadniczych parametrach modelu bankowości polskiej. Wielki kryzys przyspieszył jedynie ujawnienie skutków wcześniejszych rozstrzygnięć. Takie przekonanie przesądziło m.in. o układzie pracy.

6. Słabość bankowości prywatnej była również skutkiem przyjętej w okresie międzywojennym deflacyjnej polityki pieniężnej. Błędy w polityce bankowej były jedynie ubocznymi skutkami znacznie poważniejszych deformacji w polityce walutowej. Gospodarka II Rzeczypospolitej była dławiona przez zbyt małą podaż pieniądza. Realny wymiar problemu ilustruje tab. 37. Sytuacja taka była wynikiem obaw przed powrotem inflacji oraz prestiżowego podejścia do kwestii walutowych. Była ona dość typowa w okresie międzywojennym w całej Europie, choć w Polsce wystąpiła w stopniu szczególnym. Realnym wyjściem z wielu nierozwiązywalnych, zdawało się, dylematów polityki bankowej (np. z reglamentacji stopy procentowej) mogła być jedynie zmiana polityki monetarnej i zwiększenie podaży pieniądza.

Tabela 37

Obieg pieniężny w państwach zaborczych i w Polsce
(w USD *per capita*)

Wyszczególnienie	Państwa			
	Niemcy (1913 r.)	Austro-Węgry (1913 r.)	Rosja (1913 r.)	Polska (1928 r.)
Obieg pieniężny:				
– bez uwzględnienia depozytów bankowych	10,65	9,86	4,64	4,88
– z uwzględnieniem depozytów bankowych	121,84	87,93	18,78	11,38

Źródło: Obliczenia autora na podst.: B.R. Mitchell: *European Historical Statistics 1750–1975*. London 1981.

Polityka walutowa II Rzeczypospolitej była problemem „zewnętrznym” w stosunku do przedmiotu pracy, dlatego wspominam o jej wpływie na bankowość dopiero w tym miejscu. Bez uwzględnienia tego czynnika obraz sytuacji prywatnego aparatu kredytowego nie byłby pełny.

ANEKSY

- I. Rozwój sieci banków prywatnych w latach 1919–38
- II. Wkłady w głównych instytucjach kredytowych w latach 1924–39
- III. Kredyty krótkoterminowe głównych instytucji kredytowych w latach 1924–39
- IV. Bilans łączny banków akcyjnych w latach 1919–23
- V. Bilans łączny banków akcyjnych w latach 1919–23
- VI. Bilanse banków prywatnych w latach 1925–37 wg KBMS
- VII. Bilanse banków prywatnych w latach 1937–39 wg KBMS
- VIII. Skrócone bilanse banków związkowych w latach 1920–38
- IX. Lista rankingowa banków prywatnych w przededniu I wojny światowej 1912–14
- X. Lista rankingowa 25 największych banków prywatnych w 1923 r.
- XI. Lista rankingowa banków prywatnych w 1930 r.
- XII. Lista rankingowa banków prywatnych w 1936 r.
- XIII. Udział podmiotów zagranicznych w kapitałach akcyjnych banków polskich w 1930 i 1936 r.
- XIV. Zagraniczne zobowiązania i należności banków polskich w latach 1928–39
- XV. Prezesi Związku Banków w Polsce
- XVI. Obsada personalna ważniejszych funkcji w bankowości II Rzeczypospolitej
- XVII. Prywatny kredyt długoterminowy w II Rzeczypospolitej

Rozwój sieci banków prywatnych w latach 1919–38
(stan w dn. 31 grudnia)

Lata	Banki akcyjne krajowe		Domy bankowe	Kantory wymiany	Oddziały b. zagr.
	centrale	oddziały			
1919	37
1920	55	208	.	.	.
1921	86	406	.	.	.
1922	104	523	.	.	.
1923	111	657	.	.	17
1924	107	530	.	.	.
1925	82	259	.	.	11
1926	71	218	31	68	11
1927	56	175	29	64	11
1928	54	176	31	63	14
1929	51	164	30	61	15
1930	50	139	34	52	11
1931	50	111	30	48	13
1932	47	97	28	48	13
1933	39	84	27	48	13
1934	35	84	30	51	11
1935	32	84	29	49	10
1936	32	81	28	40	10
1937	26	79	29	38	9
1938	26	84	28	34	9

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 284; „Rocznik Ministerstwa Skarbu” z lat 1924–1931; „Rocznik Statystyki RP” z lat 1920–30; „Mały Rocznik Statystyczny” z lat 1930–39. Starano się zniwelować rozbieżności wynikające ze zmian metod liczenia.

Wkłady w głównych instytucjach kredytowych w latach 1924–39
(stan w dn. 31 grudnia)

Lata	BP	BGK	PBR	PKO	B. prywat.	KKO	Sp. kred.	Razem
w mln zł								
1924	57,7	67,1	1,1	50,4	366,5	5,0	1,1	548,9
1925	49,0	71,8	4,9	70,1	332,8	26,3	4,9	559,8
1926	125,0	151,0	10,8	128,6	516,1	57,8	69,5	1058,8
1927	184,3	230,2	34,1	200,9	799,5	138,9	137,7	1725,6
1928	182,4	325,3	50,0	315,9	999,3	242,2	209,9	2325,6
1929	177,4	255,1	68,1	383,6	1089,0	360,7	282,2	2616,1
1930	162,4	243,1	67,6	431,3	1184,4	490,4	355,7	2934,9
1931	190,5	238,7	61,9	509,9	730,1	522,5	313,5	2567,1
1932	196,3	261,1	61,7	622,9	646,0	544,3	278,1	2610,4
1933	224,6	236,8	97,1	713,5	572,5	537,5	255,5	2637,5
1934	187,6	314,4	115,3	858,1	596,4	581,0	248,2	2901,0
1935	186,3	286,9	113,2	881,7	619,5	617,7	243,5	2948,8
1936	235,8	377,9	133,0	895,7	631,0	607,0	234,2	3114,6
1937	259,1	540,2	180,0	1037,3	617,9	699,9	260,8	3595,2
1938	204,7	465,2	173,8	1094,0	702,7	747,9	277,1	3665,4
1939 ^a	129,5	421,9	155,4	985,8	671,4	-	-	-
w %								
1924	10,5	12,2	0,2	9,2	66,8	0,9	0,2	100,0
1925	8,8	12,8	0,9	12,5	59,4	4,7	0,9	100,0
1926	11,8	14,3	1,0	12,1	48,7	5,5	6,6	100,0
1927	10,7	13,3	2,0	11,6	46,4	8,0	8,0	100,0
1928	7,8	14,0	2,2	13,6	43,0	10,4	9,0	100,0
1929	6,8	9,8	2,6	14,6	41,6	13,8	10,8	100,0
1930	5,5	8,3	2,3	14,7	40,4	16,7	12,1	100,0
1931	7,4	9,3	2,4	19,9	28,4	20,4	12,2	100,0
1932	7,5	10,0	2,3	23,9	24,7	20,9	10,7	100,0
1933	8,5	9,0	3,7	27,0	21,7	20,4	9,7	100,0
1934	6,5	10,8	4,0	29,6	20,6	20,0	8,5	100,0
1935	6,3	9,7	3,8	29,9	21,0	20,9	8,4	100,0
1936	7,6	12,1	4,2	28,8	20,3	19,5	7,5	100,0
1937	7,2	15,0	5,0	28,9	17,2	19,5	7,2	100,0
1938	5,6	12,7	4,7	29,8	19,2	20,4	7,6	100,0

^a Dane z 31 marca 1939.

Uwaga: BGK i PBR bez lokat skarbu państwa, KKO bez lokat na rachunkach żywych.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: „Bulletin Statistique du Ministère des Finances” z lat 1928–1939; „Rocznik Ministerstwa Skarbu” Warszawa 1928, s. 616–618.

Kredyty krótkoterminowe głównych instytucji kredytowych w latach 1924–39
(stan w dn. 31 grudnia)

Lata	BP	BGK	PBR	PKO	B. pryw.	Razem
w mln zł						
1924	280,9	48,3	10,3	19,7	370,0	729,2
1925	362,4	94,5	28,0	26,5	468,8	980,2
1926	360,0	149,7	51,6	25,5	604,6	1191,4
1927	496,9	200,9	129,8	42,6	1036,7	1906,9
1928	731,9	242,1	185,9	32,4	1438,6	2630,9
1929	781,2	252,6	215,4	34,8	1592,7	2876,7
1930	758,4	236,3	213,5	17,5	1644,1	2869,8
1931	796,4	219,5	157,7	19,3	983,5	2176,4
1932	699,7	203,5	102,8	16,8	809,6	1832,4
1933	816,7	207,1	104,1	21,8	700,9	1850,6
1934	756,5	244,5	112,4	31,3	702,0	1846,7
1935	866,3	229,3	103,8	33,3	686,5	1919,2
1936	855,6	248,8	88,7	38,1	648,8	1880,0
1937	708,5	334,1	50,0	48,5	627,2	1768,3
1938	1024,7	304,0	35,8	45,5	711,2	2121,2
1939 ^a	684,1	301,2	40,4	45,9	707,3	1778,9
w %						
1924	38,5	6,6	1,5	2,7	50,7	100,0
1925	37,0	9,7	2,8	2,7	47,8	100,0
1926	30,2	12,6	4,3	2,1	50,8	100,0
1927	26,1	10,5	6,8	2,2	54,4	100,0
1928	27,8	9,2	7,1	1,2	54,7	100,0
1929	27,1	8,8	7,5	1,2	55,4	100,0
1930	26,4	8,2	7,4	0,6	57,4	100,0
1931	36,6	10,1	7,2	0,9	45,2	100,0
1932	38,2	11,1	5,6	0,9	44,2	100,0
1933	44,1	11,2	5,6	1,2	37,9	100,0
1934	41,0	13,2	6,1	1,7	38,0	100,0
1935	45,2	11,9	5,4	1,7	35,8	100,0
1936	45,5	13,2	4,7	2,1	34,5	100,0
1937	40,1	18,9	2,8	2,7	35,5	100,0
1938	48,3	14,3	1,7	2,2	33,5	100,0
1939 ^a	38,5	16,9	2,2	2,6	39,8	100,0

^a Dane z 31 marca 1939.

Uwaga: Z potrąceniem redyskonta. Od 1933 r. Bank Polski z uwzględnieniem dyskonta weksli skarbowych. W porównaniu z aneksem II zrezygnowano z uwzględnienia komunalnych kas oszczędności i spółdzielni kredytowych z powodu niemożności odtworzenia porównywalnych ciągów.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: „Rocznik Ministerstwa Skarbu”. Warszawa 1931, s. 412 oraz „Bulletin Statistique du Ministère des Finances” z lat 1928–39.

Bilans łączny banków akcyjnych w latach 1919–23
(w mln mp)

Lata	1919	1920	1921	1922	1923
Liczba banków	34	49	68	81	88
Aktywa					
Gotówka ^a	699	3 431	15 419	63 547	11 170 775
Waluty i dewizy	34	322	1 180	14 981	6 184 706
Korespondenci					
loro i nostro	2 325	10 237	39 504	233 548	71 222 560
Dyskonto	460	1 942	12 489	84 348	5 202 708
Pożyczki lombard. ^b	82	311	1 010	1 632	560 206
Rachunki otwarte	454	4 800	23 941	82 947	14 396 132
Pożyczki hipoteczne	225	247	256	295	304 187
Papiery wartościowe i udziały	434	2 353	7 791	24 761	7 064 059
Ruchomości i nieruchomości	71	315	1 464	4 823	883 758
Rachunki z oddz.	115	679	5 356	27 962	4 535 296
Inkaso	73	523	2 862	31 321	6 963 838
Inne	82	481	3 175	41 503	5 653 464
Suma bilansowa	5 054	25 641	114 447	611 668	134 141 689
Pasywa					
Kapitały zakład.	404	1 643	4 777	15 015	96 352
Kapitały rezerw.	110	621	2 653	7 490	408 309
Wkłady terminowe	338	1 804	7 963	16 712	1 020 398
Wkłady bezterminowe i rach. otwarte	1 897	6 765	33 598	143 523	23 887 607
Redyskonto	173	402	3 383	37 006	1 522 619
Korespondenci					
loro i nostro	1 490	11 451	43 794	236 169	76 156 205
Rachunki z oddz.	101	438	5 513	26 838	5 292 975
Inkaso	104	750	4 304	50 231	8 603 327
Sumy przejściowe	176	944	1 430	16 636	6 853 122
Inne	261	823	7 032	62 048	10 300 775

^a Kasa, sumy na rachunkach w PKKP, PKO i w innych bankach oraz wylosowane papiery wartościowe i kupony.

^b W bilansach banków małopolskich pożyczki lombardowe były podawane łącznie z rachunkami otwartymi kredytów.

Źródło: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 364.

Bilans łączny banków akcyjnych w latach 1919–23
(w mln zł wg parytetu 1924)

Lata	1919	1920	1921	1922	1923	$\frac{1923^a}{1919}$
Liczba banków	34	49	68	81	88	258,8 ^b
Aktywa						
Gotówka ^c	32,8	30,1	27,4	18,5	9,1	27,7
Waluty i dewizy	1,6	2,8	2,1	4,4	5,0	312,5
Korespondenci loro i nostro	109,2	89,8	70,1	68,0	57,9	53,0
Dyskonto	21,6	17,0	22,1	24,5	4,2	19,4
Pożyczki lombardowe ^d	3,8	2,7	1,8	0,5	0,5	13,2
Rachunki otwarte	21,3	42,1	42,5	24,1	11,7	54,9
Pożyczki hipoteczne	10,6	2,2	0,5	0,1	0,2	1,9
Papiery wartościowe i udziały	20,4	20,6	13,8	7,2	5,7	27,9
Ruchomości i nieruchomości	3,3	2,8	2,4	1,4	0,7	21,2
Rachunki z oddz.	5,4	6,0	9,5	8,1	3,7	68,5
Inkaso	3,5	4,6	5,1	9,1	5,7	162,9
Inne	3,8	4,2	5,6	12,1	4,6	121,1
Suma bilansowa	237,3	224,9	202,9	178,0	109,0	45,9
Pasywa						
Kapitały zakład.	19,0	14,4	8,5	4,4	0,1	0,5
Kapitały rezerw.	5,2	5,4	4,7	2,2	0,3	5,8
Wkłady terminowe	15,9	15,9	14,1	4,9	0,8	5,0
Wkłady bezterminowe i rach. otwarte	89,1	59,3	59,6	41,8	19,4	21,8
Redyskonto	8,1	3,5	6,0	10,7	1,2	14,8
Korespondenci loro i nostro	69,9	100,4	77,6	68,7	61,9	88,6
Rachunki z oddz.	4,7	3,9	9,8	7,8	4,3	91,5
Inkaso	4,9	6,6	7,6	14,6	7,0	142,9
Sumy przejściowe	8,2	8,3	2,5	4,8	5,6	68,3
Inne	12,3	7,2	12,5	18,1	8,4	68,3

^a Procentowe porównanie danych z 1923 r. z danymi z 1919 r.

^b Cała kolumna w %.

^c Kasa, sumy na rachunkach w PKKP, PKO i w innych bankach oraz wylosowane papiery wartościowe i kupony.

^d W bilansach banków małopolskich pożyczki lombardowe były podawane łącznie z rachunkami otwartych kredytów.

Uwaga: Dane w markach polskich przeliczone na złote wg parytetu 1924 r. w stosunku:

1 zł 1924 r. = 21,3 mp z 31 grudnia 1919 r.,

114 mp z 31 grudnia 1920 r.,

564 mp z 31 grudnia 1921 r.,

3 436 mp z 31 grudnia 1922 r.,

1 230 695 mp z 31 grudnia 1923 r.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 364.

Bilanse banków prywatnych w latach 1925–37 wg KBMS
(stan w dn. 31 grudnia, w mln zł)

Lata	1925	1926	1927	1928	1929
Liczba banków	78	72	67	67	63
Aktywa					
Kasa	47,7	85,8	108,5	131,5	133,8
Banki loro	20,9	7,6	14,6	27,8	27,1
Banki nostro					
– krajowe	10,7	13,8	20,6	28,1	28,4
– zagraniczne	31,5	67,3	68,1	68,2	66,2
Dyskonto weksli	213,6	314,4	613,5	919,7	934,8
Rachunki bieżące	327,3	395,3	613,3	777,1	904,0
Pożyczki terminowe					
– krótkoterminowe	74,5	74,7	27,5	36,1	46,1
– długoterm. hipoteczne	–	–	69,9	96,6	142,3
Papiery wartościowe i udziały	57,8	49,7	72,2	97,4	112,0
Nieruchomości	103,2	99,1	114,1	135,2	134,5
Koszty handlowe	76,2	66,0	74,4	93,8	104,8
Inne	60,5	63,5	251,0	319,9	344,4
Suma bilansowa	1023,9	1237,2	2047,7	2731,4	2978,4
Pasywa					
Kapitały zakładowe	130,6	130,0	173,7	234,4	239,0
Kapitały zapasowe	25,4	23,8	26,1	50,3	66,4
Wkłady					
– terminowe	66,2	114,2	222,3	326,9	412,7
– à vista	82,2	149,8	202,8	262,2	258,6
– na książeczkach	10,3	36,9	67,2	111,4	141,1
Rachunki bieżące	174,1	215,1	307,2	298,8	277,4
Banki loro i nostro					
– krajowe	66,6	98,6	106,9	105,7	101,9
– zagraniczne	108,0	90,5	199,8	375,7	460,6
Redyskonto weksli	146,5 ^b	179,8 ^b			
– krajowe			217,5	294,3	292,2
– zagraniczne			40,6	57,9	60,6
Emisja listów zast. i obligacji zast.	–	–	68,3	95,7	142,4
Procenty i prowizje	70,6	68,0	80,5	117,7	135,4
Inne	143,4	130,5	334,8	400,4	390,1

^a Dane z 1937 r. nie w pełni porównywalne z danymi z lat poprzednich z powodu radykalnej zmiany składu badanych banków.

^b W latach 1925 i 1926 redyskonto krajowe i zagraniczne łącznie.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: „Bulletin Statistique du Ministère des Finances” z lat 1927–37; „Rocznik Ministerstwa Skarbu”. Warszawa 1931, s. 390–391.

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
64	64	60	54	51	51	49	58 ^a
126,1	90,5	77,9	69,7	70,7	80,7	75,5	88,7
35,0	27,4	30,1	26,7	18,2	20,8	20,9	11,0
32,1	27,3	22,3	28,2	23,4	23,1	22,8	20,2
68,2	53,9	60,0	38,4	31,4	30,0	32,2	33,3
862,5	527,7	407,5	366,5	337,3	326,4	341,9	382,0
987,7	655,9	533,3	448,4	431,2	423,0	382,5	348,9
61,3	56,9	67,1	64,0	70,3	75,9	71,7	40,5
154,5	158,9	153,5	125,0	145,1	154,5	151,5	20,9
114,3	97,9	92,7	91,1	121,6	155,7	146,2	70,7
149,5	125,7	121,5	102,1	98,4	91,7	83,7	74,3
100,5	83,5	63,6	51,6	46,8	47,1	48,1	42,4
320,6	346,0	341,8	342,9	535,4	674,8	607,4	258,4
3012,3	2251,6	1971,3	1754,6	1929,8	2103,7	1984,4	1391,3
263,3	249,9	243,3	216,1	217,6	217,7	214,6	161,6
73,8	72,3	68,1	62,3	62,8	61,4	59,8	38,7
461,8	268,3	245,6	186,9	201,1	190,4	172,2	136,3
237,6	165,6	146,5	137,2	157,4	180,4	171,4	152,2
178,6	87,3	78,6	72,3	80,4	95,2	90,4	108,2
306,4	208,9	175,3	176,1	157,4	153,5	197,1	221,0
90,2	63,3	88,5	77,6	77,4	84,5	92,8	49,5
470,4	280,3	218,8	178,8	166,9	136,8	102,4	76,3
267,4	257,0	198,3	178,1	136,7	138,8	147,2	144,2
51,1	10,5	5,6	4,9	3,8	3,7	1,3	1,3
154,3	158,9	156,5	125,0	118,4	128,0	126,0	20,6
125,0	93,7	60,3	47,1	48,3	53,3	51,9	50,9
332,4	335,6	285,9	292,2	501,6	660,0	557,3	231,0

Bilanse banków prywatnych w latach 1937–39 wg KBMS
(w nowym układzie bilansu wprowadzonym 16 grudnia 1937^a, w mln zł)

Lata	31 XII 1937	31 XII 1938	31 III 1939	31 V 1939
Liczba banków (domów bankowych)	29/28	29/28	26/27	23/27
Aktywa				
Kasa i sumy w dyspozycji	98,2	116,8	77,2	71,2
Papiery wartościowe	54,3	60,8	60,9	62,9
Udziały konsorcjalne	21,3	24,6	21,8	
Banki krajowe	28,5	29,1	19,0	18,7
Banki zagraniczne	34,3	22,6	20,2	20,7
Dyskonto weksli	382,0	423,4	441,2	414,6
Protesty weksli	17,2	14,4	13,7	13,9
Rachunki bieżące	306,9	314,2	314,1	300,8
Pożyczki terminowe	119,0	127,7	127,9	92,8
Pożyczki długoterminowe hipoteczne	20,9	20,6	21,3	
Nieruchomości	74,3	72,1	69,0	
Rachunki oddziałów	134,6	158,1	166,8	
Inne	99,2	97,0	95,7	
Suma bilansowa	1390,7	1481,4	1448,8	1371,1
Pasywa				
Kapitały zakładowe	161,6	169,0	162,9	159,1
Kapitały rezerwowe	32,4	32,1	31,5	
Wkłady	398,8	437,3	409,4	
– terminowe	130,9	132,1		181,1
– à vista	134,0	150,1		
– na książeczkach	133,9	155,1		415,5 ^b
Rachunki bieżące	219,2	265,4	262,0	
Banki krajowe	49,5	49,1	51,8	44,9
Banki zagraniczne	76,3	64,2	43,6	42,0
Redyskonto i akcepty Banku Akceptacyjnego	161,9	137,9	159,8	189,8
Listy zastawne i obligacje	20,6	20,3	21,3	
Rachunki oddziałów	134,5	158,2	166,8	
Inne	135,9	147,9	139,7	

^a MP 1937 nr 297, p. 466.^b Łącznie: wkłady à vista, wkłady na książeczkach i rachunki bieżące.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: „Bulletin Statistique du Ministère des Finances” z lat 1937–39; „Mały Rocznik Statystyczny” 1939, s. 220; fragmentaryczne dane z maja 1939 r. – „Bank” 1939 nr 8, s. 220.

Skrócone bilanse Banków Związkowych w latach 1920–38 (stan w dn. 31 grudnia, w mln zł)

Lata	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	
Liczba banków	18	18	27	43	43	32	30	29	29	28	28	22	19	15	15	14	13	13	13	
Aktywa																				
Gotówka	15,4	15,6	14,3	5,2	28,7	14,0	29,7	62,3	83,1	82,6	71,7	52,8	53,3	42,4	44,4	48,5	48,3	63,0	65,2	
Waluty i dewizy	2,8	1,1	1,7	3,1	8,2	7,2	21,5	18,3	19,0	22,6	24,6	10,1	8,1	4,0	2,6	3,1	1,5	1,3	0,8	
Papiery procentowe	6,6	3,0	4,9	5,2	23,6	46,7	39,4	56,3	76,8	86,4	84,5	67,9	59,9	48,7	55,2	44,5	41,5	55,3	70,5	
Kredyty wszelkie	20,4	21,7	30,5	12,7	266,7	352,9	442,1	878,4	1222,3	1333,3	1368,4	880,2	723,6	545,0	538,9	545,9	534,8	572,0	631,6	
– dyskonto	11,2	13,2	19,1	3,4	144,8	167,4	211,3	462,6	687,7	707,6	670,7	417,8	334,3	278,6	257,1	245,7	264,9	306,7	346,0	
– rachunki bieżące	7,7	7,5	10,3	9,0	199,7	178,2	221,8	402,3	510,7	597,1	653,4	414,0	330,5	254,8	250,7	255,3	228,0	208,9	203,5	
– pożyczki terminowe	1,5	1,0	1,1	0,3	2,2	7,3	9,0	13,5	23,9	28,6	44,3	48,4	58,8	11,6	31,1	44,9	41,1	56,4	82,1	
Korespondenci loro	28,8	20,0	24,3	6,9	16,8	9,2	6,4	9,0	20,2	18,1	39,5	17,0	19,1	9,8	2,9	4,1	3,6	5,8	3,5	
Korespondenciostro	16,6	9,2	15,7	15,4	28,2	26,9	40,3	52,8	66,7	51,5	54,4	21,8	24,7	13,9	12,6	12,0	16,8	18,0	18,7	
Koszty handlowe	1,0 ^a	4,0 ^a	3,6 ^a	3,8 ^a	58,7	52,8	41,0	57,8	72,6	79,1	72,0	59,6	44,8	34,2	30,3	29,1	30,3	31,8	35,4	
Pasywa																				
Kapitał zakładowy	6,3	2,4	1,9	0,0		97,2 ^a	88,0	108,1	138,4	148,3	158,2	138,3	136,3	114,9	114,9	107,4	107,1	107,1	109,1	
Kapitały zapasowe	3,0	1,1	1,3	0,2		17,3 ^a	12,7	16,4	32,8	41,1	49,5	43,9	43,5	38,1	38,1	32,5	31,3	31,8	32,9	
Wkłady wszelkie	62,5	53,7	58,6	24,3	201,3	206,2	308,5	576,5	804,6	892,5	983,3	529,3	479,0	328,6	344,8	359,8	385,9	462,4	545,9	
– wkłady term.	4,4	3,3	5,1	0,7	28,6	38,8	72,2	154,4	239,9	305,3	366,3	185,6	154,6	88,9	103,7	101,8	92,8	80,2	92,9	
– rachunki czekowe	21,1	21,9	19,7	14,5	142,3	142,1	213,0	369,5	471,7	474,1	493,7	265,7	266,2	199,8	206,1	229,3	265,6	348,0	418,1	
– korespondenci loro	37,0	28,5	33,8	9,1	30,4	25,3	23,3	52,6	93,0	113,1	123,3	78,0	58,2	39,9	35,0	28,7	27,5	34,2	34,9	
Korespondenciostro	12,7	6,4	7,9	10,1	67,9	112,5	130,0	167,3	262,5	270,9	235,0	148,2	144,5	99,2	89,6	71,8	48,5	24,7	20,2	
Redyskonto	3,2	3,2	8,4	1,0	87,9	103,1	115,5	220,8	290,8	294,0	277,6	254,8	191,7	162,2	155,3	162,2	151,5	147,1	124,4	
Procenty i prowizje	1,6 ^a	5,1 ^a	4,1 ^a	3,5 ^a	51,7	52,8	43,8	64,7	89,9	99,9	91,5	66,9	42,9	31,6	30,1	30,5	33,0	40,3	49,1	
Dodatek^b (w %)																				
Pogotowie kasowe	24,6	29,6	24,4	21,4	14,3	6,8	9,6	10,8	10,3	9,3	7,3	10,0	11,1	12,9	12,9	13,5	12,5	13,6	11,9	
Płynność	46,3	43,8	47,7	68,9	24,2	15,1	20,9	17,9	15,8	13,5	12,4	12,5	13,8	14,1	13,7	14,7	15,3	16,9	15,0	
Rentowność	160,0	127,5	113,9	92,1	88,1	100,0	106,8	111,9	123,8	126,3	127,1	112,2	95,8	92,4	99,3	104,8	108,9	126,7	138,7	

^a Dane z 31 stycznia następnego roku.^b ZBwP liczył pogotowie kasowe jako stosunek gotówki do wkładów wszelkich typów, płynność jako stosunek gotówki, walut i dewiz oraz korespondentów aktywnychostro do zobowiązań, czyli wkładów wszelkich typów i korespondentów biernychostro, zaś rentowność jako stosunek procentów i prowizji do kosztów handlowych.

Źródło: Zestawienie autora na podst. Sprawozdań Związku Banków w Polsce z lat 1920–38.

Dane z lat 1920–23 przeliczone na złote według kursu dolara w końcu roku w relacji:

1920	– 1 zł =	114 mp,
1921	– 1 zł =	564 mp,
1922	– 1 zł =	3 436 mp,
1923	– 1 zł =	1 230 695 mp.

Lista rankingowa banków prywatnych w przededniu I wojny światowej
(lata 1912–14, kapitały własne i sumy bilansowe w mln zł wg parytetu 1927)

Lp.	Nazwa (okres II RP)	Siedziba (zabór)	Kapitały własne	Suma bilansowa
1	Bank Handlowy	Warszawa (R)	144	841
2	Wileński Bank Ziemski	Wilno (R)	92	801
3	Bank Dyskontowy	Warszawa (R)	71	184
4	Bank Handlowy	Łódź (R)	70	303
5	Galicyski Akcyjny Bank Hipoteczny	Lwów (A)	60	569
6	Bank Zachodni	Warszawa (R)	36	127
7	Łódzki Bank Kupiecki	Łódź (R)	26	105
8	Bank Handlowy W. Landau	Warszawa (R)	23	.
9	Bank Przemysłowy dla Galicji (Polski Bank Przemysłowy)	Lwów (A)	20	75
10	Bank Przemysłowców	Poznań (N)	19	95
11	BZSZ	Poznań (N)	16	107
12	Warszawski Bank Przemysłowy	Warszawa (R)	14	64
13	Wileński Prywatny Bank Handlowy	Wilno (R)	13	200
14	Bank Ziemski	Poznań (N)	10	217
15	Bank Handlowy	Białystok (R)	10	53
16	Bank Towarzystw Spółdzielczych	Warszawa (R)	9	49
17	Bielsko-Bialski Bank Eskontowy (Śląski Bank Eskontowy)	Bielsko (A)	9	30
18	Galicyski Bank dla Handlu i Przemysłu (Bank Małopolski)	Kraków (A)	8	34
19	Galicyski Ziemski Bank Kredytowy	Lwów (A)	6	64
20	Posener Landschaftliche (Bank Poznań- skiego Ziemstwa Kredytowego)	Poznań (N)	6	38
21	Akcyjny Bank Związkowy	Lwów (A)	5	12
22	Bank Włociański (Polski Bank Handlowy)	Poznań (N)	4	23
23	Galicyski Bank Ludowy dla Rolnictwa i Handlu (Powszechny Bank Kredytowy)	Lwów (A)	4	20
24	Bank Kwilecki, Potocki i Ska	Poznań (N)	3	13
25	Ziemski Bank Hipoteczny	Lwów (A)	2	23
26	Bank dla Handlu i Przemysłu	Warszawa (R)	2	23
27	Bank Związku Ziemian	Poznań (N)	1	9
28	Bank Dyskontowy	Bydgoszcz (N)	1	2

Źródło: Zestawienie autora na podst.: H. Nowak: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932, s. 357. Kapitały własne i sumy bilansowe przeliczone na złote wg parytetu 1927 r. w relacji:

1 rubel = 4,55 zł,

1 marka = 2,13 zł,

1 korona = 1,82 zł.

Nie uwzględniono Galicyjskiego Banku Kupieckiego i domów bankowych oraz towarzystw kredytowych w takich przypadkach, gdy nie przybrały one formy banku akcyjnego.

Lista rankingowa 25 największych banków prywatnych w 1923 r.
(kapitały własne i sumy bilansowe w tys. zł wg parytetu 1927, stan w dn. 31 grudnia)

Lp.	Nazwa	Siedziba	Kapitały własne	Suma bilansowa
1	BZSZ	Poznań	103,8	7 205,9
2	Bank Kredytowy	Warszawa	77,4	2 691,2
3	Bank Handlowy	Warszawa	58,9	12 909,68
4	Bank Dyskontowy	Warszawa	30,7	3 223,8
5	Powszechny Bank Kredytowy	Lwów	15,8	3 806,0
6	Polski Bank Przemysłowy	Lwów	12,0	4 562,6
7	Bank dla Handlu i Przemysłu	Warszawa	9,4	20 314,9
8	Bank Kupiecki Łódzki	Warszawa	6,1	785,8
9	Ziemski Bank Kredytowy	Lwów	5,1	3 092,6
10	Bank Małopolski	Kraków	3,9	1 267,3
11	Bank Kujawski	Włocławek	3,3	52,7
12	Bank Ziemiański	Warszawa	2,9	897,0
13	Bank Handlowo-Przemysłowy	Łódź	2,9	529,7
14	Bank Związku Ziemi	Poznań	1,9	1 402,8
15	Bank Zachodni	Warszawa	1,9	935,5
16	Bank Zjednoczonych Ziemi Polskich	Warszawa	1,9	848,2
17	Bank Międzynarodowy	Warszawa	1,8	2 709,0
18	Polski Bank Handlowy	Poznań	1,8	2 061,5
19	Bank Wschodni	Warszawa	1,8	595,7
20	Bank Kredytu Hipotecznego	Warszawa	1,5	52,7
21	Bank Przemysłowy Warszawski	Warszawa	1,4	1 340,5
22	Bank Przemysłowców Polskich	Warszawa	1,0	400,1
23	Bank Towarzystw Spółdzielczych	Warszawa	0,4	433,4
24	Bank Polskich Przemysłowców i Kupców Chrześcijan	Łódź	0,4	336,4
25	Bank Angielsko-Polski	Warszawa	0,2	554,4

Uwaga: 1. Wielkości wyrażone w markach polskich przeliczono na zł parytetu 1927 r. w relacji: 1 zł = 715 488,- mp.

2. W wykazie uwzględniono wyłącznie banki zrzeszone w ZBwP.

Źródło: Zestawienie autora na podst.: Sprawozdania Związku Banków w Polsce za rok 1923. Warszawa 1924, s. III, XIII–XIV.

Lista rankingowa banków prywatnych w 1930 r.
(kapitały akcyjne i sumy bilansowe w mln zł, stan w dn. 31 grudnia)

Lp.	Nazwa	Siedziba	Kapitał zakładowy	Suma bilansowa
1	Bank Handlowy	Warszawa	30	312
2	BZSZ	Poznań	20	243
3	Zjednoczony Bank Ziemiański	Warszawa	15	142
4	Polski Bank Przemysłowy	Warszawa	12	103
5	Bank Dyskontowy	Warszawa	10	207
6	Bank Zachodni	Warszawa	10	98
7	Bank Amerykański	Warszawa	10	61
8	Bank Cukrownictwa	Poznań	9	265
9	Powszechny Bank Związkowy	Warszawa	8	181
10	Bank dla Handlu i Przemysłu	Warszawa	8	17
11	Wileński Bank Ziemski	Wilno	6,3	138
12	DB Szereszowski	Warszawa	5,6	45
13	Akcyjny Bank Hipoteczny	Lwów	5	106
14	Powszechny Bank Kredytowy	Warszawa	5	61
15	Bank Handlowy Łódzki	Łódź	5	48
16	Bank Śląski	Katowice	5	23
17	Ziemski Bank Kredytowy	Lwów	5	19
18	Ziemski Bank Hipoteczny	Lwów	5	13
19	Bank Handlowo-Przemysłowy	Łódź	3,5	19
20	Bank Towarzystw Spółdzielczych	Warszawa	3	33
21	Bank Kwilecki, Potocki i Ska	Poznań	3	31
22	Bank Polskich Przemysłowców i Kupców Chrześcijan	Łódź	3	6
23	Łódzki Bank Depozytowy	Łódź	2,52	27
24	Śląski Zakład Kredytowy	Bielsko	2,5	54
25	Bank Angielsko-Polski	Warszawa	2,5	45
26	Bank dla Spółdzielni	Warszawa	2,5	21
27	Wileński Prywatny Bank Handlowy	Wilno	2,5	14
28	Bank Międzynarodowy	Warszawa	2,5	13
29	Powszechny Bank Depozytowy	Warszawa	2,5	12
30	Polski Akcyjny Bank Komercyjny	Warszawa	2,5	11
31	Bank Przemysłowców Polskich	Warszawa	2,5	7
32	Bank Północny	Warszawa	2,5	3
33	Szwajcarsko-Polski Bank Kapitalizacyjny	Warszawa	2,5	3
34	DB Holzer	Kraków	2,2	27
35	Śląski Bank Eskontowy	Bielsko	2,115	24
36	Bank für Handel und Gewerbe	Poznań	2	20
37	Polski Bank Handlowy	Poznań	1,515	8
38	Bank Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego	Poznań	1,5	31
39	Poznański Bank Ziemian	Poznań	1,5	24
40	Bank Przemysłowców	Poznań	1,5	19

Lp.	Nazwa	Siedziba	Kapitał zakładowy	Suma bilansowa
41	Międzynarodowy Bank Handlowy	Katowice	1,5	9
42	Bank Komercyjny	Kraków	1,5	7
43	Oberschlesische Discontbank	Królewska Huta	1,5	5
44	Bank Spótek Niemieckich	Łódź	1,5	5
45	Agrar und Commerzbank	Katowice	1,5	4
46	Bank Naftowy	Lwów	1,5	3
47	Pomorski Bank Rolniczy	Toruń	1,005	9
48	DB Bunimowicz	Wilno	1	15
49	Bank M. Stadthagen	Bydgoszcz	1	8
50	Oberschlesische Bankverein	Królewska Huta	1	7
51	Bank Ziemi Kaliskiej	Kalisz	0,8	5
52	Bank Kujawski	Włocławek	0,5	2
53	Bank Handlowo-Przemysłowy	Włocławek	0,5	2
54	DB Ripper	Kraków	0,4	5
55	DB Kratochwill i Pernaczyński	Poznań	0,3	5

Źródło: Zestawienie autora na podst. „Rocznika Ministerstwa Skarbu”. Warszawa 1931, s. 402–403.

Lista rankingowa banków prywatnych w 1936 r.
(kapitał zakładowy i suma bilansowa w mln zł, stan w dn. 31 grudnia)

Lp.	Nazwa	Siedziba	Kapitał zakładowy	Suma bilansowa
1	Bank Handlowy	Warszawa	25	191
2	BZSZ	Poznań	20	148
3	Bank Cukrownictwa	Poznań	12	130
4	Bank Zachodni	Warszawa	10	74
5	Bank Dyskontowy Warszawski	Warszawa	10	68
6	Powszechny Bank Związkowy	Warszawa	8	80
7	DB Szereszowski	Warszawa	6,5	·
8	Wileński Bank Ziemski	Wilno	6,3	114
9	Powszechny Bank Kredytowy	Warszawa	5	68
10	Akcyjny Bank Hipoteczny	Lwów	5	56
11	Bank Amerykański	Warszawa	5	18
12	Ziemski Bank Hipoteczny	Lwów	5	10
13	Śląski Zakład Kredytowy	Bielsko	3	26
14	Bank Kwilecki, Potocki i Ska	Poznań	3	18
15	Bank Towarzystw Spółdzielczych	Warszawa	3	17
16	Łódzki Bank Depozytowy	Łódź	2,5	27
17	Wileński Prywatny Bank Handlowy	Wilno	2,5	14
18	Polski Akcyjny Bank Komercyjny	Warszawa	2,5	4
19	Bank Północny	Warszawa	2,5	·
20	DB Holzer	Kraków	2,2	12
21	Bank für Handel und Gewerbe	Poznań	2	15
22	DB Bunimowicz	Wilno	2	·
23	Bank Poznańskiego Ziemstwa Kredyto- wego	Poznań	2	15
24	Międzynarodowy Bank Handlowy	Katowice	1,5	15
25	Bank Spółek Niemieckich	Łódź	1,5	8
26	Poznański Bank Ziemian	Poznań	1,5	8
27	Oberschlesische Diskontbank	Królewska Huta	1,5	4
28	DB Najda, Winter	Łódź	1,5	4
29	Bank Komercyjny	Kraków	1,5	3
30	Agrar und Commerzbank	Katowice	1,5	3
31	Bank Naftowy	Lwów	1,5	2
32	Oberschlesische Bankverein	Królewska Huta	1	7
33	DB Ripper	Kraków	0,4	3

Źródło: Zestawienie autora na podst. danych „Rocznika Polskiego Przemysłu i Handlu”. Warszawa 1938.

**Udział podmiotów zagranicznych w kapitałach akcyjnych banków polskich
w 1930 i 1936 r.**

Kraj pochodzenia	1930			1936		
	liczba banków	kapitał w mln zł	udział w %	liczba banków	kapitał w mln zł	udział w %
Francja	3	17,3	7,3	1	3,0	2,0
Austria	7	16,3	6,9	4	5,1	3,6
Szwecja	1	10,0	4,2	–	–	0,0
W. Brytania	5	8,1	3,4	2	3,8	2,6
Niemcy	5	6,5	2,8	5	7,5	5,1
Belgia	3	6,3	2,7	3	10,0	6,8
USA	2	5,1	2,2	-	–	0,0
Szwajcaria	2	4,5	1,9	2	1,0	0,7
Włochy	1	2,9	1,2	1	0,3	0,2
Węgry	1	1,8	0,7	1	0,6	0,4
Holandia	–	–	–	1	5,0	3,5
Razem		78,8	33,3		36,3	24,9
Ogółem w bankach akcyjnych		236,7	100,0		145,8	100,0

Źródło: Obliczenia własne autora. Dane dotyczące poszczególnych banków ustalane były przez autora na podstawie indywidualnej, zróżnicowanej bazy źródłowej. Szersza informacja o wykorzystanych źródłach podana jest w przypisach do fragmentów poświęconych kapitałom zagranicznym w odpowiednich rozdziałach. Zestawienie ich w tym miejscu byłoby przedsięwzięciem bardzo trudnym z technicznego punktu widzenia.

Zagraniczne zobowiązania i należności banków polskich w latach 1928–39^a
 (w latach 1928–32 stan w dn. 31 grudnia; w latach 1933–38 stan w dn. 30 września;
 w roku 1939 stan w dn. 31 marca, w mln zł)

Lata Wyszczególnienie	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Ogółem												
z	535	673	640	401	292	234	231	248	199	162	116	105
n	200	187	183	142	127	96	83	93	67	68	34	30
W. Brytania												
z	110	135	179	95	56	45	41	36	24	23	17	22
n	39	36	33	17	7	9	7	17	11	13	8	11
Francja												
z	90	99	104	66	56	48	50	63	42	32	20	22
n	3	8	13	12	12	18	7	13	4	2	2	1
USA												
z	61	65	65	16	12	4	4	3	3	2	3	4
n	72	75	67	32	26	13	7	8	11	13	4	4
Niemcy												
z	85	116	83	93	72	56	57	46	52	38	38	21
n	20	18	14	19	28	20	16	16	17	17	13	6
Austria												
z	67	97	64	43	31	21	11	9	5	4	–	–
n	7	9	7	3	3	2	3	4	2	2	–	–
Gdańsk												
z	19	22	36	11	8	12	16	18	10	15	10	10
n	17	11	12	11	9	14	11	16	10	12	1	2
Belgia												
z	11	39	11	11	10	11	12	8	8	2	2	2
n	1	1	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1
Holandia												
z	46	40	40	34	16	11	10	13	7	7	6	4
n	14	6	8	4	4	3	3	3	1	1	2	2
Szwajcaria												
z	19	38	29	17	13	11	11	11	10	9	10	10
n	7	6	5	5	5	6	4	3	2	1	1	0
Szwecja												
z	3	3	5	8	5	4	4	4	1	2	3	3
n	1	9	13	10	1	0	0	1	1	1	1	1
Włochy												
z	8	3	3	3	3	4	2	19	27	15	1	1
n	1	1	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0
Czechosłowacja												
z	11	10	15	3	2	1	3	4	2	2	2	1
n	3	33	3	4	3	2	2	1	1	1	0	0
Inne												
z	4	6	6	1	5	6	10	14	8	11	4	5
n	15	4	6	25	28	9	23	8	5	5	2	2

^a Bank Polski, banki państwowe, komunalne, akcyjne, większe domy bankowe i ważniejsze spółdzielnie kredytowe.

Źródło: M. Smerek: Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej. (w:) Z. Landau, J. Tomaszewski: Kapitały obce w Polsce 1918–1939. Warszawa 1964, s. 45; „Bulletin Statistique du Ministère des Finances” z lat 1933–39.

PREZESI ZWIĄZKU BANKÓW W POLSCE

Stanisław Karpiński (1920–24)

Urodzony 23 października 1870 r. w Raduczu koło Skierniewic. Ukończył Szkołę Handlową w Warszawie i ekonomię na Uniwersytecie Lipskim. W latach 1893–09 pracował w BHW (w latach 1897–09 w oddziale petersburskim BHW). W latach 1909–18 pełnił funkcje kierownicze w Banku Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie. Podczas wojny angażował się w działalność społeczną we władzach komunalnych Warszawy. Od listopada 1918 r. do kwietnia 1919 r. – dyrektor generalny PKKP. Od kwietnia do lipca 1919 r. był ministrem skarbu popadając, jako przedstawiciel Kongresówki, w konflikt z, wywodzącym się w większości z Galicji, aparatem urzędniczym. Po dymisji powrócił na stanowisko dyrektora BTS. W lutym 1920 r. wybrany prezesem ZBWP. Jako prezes próbował przeciwstawiać się tendencji do powstawania nowych, słabych „banczków” i bronić ekskluzywności ZBWP. W latach 1921–24 był też prezesem Syndykatu Przekazowego Banków Polskich SA. W 1922 r. z inicjatywy ZBWP został wybrany senatorem z listy ZLN. 29 marca 1924 r. mianowany prezesem Banku Polskiego SA. Było to równoznaczne z rezygnacją z prezesury ZBWP. Jako prezes Banku Polskiego sprzeciwiał się wejściu kapitału obcego do BP SA oraz bronił niezależności banku centralnego od rządu. Jesienią 1925 r., odmawiając kontynuowania interwencji giełdowej, doprowadził do dymisji rządu Władysława Grabskiego. W 1929 r., po wygaśnięciu kadencji w Banku Polskim, Karpiński przeszedł w stan spoczynku. Zmarł w Warszawie 24 grudnia 1943 r. Opublikował: *Zasady działalności banków* (1898); *O bankowości w Polsce dzisiaj i jutro* (1915); *Wykłady o bankowości* (1916); *Z przeżyć i wrażeń wieśniaka (1855–1911)* (1930); *Pamiętnik dziesięciolecia 1915–1924* (1931). Jako jedyny prezes ZBWP nie był powiązany z żadną grupą kapitału zagranicznego. Por. Z. Landau: Stanisław Karpiński. (w:) *Polski Słownik Biograficzny*. T. XII, s. 111–113.

Henryk Kaden (1924–27)

Urodzony 15 maja 1871 r. w Krakowie w rodzinie ziemiańskiej. W 1896 r. ukończył studia historyczne na UJ. Studiował też na Uniwersytecie we Fryburgu (Szwajcaria), specjalizując się w dziejach XVIII w. Po obronie pracy doktorskiej (1898) zrezygnował z kariery naukowej, poświęcając się bankowości. W 1898 r. założył DB Kaden i Niemojewski, w którym pracował przez 10 lat. W 1909 r. został dyrektorem Pierwszego Warszawskiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Objąwszy następnie funkcję prezesa Towarzystwa, doprowadził w 1919 r. do jego przekształcenia w Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie. Przekształcenie to związane było z przejściem części kapitału przez Banca Commerciale Italiana. Odtąd datują się związki Kadena z kapitałem włoskim. W 1924 r. objął funkcję prezesa ZBWP. Reprezentował też bankowość prywatną we władzach Banku Polskiego SA. Jesienią 1925 r. domagał się pomocy dla banków prywatnych ze strony BP SA, następnie ze strony państwa. Nie angażował się politycznie, ale po zamachu majowym uważany był za zwolennika nowej władzy. Występował przeciw etatyzacji banków, zwłaszcza przeciw wzrostowi roli BGK. Uważał, że ważnym celem bankowości prywatnej powinna być odbudowa kredytu długoterminowego. Po fuzji Banku Zjednoczonych Ziem

Polskich z BHW Kaden wszedł do rady Nadzorczej BHW. W 1927 r., w związku z przewlekłą chorobą (rakiem), Kaden zrezygnował z funkcji w ZBWP, gdzie zastąpił go Marcin Szarski. W 1928 r. odszedł z Rady Banku Polskiego, gdzie zastąpił go Wacław Fajans. Do śmierci pozostał członkiem Rady BHW. Ignotus pisał o nim tak: „Dr Henryk Kaden, dyrektor (Banku Zjednoczonych Ziem Polskich – W.M.) był człowiekiem poważnym. Gruntownie wykształcony, znawca bankowości, szczęśliwie uniknął szkopułów o które omal nie rozbiły się inne większe instytucje bankowe (w 1925 r. – W.M.). Jako prezes Związku Banków godnie reprezentuje tę organizację. Z powodu zajęć zawodowych i nadwątlonego zdrowia intensywniejszą pracą społeczną zajmować się nie może” (Ignotus, s. 103). Opublikował m.in. *Myśli* (1918). Zmarł w Warszawie 12 grudnia 1932 r. Por. Z. Landau: Henryk Kaden. (w:) *Polski Słownik Biograficzny*. T. XI, s. 399–400.

Marcin Szarski (1927–31)

Urodzony 10 kwietnia 1868 r. w Krakowie. Ukończył Wydział Prawa UJ. W latach 1891–10 pracował w Wiedniu jako radca ministerialny i kierownik referatu kredytowego w Ministerstwie Skarbu. W 1910 r. został dyrektorem Banku Przemysłowego dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim SA we Lwowie (od 1918 r. – Polskiego Banku Przemysłowego SA). W 1926 r. objął funkcję prezesa tej instytucji. W 1927 r., po dymisji Kadena, wybrany prezesem ZBWP. Starał się ograniczać konkurencję bankowości państwowej w dziedzinie kredytu krótkoterminowego, rezygnując z aspiracji do odbudowy prywatnego kredytu długoterminowego. Uważał, że w kraju takim jak Polska, ubogim w kapitał, bardziej odpowiedni był „niemiecki” typ banków, choć zdawał sobie sprawę z niebezpieczeństw takiego rozwiązania. Był gorącym zwolennikiem ściągnięcia kapitałów zagranicznych do bankowości polskiej. Opowiadał się za silnym i stabilnym pieniądzem, uznając załamanie złotego za główną przyczynę kryzysu bankowego 1925 r. Trzykrotnie zasiadał w Senacie: w latach 1922–27 z ramienia Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, w latach 1928–35 z ramienia BBWR. Po postawieniu w stan likwidacji Polskiego Banku Przemysłowego (1931) zrezygnował z funkcji w ZBWP. Do drugiej połowy lat trzydziestych pełnił funkcję prezesa Giełdy Towarowej i Pieniężnej we Lwowie. Był konsulem honorowym Belgii we Lwowie, dzięki czemu w 1939 r. uzyskał paszport belgijski i mógł opuścić kraj. Wyjechał do Turcji, następnie do Palestyny. Zmarł 16 grudnia 1941 r. w Tel Awiwie. Opublikował: *Die Grunde des Preisfallen der Waren* (1896); *Credit organization Galiziens* (1897); *Polityka bankowa* (1916); *Bankowość polska* (1929). Publikował też artykuły na tematy gospodarcze w krakowskim „Czasie”. W okresie pełnienia funkcji prezesa ZBWP był związany z kapitałem francuskim.

Stanisław Lubomirski (1932)

Urodził się 31 stycznia 1875 r. w Krakowie w rodzinie arystokratycznej. Studiował na uniwersytetach w Berlinie i we Fryburgu (Szwajcaria). Po ukończeniu studiów powrócił do kraju i założył, wraz z Henrykiem Radziszewskim, Krajowy Dom Bankowy. W 1911 r. przy współudziale kapitału czeskiego (Živnostenska Banka) przekształcił KDB w Bank Przemysłowy Warszawski SA. W 1908 r. został prezesem Towarzystwa Akcyjnego Rudzki i Ska, był też założycielem pierwszej na ziemiach polskich fabryki sprzętu lotniczego. Inwestował w przemysł naftowy na Morzu Kaspij-

skim. W 1915 r. wyjechał do Petersburga. W następstwie rewolucji rosyjskiej poniósł ciężkie straty. Po powrocie do Polski w 1918 r. wycofał się z Banku Przemysłowego Warszawskiego, brat natomiast udział w zakładaniu Banku Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie. W tym czasie nawiązał ścisłe związki z Banca Commerciale Italiana. Od 1920 r. prezes Polskiego Związku Przemysłowców Metalowych, od 1926 r. prezes Rady i Zarządu Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów „Lewiatan”. Lubomirski, ściśle związany z BCI, był w Polsce eksponentem interesów włoskich. Pełnił m.in. funkcję przedstawiciela na Polskę firmy ubezpieczeniowej Assicurationi Generali di Trieste. W 1927 r., po fuzji Banku Zjednoczonych Ziem Polskich z Bankiem Handlowym w Warszawie SA, Lubomirski został prezesem BHW. Zasiadał ponadto w zarządach i radach nadzorczych kilkunastu spółek akcyjnych. W 1932 r. po dymisji Szarskiego został prezesem ZBWP. Zmarł 16 sierpnia 1932 r. w Karlovych Varach, po kilku zaledwie miesiącach pełnienia funkcji prezesa. Mocną pozycję w świecie finansów zawdzięczał przede wszystkim historycznemu nazwisku i koneksjom oraz oparciu w BCI. Duże doświadczenie zastępowało mu studia ekonomiczne. Trudno powiedzieć coś o jego poglądach na temat bankowości prywatnej. Ignotus, który go nie lubił, napisał: „Nie można powiedzieć o p. Stanisławie Lubomirskim, że jest pierwszym finansistą wśród arystokracji, gdyż jego małopolscy krewni (Andrzej, Maria i Kazimierz Lubomirscy) o wiele szersze mieli koncepcje i wyższe posiadają kwalifikacje, poświęcając przy tym własne, bardzo poważne środki. Porównując (...) działalność naukową i społeczną Jana Tadeusza Lubomirskiego z operacjami pana Stanisława Lubomirskiego trudno nie stwierdzić dekadencji ongi wielkich rodów historycznych” (Ignotus, s. 78). Por. Z. Landau: Stanisław Sebastian Lubomirski. (w:) Polski Słownik Biograficzny. T. XVIII, s. 56–58.

Wacław Fajans (1932–39)

Urodził się 28 czerwca 1884 r. w Warszawie w starej, warszawskiej rodzinie mieszczańskiej. W latach 1903–09 studiował na uniwersytetach w Genewie i w Bonn. W 1917 r. został referentem zagadnień finansowych w Departamencie Gospodarstwa Społecznego Tymczasowej Rady Stanu. W latach 1918–20 był naczelnikiem wydziału walutowego Ministerstwa Skarbu, w latach 1920–22 dyrektorem ZBWP. W latach 1922–23 pełnił funkcję wiceministra skarbu. Od 1923 do 1939 r. był dyrektorem naczelnym Powszechnego Banku Związkowego SA w Warszawie. W 1928 r. zastąpił Henryka Kadena jako reprezentant interesów banków prywatnych w Radzie Naczelnej Banku Polskiego SA. Reprezentował Polskę na międzynarodowych konferencjach ekonomicznych w Genui (1922), Genewie (1927) i Londynie (1933). W 1932 r. po śmierci Lubomirskiego objął funkcję prezesa ZBWP. Równocześnie dokonana została reorganizacja Związku. W okresie pełnienia funkcji prezesa ZBWP Fajans pozostawał związany z kapitałem belgijskim, w porównaniu z poprzednimi prezesami miał jednak również duże doświadczenie w pracy w administracji państwowej, co było chyba znakiem czasu. Po przesileniu wielkiego kryzysu uważał za podstawowe zadanie poprawę bezpieczeństwa bankowości prywatnej, choć równocześnie wstrzemięźliwość kredytową banków w drugiej połowie lat trzydziestych uważał za nadmierną. Fajans interesował się również problematyką rolniczą i kwestią nożyc cen, co w okresie akcji oddłużeniowej czyniło go właściwym człowiekiem na właściwym miejscu. Nie angażował się politycznie, prowadził natomiast działalność

naukową. W latach 1920–39 wykładał w warszawskiej Wyższej Szkole Handlowej (od 1933 r. SGH). Podczas II wojny światowej ukrywał się. Po wojnie kontynuował działalność naukową w krakowskiej Akademii Handlowej, następnie w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie. W 1960 r. przeszedł na emeryturę. Był wybitnym pedagogiem, pozostawił grono uczniów. Zmarł w Krakowie w marcu 1973 r. Opublikował m.in.: *Die russische Goldwährung* (1909); *Wahania walutowe w świetle doświadczeń wojny* (1917); *Nasza przyszła waluta* (1918); *Sprawa cen artykułów rolnych w programie gospodarczym Polski* (1926). Por. J. Maciaszek: *Profesor Wacław Fajans*. „*Folia Oeconomica Cracoviensia*” 1974 Vol. XVI.

**OBSADA PERSONALNA WAŻNIEJSZYCH FUNKCJI W BANKOWOŚCI
II RZECZYPOSPOLITEJ**

Ministerstwo Skarbu

Ministrowie

Medard Downarowicz	11.1918–11.1918
Władysław Byrka	11.1918–01.1919
Józef English	01.1919–04.1919
Stanisław Karpiński	04.1919–07.1919
Leon Biliński	07.1919–11.1919
Władysław Grabski	12.1919–11.1920
Jan Kanty Steczkowski	11.1920–09.1921
Jerzy Michalski	09.1921–06.1922
Zygmunt Jastrzębski	07.1922–01.1923
Władysław Grabski	01.1923–07.1923
Hubert Ignacy Linde	07.1923–09.1923
Władysław Kucharski	09.1923–12.1923
Władysław Grabski	12.1923–11.1925
Jerzy Zdziechowski	11.1925–05.1926
Gabriel Czechowicz	05.1926–06.1926
Czesław Klarner	06.1926–09.1926
Gabriel Czechowicz	09.1926–03.1929
Ignacy Matuszewski (po)	04.1929–05.1931
Jan Piłsudski	05.1931–09.1932
Władysław Zawadzki	05.1932–10.1935
Eugeniusz Kwiatkowski	10.1935–09.1939

Komisariat (od 1937 r. Inspektorat) Bankowy MS

Leonard Makowski	1927–1936
Władysław Balcerzak	1936–1939

Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa

Dyrektorzy

Stanisław Karpiński	1918–1919
Ernest Adam	1919–1919
Władysław Byrka	1919–1920
Jan Kanty Steczkowski	1920–1920
Kazimierz Bigo	1920–1923
Karol Rybiński	1923–1924

Bank Polski SA

Prezesi

Stanisław Karpiński	1924–1929
Władysław Wróblewski	1929–1936

Adam Koc	1936–1936
Władysław Byrka	1936–1941
Dyrektorzy naczelni	
Władysław Mieczkowski	1924–1934
Leon Barański	1935–1939

Bank Gospodarstwa Krajowego

Prezesi	
Jan Kanty Steczkowski	1924–1927
Roman Górecki	1927–1939
Dyrektorzy naczelni	
Eustachy Korwin-Szymanowski	1924–1928
Feliks Maciszewski	1931–1932
Leon Barysz	1935–1939

Państwowy Bank Rolny

Prezesi	
Franciszek Stefczyk	1921–1924
Tomasz Wilkoński	1924–1925
Franciszek Bujak	1925–1927
Seweryn Ludkiewicz	1927–1932
Kazimierz Stamirowski (po)	1932–1933
Seweryn Ludkiewicz	1933–1938
Kazimierz Stamirowski (po)	1938–1938
Maurycy Jaroszyński	1938–1939

Pocztowa Kasa Oszczędności

Prezesi	
Hubert Ignacy Linde	1919–1925
Emil Szmidt	1925–1928
Henryk Gruber	1928–1939

Bank PKO SA

Prezes	
Henryk Gruber	1929–1939

Bank Akceptacyjny SA

Prezes	
Władysław Wróblewski	1933–1939

Bank Handlowy w Warszawie SA

Prezesi	
Leopold Julian Kronenberg	1888–1927
Stanisław Lubomirski	1927–1932
August Zaleski	1932–1939
Dyrektor	
Henryk Szampanier	1920–1927

Dyrekcja kolegialna
 (Józef Dangel, Alfred Goldklang, Antoni Gintowt,
 Stanisław Rogaczewski, Jerzy Ścigalski, Mieczysław
 Hofman, James B. Clarke, Antoni Repeczko)^b 1927–1939

Bank Dyskontowy Warszawski SA

Prezes
 Adam Tarnowski 1919–1939
 Dyrektorzy
 Paweł Heilperin 1919–1937
 Wiktor Mikulecki 1937–1939

Bank Zachodni SA w Warszawie

Prezes
 Zdzisław Lubomirski 1913–1939
 Dyrektorzy
 Andrzej Rotwand 1916–1937
 Henryk Aschkenazy 1937–1939

Powszechny Bank Związkowy SA w Warszawie (do 1930 r. we Lwowie)

Prezes
 Władysław Stesłowicz 1923–1939
 Dyrektor
 Waclaw Fajans 1923–1939

Powszechny Bank Kredytowy SA w Warszawie (do 1926 r. we Lwowie)

Prezesi
 Władysław Długosz 1910–1937
 Adam Krzyżanowski 1937–1939
 Dyrektorzy
 Stanisław Garski 1911–1928
 Emil Grabscheid 1928–1939

Polski Bank Przemysłowy SA w Warszawie (do 1929 r. we Lwowie)

Prezesi
 Zygmunt Lewakowski 1921–1926
 Marcin Szarski 1926–1931
 Dyrektorzy
 Marcin Szarski 1910–1926
 Jerzy Cachier 1926–1931

Bank Amerykański w Polsce SA w Warszawie

Prezesi
 Torsten Kreuger 1926–1930^a
 Ivar Kreuger 1930^a–1932
 Aleksander Lednicki 1932–1934
 Axel Engel 1937^a–1939

Dyrektorzy

(Gunnar Schoenmeyer, Frits Gelotte, Eryk Lempach,
Atenogeges Pawlikiewicz, H. Axel)^b 1926–1939

Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie**Prezesi**

Edward Geisler 1910–1924

Stefan Przanowski 1924–1925

Antoni Jurkowski po 1925

Dyrektorzy

Stefan Benzef 1910–1925

Tadeusz Urbański po 1925

Bank Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie**Prezesi**

Zygmunt Chrzanowski 1919–1936

Tadeusz Sułowski 1936–1939

Dyrektorzy

Stanisław Karpiński 1909–1919

Antoni Rząd, Władysław Heinrich 1919–1939

Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA w Warszawie**Prezesi**

Ludwik Tołoczko 1922–1924

Leopold Skulski 1924–1937^a

Hipolit Gliwic 1937^a–1938

Feliks Młynarski 1938–1939

Dyrektorzy

J. Prusicki, L. Reycher, L. Taube 1922–1925

Jakub Bochenek, Witold Rządowski 1925–1937^a

Aleksander Kowalski 1937^a–1939

Bank Ziemiański SA w Warszawie**Prezesi**

Tadeusz Świącicki 1923–1930

Jan Czarnowski po 1930

Dyrektorzy

Aleksander Grobicki 1916–1924

Tadeusz Sułowski¹ 1924–1930

Emil Hupert po 1930

¹ Nie należy mylić Tadeusza Sułowskiego z Banku Ziemiańskiego SA z jego imiennikiem działającym w koncernie „Siła i Światło”.

Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu

Kurator

Stanisław Adamski 1911–1927

Prezesa

Teofil Rzepnikowski do 1924

Stanisław Karłowski 1924–1929^aSeweryn Samulski 1929^a–1934^aWłodzimierz Seydlitz 1934^a–1935

Wacław Staniszewski 1935–1939

Dyrektor

Józef English 1911–1921

Dyrekcja kolegialna

(Tadeusz Brzeski, Mieczysław Hofman,

Stanisław Kucharski, Witold Broniewski,

Adolf Legis, Eugeniusz Łopuszański,

Mieczysław Przesmycki)^b 1921–1938**Bank Cukrownictwa SA w Poznaniu**

Prezesa

Alfred Chłapowski 1921–1924

Józef Żychliński 1924–1939

Dyrektorzy

(Leon Brzeski, Karol Pluciński,

Leopold Hebda, Władysław Demby,

Bolesław Mikulski)^b 1921–1939**Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu**

Prezesa

Ludwik Cichowicz 1920–1926

Witold Celichowski 1926–1939

Dyrektorzy

Kazimierz Hącia 1909–1926

Józef Mączyński, Antoni Doerman 1926–1931

Izydor Modrzycki, Tadeusz Jasielski 1931–1939

Bank Kwilecki, Potocki i Ska SA w Poznaniu

Prezesa

Adam Żółtowski 1918–1937

Jan Lipski 1937–1939

Dyrektor

Stanisław Waszyński 1912–1939

Bank Przemysłowców SA w Poznaniu

Prezesa

Telesfor Otmianowski 1910–1925

Albin Głabisz 1925–1927

Kazimierz Otmianowski	1928–1933
Dyrektorzy	
Kazimierz Bajoński	1908–1925
Mieczysław Bogajski	1925–1933

Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie

Prezesi	
Stanisław Mycielski	1903–1936 ^a
Stanisław Dąbmski	1936 ^a –1938 ^a
Jan Brzozowski	1938 ^a –1939
Dyrektorzy	
Marian Boziewicz	1880–1934 ^a
Herman Horowitz	1934 ^a –1938 ^a
Wacław Chowaniec	1938 ^a –1939

Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie

Prezesi	
Jan Gwalbert Pawlikowski	1910–1929
Wojciech Gołuchowski	1929–1930
Dyrektorzy	
Ernest Adam	1900–1926
Maksymilian Liptay	1900–1929
Henryk Korowicz	1929–1930

Zemelny Bank Hipoteczny SA we Lwowie

Prezesi	
Teofil Kormosz	1916–1928
Konstanty Lewicki	1928–1929 ^a
Tytus Wojnarowski	1929 ^a –1930 ^a
Jan Łatyszewski	1930 ^a –1932 ^a
Modest Karatnicki	1934 ^a –1939
Dyrektorzy	
Aleksander Kulczycki	1910–1930
Włodzimierz Singalewicz	1930–1939

Bank Małopolski SA w Krakowie

Prezesi	
Jan Götz-Okocimski	1906–1925
Janusz Radziwiłł	1925–1930
Dyrektorzy	
Albert Ungar	1896–1929
Kazimierz Bauda	1929–1930

Bank Komercyjny SA w Krakowie

Prezesi	
Jan Korczak-Gorayski	1918–1930

Tadeusz Epstein (po)	1930–1936 ^a
Karol Rolle	1936 ^a –1938
Dyrektorzy	
Henryk Epstein	1918–1938
O. Schwarz	1938–1938

Bank Handlowy SA w Łodzi

Prezesi	
Edward Herbst	1884–1924
Alfred Biedermann	1924–1931
Dyrektorzy	
Alfred Biedermann	1913–1924
Tadeusz Szulborski	1924–1929
Władysław Grodowski	1929–1931

Łódzki Bank Depozytowy SA

Prezesi	
Juliusz Bielszowski	1921–1925
Borys Eitingon	1925–1932
Naum Eitingon	1932–1939
Dyrektorzy	
Józef Rosenblatt, Maurycy Tempelhof	1921–1939

Śląski Zakład Kredytowy SA w Bielsku

Prezesi	
Paweł Heilperin	1922–1926 ^a
Adam Tarnowski	1926 ^a –1939
Dyrektor	
Jakub Podczaski	1922–1939

Bank Śląski SA w Katowicach

Prezesi	
Wojciech Korfanty	1922–1926
Charles Georges-Picot	1926–1931
Dyrektorzy	
Maxime Vicaire	1922–1926
Max David	1926–1929
Wacław Wejers	1929–1931

Agrar und Commerzbank AG w Katowicach

Prezes	
Edmund Leu	1922–1939
Dyrektor	
Max Janotta	1922–1939

Górnośląski Bank Związkowy SA w Królewskiej Hucie

Prezes	
Leopold Nasse	1920–1938
Dyrektorzy	
E. Szczyrba	1920–1924 ^a
Wilhelm Sauerbier	1924 ^a –1929 ^a
Franciszek Michalke	1929 ^a –1938

Górnośląski Bank Dyskontowy SA w Królewskiej Hucie

Prezesi	
C. Werner	1920–1922
S. Kosterlitz	1923–1924
Hermann Kretschmer	1924–1939
Dyrektor	
Walter Klose	1920–1939

Bank für Handel und Gewerbe AG w Poznaniu

Prezesi	
Walter von Treskow	1920–1930 ^a
Otto von Hantelmann	1930 ^a –1939
Dyrektorzy	
Wiktor Schulz	1920–1931
Fritz Pfeiffer, Hugo Kabisch, Julian Marquies	1931–1939

Bank Spółek Niemieckich w Polsce SA w Łodzi

Prezesi	
Leon Wegner	1918–1926 ^a
Fryderyk Swart	1926 ^a –1939
Dyrektor	
Kurt Pohlman	1920–1939

Wileński Bank Ziemi SA

Prezesi	
Aleksander Meysztowicz	1918–1926
Marian Broel-Plater	1926–1932 ^a
Aleksander Meysztowicz	1932 ^a –1939
Dyrektorzy	
Kazimierz Prekier, Edward Sawoniewicz	1932–1939

Wileński Prywatny Bank Handlowy SA

Prezesi	
Leonard Bobiński	1921–1925
Marian Broel-Plater	1925–1926
Stanisław Kogonowicki	1927–1935
Stanisław Bochwic	1935–1939

Dyrektorzy	
Stanisław Riedel	1921–1924 ^a
Władysław Schmidt	1924 ^a –1932 ^a
Jan Brzozowski, Jan Krzyżanowski	1932 ^a –1939

Uwaga:

^a Daty mogą zawierać błąd, raczej nie większy niż rok.

^b W przypadku dyrekcji kolegialnych nazwiska wymienione w nawiasach występowały w podanym przedziale czasowym, ale nie zawsze przez cały czas.

PRYWATNY KREDYT DŁUGOTERMINOWY W II RZECZYPOSPOLITEJ

Kredyt długoterminowy odgrywał marginalną rolę w działalności bankowości prywatnej. Jedynie Henryk Kaden będąc prezesem ZBwP myślał o podjęciu konkurencji z bankowością państwową na tym polu, plany te jednak okazały się nierealne. Prywatną instytucją kredytu długoterminowego dla przemysłu było **Towarzystwo Kredytowe Przemysłu Polskiego**, utworzone w maju 1921 r. w Warszawie. Emitowało ono listy zastawne w funtach szterlingach i dolarach, co umożliwiło utrzymanie stosunkowo niskiej stopy procentowej. Ziemski kredyt hipoteczny był prowadzony przez trzy dzielnicowe **Towarzystwa Kredytowe Ziemskie**: TKZ w Warszawie (zał. w 1825 r.) dla byłego Królestwa Kongresowego, TKZ we Lwowie (zał. w 1841 r.) dla byłej Galicji i Poznańskie Ziemstwo Kredytowe (zał. w 1821 r. i ponownie w 1857 r.) dla byłego zaboru pruskiego. Na Kresach Wschodnich funkcję TKZ pełnił **Wileński Bank Ziemski**, zał. w 1872 r. Prywatny miejski kredyt hipoteczny był domeną siedemnastu **Towarzystw Kredytowych Miejskich**. Na niewielką skalę kredytu hipotecznego udzielały również trzy lwowskie banki hipoteczne: **Akcyjny Bank Hipoteczny**, **Ziemski Bank Hipoteczny** i **Ziemski Bank Kredytowy**. Wynikało to z dawnej austriackiej tradycji prawnej, która zezwalała bankom akcyjnym na łączenie działalności na polu kredytu krótko- i długoterminowego. Por. J. Jaskólski: Instytucje długoterminowego kredytu w Polsce. „Gazeta Bankowa” 1928 nr 20, 23; A. Repeczko: Stan długoterminowego kredytu emisyjnego w Polsce. „Bank” 1933 nr 3.

BIBLIOGRAFIA

MATERIAŁY ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespoły:

Akcyjny Bank Hipoteczny we Lwowie
Bank Akceptacyjny SA w Warszawie
Bank Gospodarstwa Krajowego
Bank Handlowy w Warszawie SA
Bank Polski SA
Bank Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie
Bank Zachodni SA w Warszawie
Ministerstwo Skarbu
Naczelný Likwidator
Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa w Warszawie
Prezydium Rady Ministrów
Stanisław Kauzik
Władysław Grabski
Zjednoczony Bank Ziemiański SA w Warszawie

Archiwum Państwowe m. st. Warszawy

Kancelarie notariackie:

Karol Hettlinger
Roman Jelnicki
Marian Kurman
Szymon Landau
Antoni Massalski
Wacław Paszkowski
Franciszek Siennicki

WYDAWNICTWA URZĘDOWE I STATYSTYCZNE

Biuletyn Statystyczny Ministerstwa Skarbu, 1924–1930.
Bulletin Statistique du Ministère des Finances, 1924–1939.
Cedula Urzędowa Giełdy Pieniężnej w Warszawie, 1923–1939.
Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918.
Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu, 1919–1939.
Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1919–1939.
Dziennik Ustaw Śląskich, 1922–1939.
Informator gospodarczy, Lwów 1927.
Informator bankowy, Warszawa 1925.

- Komisariat Bankowy Ministerstwa Skarbu. Sprawozdanie z działalności za rok ..., 1929; 1931–1933; 1935–1936.
- Książka Informacyjno-Adresowa Instytucji Finansowych Polski i W.M. Gdańska, 1929/30.
- Księga gospodarcza Polski. Informator przemysłowo-handlowy, 1939.
- Mały Rocznik Statystyczny, 1930–1941.
- Monitor Polski, 1918–1939.
- Polska 1918–1978. (Dane statystyczne). Warszawa 1978.
- Przewodnik Przemysłowy i Handlowy Polski. Warszawa 1925.
- Rocznik Informacyjny o Spółkach Akcyjnych w Polsce. Warszawa 1929; 1930.
- Rocznik Ministerstwa Skarbu. Warszawa 1924; 1928; 1931.
- Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu. Warszawa 1932; 1934; 1936; 1938.
- Rocznik Statystyki RP, 1921–1930.
- Rozdział kredytów bankowych w Polsce w latach 1931–1934. Warszawa 1934/36.
- Sejm RP, Druki I–V kadencji.
- Spółki akcyjne w Polsce. Poznań 1921/22; 1922/23, 1928, 1929.
- Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu, 1919–1939.
- Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Senatu, 1922–1939.
- Statystyka Polski. Warszawa 1919–1939.
- Statystyka spółek akcyjnych w Polsce;
- 1929–1933. Warszawa 1935;
 - 1934. Warszawa 1936;
 - 1935. Warszawa 1937.
- Statystyka zakładów przemysłowych i handlowych 1925. Warszawa 1938.

MATERIAŁY INSTYTUCJI FINANSOWYCH

Skrócony opis:

Bil. – Bilanse...

Spr. – Sprawozdanie za rok...

St. – Statut...

WZA – Walne Zebranie Akcjonariuszy...

Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie. Spr. 1923–1935.

Bank Akceptacyjny SA w Warszawie. Spr. 1933–1938.

Bank Amerykański w Polsce SA. Spr. 1935.

Bank Centralny TA w Poznaniu. Spr. 1924.

Bank Cukrownictwa SA w Poznaniu. Spr. 1921–1938.

Bank dla Elektryfikacji Polski SA w Warszawie. Spr. 1923.

Bank dla Handlu i Przemysłu SA w Warszawie. Spr. 1918–1923; St. 1922.

Bank dla Handlu Zagranicznego SA w Warszawie. Spr. 1920–1927.

Bank Dyskontowy Warszawski SA. Spr. 1918–1930; 1932–1937.

Bank Francusko-Belgijsko-Polski dla Przemysłu i Rolnictwa SA w Łodzi. Spr. 1924; St. 1923.

Bank für Handel und Gewerbe SA w Poznaniu. Spr. 1927–1938.

Bank Gospodarstwa Krajowego. Spr. 1924–1938.

Bank Handlowo-Przemysłowy SA we Włocławku. Spr. 1925.

- Bank Handlowo-Przemysłowy w Łodzi SA. Spr. 1920; 1927; 1929–1930; St. 1920.
Bank Handlowy SA w Warszawie. Spr. 1918–1938.
Bank Handlowy w Łodzi SA. Spr. 1918–1929; 1933.
Bank Komercyjny SA w Krakowie. Bil. 1927; St. 1920.
Bank Kredytowy SA w Warszawie. Spr. 1918–1920; 1922–1923.
Bank Kredytu Hipotecznego SA w Warszawie. Spr. 1919/1920.
Bank Kujawski SA we Włocławku. Spr. 1925; 1927.
Bank Kupiecki Łódzki SA. Spr. 1918–1923.
Bank Kwilecki, Potocki i Ska SA w Poznaniu. Spr. 1923–1932; 1933–1938; St. 1927.
Bank Ludowy SA w Warszawie. Spr. 1923.
Bank Małopolski SA w Krakowie. Spr. 1927–1929.
Bank Mazowiecki SA w Warszawie. Spr. 1922–1923; St. 1922.
Bank Międzynarodowy SA w Warszawie. Spr. 1927; St. 1919.
Bank M. Stadthagen TA w Bydgoszczy. Spr. 1926; 1929.
Bank Narodowy dla Rozwoju Polskiego Przemysłu, Rzemiosł i Handlu SA w Warszawie. Spr. 1920–1921; 1923.
Bank Polska Kasa Opieki SA w Warszawie. Spr. 1930–1938.
Bank Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Łodzi SA. Spr. 1920–1924; 1929; St. 1920.
Bank Polski SA. Spr. 1924–1938.
Bank Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego SA. Spr. 1925–1931.
Bank Przemysłowców Polski SA w Warszawie. Spr. 1920–1928.
Bank Przemysłowców SA w Poznaniu. Spr. 1918–1932.
Bank Przemysłowy Warszawski SA. Spr. 1921–1922.
Bank Rolniczy SA we Lwowie. Spr. 1919–1924.
Bank Spółek Niemieckich w Polsce SA w Łodzi. Spr. 1924–1933.
Bank Stowarzyszenia Mechaników SA w Warszawie. Spr. 1920/21; 1923; 1925/26; St. 1920.
Bank Śląski SA w Katowicach. Spr. 1926–1928.
Bank Towarzystw Spółdzielczych SA w Warszawie. Spr. 1918–1938.
Bank Zachodni SA w Warszawie. Spr. 1918–1934; St. 1922.
Bank Ziemiański SA w Warszawie. Spr. 1918–1921; 1923–1924; 1927; 1930; St. 1930.
Bank Ziemi Kaliskiej SA. St. 1927.
Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie. Spr. 1921–1922.
Bank Zjednoczonych Ziem Polskich SA w Warszawie. Spr. 1921; 1923–1924.
Bank Związku Spółek Zarobkowych SA w Poznaniu. Spr. 1918–1938.
Bank Związków Ziemian SA w Warszawie. Spr. 1918–1923; St. 1920.
Banque Franco-Polonaise SA. Paris. Spr. 1925–1938.
British and Polish Trade Bank. AG Danzig. Spr. 1929–1938.
Górnośląski Bank Związkowy SA w Królewskiej Hucie. Spr. 1929–1937.
Łódzki Bank Depozytowy SA. Spr. 1927–1931; WZA 1922–1926; St. 1932.
Międzynarodowy Bank Handlowy SA w Katowicach. Bil. 1926–1927; 1933–1936.
Państwowy Bank Rolny. Spr. 1922–1938.
Pocztowa Kasa Oszczędności. Spr. 1919–1938.
Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. Spr. 1918–1924.

- Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA w Łodzi/Warszawie. Spr. 1922; 1926–1927; 1929–1933.
- Polski Bank Emigracyjny SA w Warszawie. St. 1921.
- Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu. Spr. 1918; 1920–1922; 1927–1928.
- Polski Bank Kresowy SA w Warszawie. Spr. 1922–1923.
- Polski Bank Przemysłowy SA we Lwowie/Warszawie. Spr. 1920; 1922; 1923; 1929.
- Pomorski Bank Rolniczy TA w Toruniu. Spr. 1927–1928.
- Powszechny Bank Depozytowy SA w Warszawie. Spr. 1923.
- Powszechny Bank Kredytowy SA w Warszawie. Spr. 1924–1928; 1933–1934.
- Powszechny Bank Związkowy SA w Warszawie. Spr. 1928–1938; St. 1923.
- Poznański Bank Ziemian SA. Spr. 1920–1921; 1923–1930; 1932–1934.
- Syndykat Przekazowy Banków Polskich SA. Spr. 1921–1923.
- Śląski Bank Eskontowy SA w Bielsku. WZA 1924; 1928.
- Śląski Zakład Kredytowy SA w Bielsku. WZA 1931–1938.
- Warszawski Bank Stołeczny SA. Spr. 1920; St. 1920.
- Warszawski Bank Zjednoczony SA. Spr. 1921–1924; St. 1921.
- Wileński Bank Ziemiński SA. Spr. 1921–1938.
- Wileński Prywatny Bank Handlowy SA. Spr. 1921–1938.
- Ziemiński Bank Hipoteczny SA we Lwowie. Spr. 1928–1932.
- Ziemiński Bank Kredytowy SA we Lwowie. Bil. 1926–1927; WZA 1923–1924.
- Związek Banków w Polsce. Spr. 1920–1938; St. 1919.

PRASA (okres międzywojenny)

- „Ajencja Handlowa” 1926–1931.
- „Ajencja Wschodnia. Codzienne Wiadomości Ekonomiczne Ajencji Telegraficznej” 1925–1931.
- „Bank” 1933–1939.
- „The Banker” 1925; 1939.
- „Banki i Giełda” 1935–1936.
- „Bank. Przemysł-Handel-Finanse” 1921–1922.
- „Biuletyn Giełdowy Polskiej Ajencji Telegraficznej” 1931–1939.
- „Codzienne Wiadomości Ekonomiczne Ajencji Telegraficznej” 1921–1925.
- „The Commercial Banks” 1935.
- „Ekonomista” 1918–1939.
- „Finanse i Polityka” 1929.
- „Gazeta Bankowa” 1921–1939.
- „Gazeta Codzienna Handlowa” 1932–1939.
- „Gazeta Handlowa” 1932.
- „Gospodarcza Służba Informacyjna” 1937–1939.
- „Gospodarka Narodowa” 1931–1939.
- „Informator Bankowy” 1923–1927.
- „Informator dla Handlu, Przemysłu i Banków” 1924.
- „Koniunktura Gospodarcza” 1928–1939.
- „Kronika Finansowa. Biuletyn Tygodniowy” 1938–1939.
- „Kwartalnik Statystyczny” 1924–1934.

- „Money and Banking” 1936–1945.
 „Polityka Gospodarcza” 1935–1939.
 „Polska Gospodarcza” 1930–1939.
 „Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. Wiadomości Bankowe” 1924.
 „Pracownik Bankowy” 1922–1939.
 „Przegląd Bankowy i Finansowy” 1932.
 „Przegląd Dewizowy 1937–1939.
 „Przegląd Gospodarczy” 1920–1939.
 „Przegląd Miesięczny. Wydawnictwo Banku Gospodarstwa Krajowego” 1928–1939.
 „Przegląd Oszczędnościowy” 1934–1939.
 „Przemysł, Finanse, Polityka” 1929–1930.
 „Przemysł i Handel” 1920–1930.
 „The Memorands of Commercial Banks” 1931, 1934.
 „Wiadomości Banku Polskiego” 1924–1939
 „Wiadomości Finansowe” 1926–1939.
 „Wiadomości Statystyczne GUS” 1923–1939.

WSPOMNIENIA

- Biliński L.: Wspomnienia i dokumenty 1846–1922. T. 2. Warszawa 1924.
 Głąbiński S.: Wspomnienia polityczne. Pelplin 1939.
 Grabski S.: Pamiętniki. T. 2. Warszawa 1989.
 Grabski W.: Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925). Warszawa 1927.
 Gruber H.: Wspomnienia i uwagi 1892–1942. Londyn 1968.
 Ivánka A.: Wspomnienia skarbowca 1927–1945. Warszawa 1964.
 Jaroszewicz A.: Libretto finansisty. Wspomnienia 1881–1947. Warszawa 1968.
 Karpiński S.: Pamiętnik dziesięciolecia 1915–1924. Warszawa 1931.
 Karpiński Z.: O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach. Wspomnienia 1860–1960. Warszawa 1971.
 Konderski W.: Z działalności banków polskich w latach 1928–1935. Wspomnienia. Warszawa 1962.
 Młynarski F.: Wspomnienia. Warszawa 1971.
 Morawski K.: Wspomnienia z pracy w Ministerstwie Skarbu (od grudnia 1936 do października 1939). „Kultura” (Paryż) 1950 nr 2–3.
 Rakowski J.: Polityka finansowa Eugeniusza Kwiatkowskiego w świetle wspomnień i badań naukowych. „Niepodległość” 1978 nr 11.
 Rakowski J.: Wspomnienia (1935–1938). Cztery lata z Kwiatkowskim. „Niepodległość” 1984 nr 17.
 Rataj M.: Pamiętniki 1918–1927. Warszawa 1965.
 Regulski J.: Błaski i cienie długiego życia. Warszawa 1980.
 Smogorzewski K.: Eugeniusz Kwiatkowski. „Zeszyty Historyczne” 1975 nr 33.
 Świtalski K.: Diariusz 1919–1935. Warszawa 1992.
 Wachowiak S.: Czasy, które przeżyłem: wspomnienia z lat 1890–1939. Warszawa 1983.

- Wierzbicki A.: Wspomnienia i dokumenty. T. 1 – 1877–1920. Warszawa 1957; T. 2 – 1920–1926. Masz. w Bibliotece Narodowej w Warszawie, rkp. III 9751.
- Witos W.: Moje wspomnienia. (w:) Dzieła wybrane. T. 2, cz. II. Warszawa 1990.
- Zawadzki W.M.: Polityka finansowa Polski w okresie 1931–1935. „Kwartalnik Historyczny” 1965 nr 1.
- Zdanowski J.: Dziennik 1915–1935. Masz. w Bibliotece PAN w Krakowie, rkp. 7862.
- Zdziechowski J. (ps. J.M. Warsz.): Życie gospodarcze Polski 1919–1939. Masz. w Bibliotece PAN w Krakowie, rkp. 9187.

OPRACOWANIA

- Adamski S.: Reorganizacja bankowości w Polsce. Poznań 1926.
- Andrzejewski M.: Powszechna Kasa Oszczędności 1919–1989. Krótki zarys historyczny. „Bank i Kredyt” 1989 nr 4–5.
- Badziak K.: Wielkość i upadek fortuny Poznańskich. (w:) Dzieje Żydów w Łodzi 1820–1944. Łódź 1991.
- Badziak K.: Włókienniczy koncern Eitingonów w II Rzeczypospolitej. „Rocznik Łódzki r. 1985”.
- Bajoński K.: Bank Przemysłowców. Poznań 1922.
- Banki Polski Zachodniej, ich rozwój historyczny i obecne położenie. „Gazeta Bankowa” 1928 nr 10.
- Banques, finances, crédit. Warszawa 1928.
- Baranowski B.: Upadek banków w Polsce. Warszawa 1935.
- Barycz L.: Rola BGK w życiu gospodarczym Polski. „Bank” 1938 nr 12.
- Barysz L.: Banki akcyjne w Polsce niepodległej. (w:) Na froncie gospodarczym 1918–1928. Warszawa 1928.
- Berner R.: Organizacje gospodarcze w Polsce. Warszawa 1939.
- Biały F.: Górnośląski Związek Przemysłowców Górniczo-Hutniczych 1914–1932. Wrocław 1962.
- Błaszowski L.: Komunalne Kasy Oszczędności w Polsce (stan w dniu 31.12.1925). „Kwartalnik Statystyczny” 1927 nr 2.
- Bornstein J.: Kasy Bezprocentowych Pożyczek w Polsce. „Kwartalnik Statystyczny” 1928 nr 3.
- Borowski W.: Kredyt rolniczy w Polsce. Warszawa 1927.
- Bouvier J.: Les Rotschild. Paris 1967.
- Breit M.: Smutna polemika. „Gospodarka Narodowa” 1935 nr 8.
- Breit M.: Stopa procentowa w Polsce. Kraków 1933.
- Broniewski W.: Banking in Poland. „The Banker” 1939 No 1.
- Buczkowski S.: Etycyzm kredytowy. „Bank” 1938 nr 10.
- Buczkowski S.: Reglamentacja stopy dyskontowej. „Gospodarka Narodowa” 1935 nr 1.
- Buczkowski S.: Reglamentacja stopy procentowej w Polsce. „Bank” 1935 nr 2.
- Buczkowski S.: Smutki w polemice. „Bank” 1935 nr 4.
- Buczkowski T.: Bank Polski. Organizacja. Statut. Ogólne zasady czynności. Warszawa 1927.

- Buczkowski T., Nowak H.: *Rozwój kredytu w latach 1918–1928.* (w:) *Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski odrodzonej.* T. 2. Poznań 1929.
- Bussière E.: *Paribas 1872–1992, l'Europe et le monde.* Antwerp 1992.
- Chełstowski Z.: *Zagadnienie obcych kapitałów w Polsce.* Włocławek 1936.
- Crisp O.: *Russia 1860–1914.* (w:) *Banking in the Early Stages of Industrialization. A Study in Comparative Economic History.* Red. R. Cameron. Oxford University Press 1967.
- Czapska E.: *Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa.* „Bank i Kredyt” 1988 nr 5–6.
- Czym jest Bank Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu? Poznań 1920.
- Demby W.: *Bank Cukrownictwa.* „Bank” 1938 nr 12.
- Drożniak E.: *Centralna Kasa Spółek Rolniczych. Historia, zasady organizacyjne i działalność.* Kraków 1927.
- Drybiński M.: *Polskie ustawodawstwo bankowe.* „Bank” 1938 nr 12.
- Dziewanowski J.: *La Banque de Pologne.* Paris 1933.
- Dziewulski K.: *Spór o etatyzm. Dyskusja wokół sektora państwowego w Polsce międzywojennej 1919–1939.* Warszawa 1981.
- Epstein M.: *Czy należy tworzyć rynek akceptacyjny?* „Bank” 1937 nr 12.
- Ettinger S.: *Prawo dewizowe.* Warszawa (b.d.w.).
- Fajans J.: *Die Bank von Polen 1927–1933.* Zurich 1934.
- Fajans W.: *Polska bankowość prywatna w świetle XX-letniej działalności.* „Bank” 1938 nr 12.
- Fajgenberg D.: *Lichwa.* Warszawa 1932.
- Fedorowicz Z.: *Początki działalności kredytowej w Polsce przedwrześniowej.* „Wiadomości NBP” 1968 nr 11.
- Financial Crises and the World Banking System.* Red. F. Capi, G.E. Wood. London 1986.
- Financial Crises.* Ed. Ch.P. Kindleberger, J.P. Laffarque. Cambridge 1982.
- Franasek P.: *Kapitał francuski w procesie centralizacji kapitału w polskim przemyśle naftowym 1920–1939 (koncern naftowy „Dąbrowa” i grupa „Małopolska”).* „Studia Historyczne” 1986 nr 2.
- Friediger B.: *Bankowość prywatna w Polsce w dobie przesilenia.* Kraków 1931.
- Friediger B.: *Odporność bankowości polskiej na kryzys gospodarczy.* „Gazeta Bankowa” 1931 nr 4.
- Friediger B.: *Polityka filialna banków.* „Gazeta Bankowa” 1928 nr 20.
- Friediger B.: *Źródła kryzysu bankowego w Polsce.* (w:) *Przewroty walutowe i gospodarcze po wielkiej wojnie.* Kraków 1928.
- Fryc J.: *Przedsiębiorstwa i kapitał w polskim przemyśle naftowym.* Warszawa 1930.
- Gindin I.F.: *Russkije kommerceskije banki.* Moskwa 1948.
- Gołębiowski J.: *Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej.* Warszawa-Kraków 1985.
- Gołębiowski J.: *Spór o etatyzm wewnątrz obozu sanacyjnego w latach 1926–1939.* Kraków 1978.
- Górecki R.: *Polish State Banks.* „The Banker” 1939 No 1.
- Górecki R.: *Rola Banku Gospodarstwa Krajowego w życiu gospodarczym Polski współczesnej.* Warszawa 1928.
- Grabowski T.: *Rola państwa w gospodarce Polski międzywojennej.* Warszawa 1967.

- Grzegorzek K.: La rôle économique de la Banque de l'Économie Nationale en Pologne. Rodez 1935.
- Guterman S.: L'Organisation du credit en Pologne son évolution depuis la premier stabilisation (1924–1930). Paris 1931.
- Hemmerling H.G.: Die Kreditbanken und die Wirtschaftskrise in Polen (1929–1936). Bydgoszcz 1938.
- Hofmoki-Ostrowski Z.: Banki w Polsce. Warszawa 1925.
- Ignotus (A. Peretz): Finansjera warszawska (1870–1925). (Z osobistych wspomnień). Warszawa 1926.
- Jaros J.: Gospodarka koncernu „Skarboferm”. „Zaranie Śląskie” 1957 nr 1–2.
- Jaros J.: Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Katowice 1984.
- Jaros J.: Tajemnice górnośląskich koncernów. Katowice 1988.
- Jaskólski J.: Instytucja długoterminowego kredytu w Polsce. „Gazeta Bankowa” 1928 nr 20, 23.
- Jaworski W.: System kredytowy Polski kapitalistycznej. „Wiadomości NBP” 1957 nr 7–8.
- Jaworski W.L.: Bankowość. Podstawowe założenia. Warszawa 1993.
- Jezierni A., Leszczyńska C.: Bank Polski SA 1924–1951. Warszawa 1994.
- Jilek L.: Impase d'une politique nationale d'approvisionnement: capitaux française dans les pétroles de Galicie, 1918–1926. „Relations Internationales” 1985 n° 43.
- Kaliński J.: Kredytowanie handlu prywatnego w Polsce międzywojennej. „Materiały i Studia NBP” 1992 z. 29.
- Kaliszuk M.: „Century” jako przykład działalności kapitału brytyjskiego w Rzeczypospolitej (1924–1929). (w:) Materiały do seminarium z najnowszej historii gospodarczej Polski. Cz. I. 1974.
- Kałkowski L.: Emisje i emineci papierów wartościowych w Polsce w latach 1918–1939. „Problemy Ekonomiczne” 1988 nr 3.
- Karpiński Z.: Bankowość polska przed pięćdziesięciu laty. „Wiadomości NBP” 1968 nr 11.
- Karpiński Z.: Bank Polski 1924–1939. Warszawa 1958.
- Karpiński Z.: System kredytowy Banku Polskiego w latach od 1924 do 1939. „Wiadomości NBP” 1957 nr 3
- Karpiński Z.: Zarys polityki bankowej. Warszawa 1924.
- Kempner S., Wizel J.: Bank Handlowy w Warszawie 1870–1919. (w:) Dzieje gospodarcze Polski porzbirowej w zarysie. Red. S. Kempner. T. I. Warszawa 1920.
- Kielski J.: Ekspansja zagranicznych koncernów elektrycznych w elektroenergetyce Polski burżuazyjno-obszarniczej. „Materiały i Studia INS” 1955 nr 2.
- Knakiewicz Z.: Deflacja polska 1930–1935. Warszawa 1967.
- Kofman J.: Koła wielkoprzemysłowe a kwestia kapitałów obcych. „Kwartalnik Historyczny” 1975 nr 2.
- Kofman J.: Lewiatan a podstawowe zagadnienia ekonomiczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów ideologii kół wielkoprzemysłowych w Polsce. Warszawa 1986.
- Kofman J.: Lewiatan a zagadnienie roli państwa w gospodarce międzywojennej. „Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i Materiały” 1980 nr 2.

- Kofman J.: The Political Role of Big Business Circles in Poland between the Two World Wars. „Acta Poloniae Historica” 1981 No 43.
- Konderski W.: Zmiany strukturalne w bankowości w Polsce. Warszawa 1934.
- Kornatowski W.: Banki prywatne w Polsce odrodzonej. „Bank” 1938 nr 12.
- Kosiński B.: Ekonomika banku komercyjnego. Wybrane zagadnienia. Warszawa 1992.
- Kotowicz L.: Bankowość i kredyt w Polsce. (w:) Dzieje Gospodarcze Polski porzbi-
rowej w zarysie. Red. S. Kempner. T. 1. Warszawa 1920.
- Kotowicz R.: Kapitał zagraniczny w przemyśle Krakowa w okresie dwudziestolecia
międzywojennego. „Studia Historyczne” 1977 nr 1.
- Kotowicz R.: Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939. Kraków 1981.
- Kowalak T.: Spółdzielczość niemiecka na Pomorzu 1920–1938. Warszawa 1965.
- Kowalak T.: Zagraniczne kredyty dla Niemców w Polsce 1920–1939. Warszawa
1972.
- Kozłowski Z.: Kredyt rolny w Polsce przedwrześniowej. „Finanse” 1952 nr 2.
- Kożuchowski J.: Kapitał zagraniczny w przemyśle polskim. Warszawa 1929.
- Kożuchowski J.: Kapitał zagraniczny w spółkach akcyjnych w Polsce. (w:) J. Kożu-
chowski: Przebudowa gospodarcza Polski. Warszawa 1938.
- Kredyty zagraniczne banków. „Koniunktura Gospodarcza” 1929 nr 5.
- Kruszewski S.: Majątek państwa polskiego. Warszawa 1931.
- Krzyżanowski A.: Nauka o pieniądzu i kredycie. Kraków 1919.
- Krzyżanowski A.: Polityka i gospodarstwo. Kraków 1931.
- Krzyżanowski A.: Waluta i kredyt. (w:) Prawa państwa polskiego. Kraków 1921 z. 9.
- Krzyżkiewicz Z.: Operacje bankowe. Ewidencja i rozliczenia. Warszawa 1992.
- Kuczewski L.: Wileński Prywatny Bank Handlowy 1873–1923. Wilno 1924.
- Kulikowski J.: Bankowość polska i problem jej sanacji. Warszawa 1926.
- Kulikowski J.: Kredyt w Polsce w dobie inflacji (1919–1921). Poznań 1923.
- Kwiatkowski S.: Skorowidz banków akcyjnych i towarzystw ubezpieczeniowych
w Polsce. Warszawa 1929.
- Kwiatkowski S.: Skorowidz banków akcyjnych, kas oszczędnościowych i spółdzielni
kredytowych w Polsce oraz spis urzędów pocztowych. Warszawa 1936.
- Landau-Czajka A.: Bibliografia polskich wydawnictw ciągłych dotyczących bankowoś-
ci. Warszawa 1992.
- Landau Z.: Bank Gospodarstwa Krajowego. Zarys dziejów. Warszawa 1993.
- Landau Z.: Bankowość polska w latach 1924–1929. „Bank i Kredyt” 1970 nr 4.
- Landau Z.: Bankowość polska w latach 1936–1939. „Bank i Kredyt” 1986 nr 6.
- Landau Z.: Działalność banków w Polsce w latach wielkiego kryzysu gospodarczego
(1930–1935). „Finanse” 1976 nr 6.
- Landau Z.: Działalność koncernu Kreugera w Polsce. „Przegląd Historyczny” 1958
nr 1.
- Landau Z.: Etyzacja bankowości prywatnej w II Rzeczypospolitej. „Bank i Kredyt”
1991 nr 5–6.
- Landau Z.: Główne tendencje rozwojowe bankowości w II Rzeczypospolitej. „Bank
i Kredyt” 1978 nr 11.
- Landau Z.: Historia finansów II Rzeczypospolitej w publikacjach powojennych. „Fi-
nanse” 1970 nr 3.

- Landau Z.: Historia Pocztovej i Powszechnej Kasy Oszczędności. Warszawa 1994.
- Landau Z.: Kapitały zagraniczne w Banku Handlowym w Warszawie SA. „Materiały i Studia NBP” 1991 z. 26.
- Landau Z.: Misja Kemmerera. „Przegląd Historyczny 1957 nr 2.
- Landau Z.: Oligarchia finansowa II Rzeczypospolitej. „Przegląd Historyczny” 1971 nr 1.
- Landau Z.: Piłsudski a Bank Polski. „Gazeta Bankowa” 1992 nr 9.
- Landau Z.: Polska bankowość prywatna w dobie inflacji. „Wiadomości NBP” 1966 nr 5.
- Landau Z.: Powstanie Pocztovej Kasy Oszczędnościowej na tle istniejących warunków politycznych i sytuacji gospodarczej w Polsce. „Bank i Kredyt” 1989 nr 4–5.
- Landau Z.: Rola kapitałów obcych w Polsce na tle ich roli w innych państwach w okresie międzywojennym. „Najnowsza Historia Gospodarcza Polski” 1980 nr 1.
- Landau Z.: Rząd a Bank Polski w latach 1924–1939. „Materiały i Studia NBP” 1992 z. 28.
- Landau Z., Morawski W.: Polish Banking in the Interwar Period. Ref. prezentowany podczas konf. European Science Foundation. Wenecja 1992.
- Landau Z., Skrzyszewska B.: Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim. Katowice 1964.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce (1918–1939). Warszawa 1968.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970. Warszawa 1970.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Bank Polska Kasa Opieki SA 1929–1989. Warszawa 1991.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. T. 1 – W dobie inflacji 1918–1923. Warszawa 1967.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. T. 2 – Od Grabskiego do Piłsudskiego. Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury 1924–1929. Warszawa 1971.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. T. 3 – Wielki kryzys 1930–1935. Warszawa 1982.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. T. 4 – Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939. Warszawa 1989.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Kapitały obce w Polsce 1918–1939. Materiały i dokumenty. Warszawa 1964.
- Landau Z., Tomaszewski J.: Misja profesora Artura Benisa. „Teki Archiwalne” 1959 t. IV.
- Landau Z., Tomaszewski J.: The International Movement of Capital in Central and South-Eastern Europe before the Second World War. (w:) Studies in Economic Theory and Practice. Amsterdam 1981.
- Langrod R.: Kalendarz bankowy. Warszawa 1923.
- Langrod R.: Polskie prawo bankowe. Warszawa 1926.
- Lauterbach S.: Kapitał zagraniczny w Łodzi. „Gazeta Polska” z 5 grudnia 1935.
- Lietz K.: Z „tajemnic” Polskiego Banku Handlowego Tow. Akc. w Poznaniu. Poznań 1926.

- Lohan J.: Dziesięć lat bankowości polskiej. „Gazeta Bankowa” 1931 nr 4.
- Łopiński Z.: Reglamentacja stopy procentowej. „Gospodarka Narodowa” 1934 nr 2.
- Łopiński F.: Koszty kredytu i koszty handlowe w spółdzielniach kredytowych, komunalnych kasach oszczędności i bankach akcyjnych w 1932 roku. Poznań 1934.
- Madajczyk Cz.: Spory wokół sprawy elektryfikacji Polski (1926–1930). „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939” 1962 z. V.
- Maik S.: Polska polityka dewizowa. Poznań 1927.
- Majewski J.: Komunalna organizacja kredytowa w Polsce 1919–1939. (w:) Gospodarcze przesłanki historii społecznej. Poznań 1982.
- Majewski J.: Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918–1939. Warszawa 1965.
- Malinowski W.: Struktura rozdziału kredytów bankowych w Polsce (l. 1925–1933). „Kwartalnik Statystyczny” 1934 nr 2.
- Małecka T.: Kapitał Stanów Zjednoczonych w polskiej bankowości okresu międzywojennego. „Przegląd Historyczny” 1976 nr 1.
- Małecka T.: Stosunek kapitału amerykańskiego do Polski na przykładzie rokowań o Centralny Bank Ziemi. „Materiały i studia z najnowszej historii gospodarczej Polski” 1974 nr 1.
- Małecka T.: Stosunek prywatnego kapitału Stanów Zjednoczonych do Polski w pierwszych latach niepodległości. (w:) Najnowsza historia gospodarcza Polski 1981 nr 2.
- Małecka T.: Udział kapitału amerykańskiego w kapitałach akcyjnych przemysłu polskiego w latach 1918–1939. (w:) Materiały do seminariów z najnowszej historii gospodarczej Polski 1974 nr 1.
- Mantel A., Małecka B., Bielobradek T.: Polskie ustawodawstwo dewizowe. Warszawa 1937/38.
- Manteuffel M.: Bankowość w Polsce. Warszawa 1930.
- Markowski B.: Administracja skarbowa w Polsce. Warszawa 1931.
- Masłowski W.: Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. „Zeszyty Historyczne” 1975 nr 32.
- Mikulecki W.: Bank Dyskontowy Warszawski. „Bank” 1938 nr 12.
- Młynarski F.: Kryzys i reforma walutowa. Warszawa 1925.
- Młynarski F.: Międzynarodowe znaczenie spadku złotego. Warszawa 1926.
- Modrzejewski T.: Bank Zachodni SA. „Bank” 1938 nr 12.
- Morawski W.: Kto rządził finansami? Nadzór bankowy w II Rzeczypospolitej. (w:) „Gazeta Bankowa” 1992 nr 22.
- Morawski W.: Nadzór bankowy w II Rzeczypospolitej. „Materiały i Studia NBP” 1992 z. 28.
- Morawski W.: Panika i zaufanie. Polski kryzys bankowy 1925 roku. „Gazeta Bankowa” 1992 nr 14.
- Morawski W.: Polska bankowość prywatna w okresie inflacji 1918–1923. „Bank i Kredyt” 1991 nr 5–6.
- Morawski W.: Polski kryzys bankowy 1925 roku. „Materiały i Studia NBP” 1992 z. 29.
- Morawski W.: Zarys dziejów Komunalnych Kas Oszczędności w Polsce. „Bank i Kredyt” 1991 nr 10.
- Morawski W., Stobrawa W.: Słownik banków polskich (stała rubryka w „Gazecie Bankowej” od nr 11/1989 do nr 43/1990); przedruk: NBP, Warszawa 1991.

- Nowak H.: Bankowość w Polsce. T. 1. Warszawa 1932.
- Nowak M.: Państwowy Bank Rolny w II Rzeczypospolitej. Kraków 1988.
- Orlikowski S.: Kredyt rolny wobec ożywienia gospodarczego. „Rolnictwo” 1937 z. 2.
- O stosunku Banku Związku Spółek Zarobkowych do Polaków amerykańskich. Poznań 1926.
- Papiery wartościowe notowane na Giełdzie Pieniężnej w Warszawie. Rok 1938/39.
- Pawłowicz S.: Obowiązki podatkowe instytucji kredytowych z uwzględnieniem spółdzielni kredytowych. Warszawa 1922.
- Perro J.: Kapitał zagraniczny w spółkach akcyjnych w Polsce. „Polska Gospodarcza” 1937 nr 15
- Pietkiewicz Z.: Kapitały obce w życiu gospodarczym Polski. Poznań 1932.
- Pietri N.: Les relations bancaires et économiques entre la France et l'Autriche. (w:) Les relations franco-autrichiennes de 1871 au Traité d'Etat de 1955. Red. B. Michel. Poitiers 1985.
- Pięćdziesięciolecie Banku Handlowego w Warszawie 1870–1920. Sprawozdanie jubileuszowe. Warszawa 1920.
- Piławski K.: Bankowość polska w 1931 roku. „Gazeta Bankowa” 1932 nr 1.
- Piławski K.: Bankowość prywatna w dobie przesilenia. „Gazeta Bankowa” 1932 nr 2.
- Piłatowicz J.: Kapitał obcy w elektroenergetyce polskiej XX-lecia międzywojennego. „Prace Instytutu Nauk Ekonomiczno-Społecznych Politechniki Warszawskiej” 1979 nr 24.
- Pogląd na rozwój Banku Przemysłowców w Poznaniu 1910–1932. Poznań [b.d.w.].
- Polikier M.: Polskie papiery procentowe. Warszawa 1930.
- Popkiewicz J., Ryszka F.: Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939). Opole 1959.
- Powszechny Bank Kredytowy SA. „Bank” 1938 nr 12.
- Prawo bankowe. Lwów 1928.
- Pszczołkowski S.: Kredyty zagraniczne i ich rola w polskiej polityce kredytowej. Warszawa 1927.
- Puś W., Pytlas S.: Dzieje Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (d. Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827–1977. Warszawa 1979.
- Rawita-Gawroński Z.: Ruch wkładów bankowych i oszczędnościowych w okresie spadku złotego. „Przemysł i Handel” 1926 nr 28.
- Razowski L.: Bank i jego czynności. Warszawa 1935.
- Repeczko A.: Bank Handlowy w Warszawie SA. „Bank” 1938 nr 12.
- Reychman K.: Szkice genealogiczne. S. I. Warszawa 1936.
- Rola Banku Związku Spółek Zarobkowych w życiu gospodarczym Polski. „Bank” 1938 nr 12.
- Roszkowski W.: Kształtowanie się podstaw polskiej gospodarki państwowej w przemyśle i bankowości w latach 1918–1924. Warszawa 1982.
- Roszkowski W.: Rozwój banków państwowych w Polsce w latach 1918–1924. (w:) Materiały do seminariów z najnowszej historii gospodarczej Polski. T. III. Warszawa 1976.
- Rudolph R.L.: Austria 1800–1914. Banking and Economic Development. Some Lesson of History. Red. R. Cameron. Oxford University Press 1972.

- Rydel E.: W obronie bankowości polskiej. Lwów 1927.
- Ryszka F.: Kapitał zagraniczny na Górnym Śląsku (1922–1939). (w:) Szkice z dziejów Śląska. T. II. Warszawa 1956.
- Ryszka F.: Przywileje kapitału zagranicznego w Polsce burżuazyjno-obszarniczej. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1954 nr 1.
- Salman A.: Zakłady zastawnicze (lombardy) 1926–1933. Warszawa 1936.
- Schipper I.: Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich. Warszawa 1937.
- Schipper I.: Żydzi w bankowości polskiej. (w:) Żydzi w Polsce odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna. T. 2. Warszawa 1934.
- Schön J.: Das Polnische Bankwesen. Katowice 1928.
- Seydlitz W.: Bank Związku Spółek Zarobkowych. Pogląd na 50-lecie działalności. Warszawa 1937.
- Skonieczny S.: Sytuacja banków w 1928 roku. „Gazeta Bankowa” 1929 nr 6.
- Skorowidz banków akcyjnych, państwowych i spółdzielni kredytowych państwa polskiego. Lwów 1923.
- Skrzywan W.: Sezonowość zjawisk rynku pieniężnego w Polsce. Warszawa 1929.
- Smerek M.: Banki komunalne w Polsce w latach 1926–1928. „Kwartalnik Statystyczny” 1933 nr 1.
- Smerek M.: Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej. „Bank” 1933 nr 1, 2; przedruk: Z. Landau, J. Tomaszewski: Kapitały obce w Polsce 1918–1939. Warszawa 1964.
- Smerek M.: Zakłady zastawnicze (lombardy) w Polsce w l. 1926–1928. „Kwartalnik Statystyczny” 1929 nr 3.
- Société Générale de Belgique 1822–1972. Bruxelles 1972.
- Sołowij T.: Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce. Warszawa 1939.
- Sołowij T.: Warunki dotyczące wkładów na książeczkach oszczędnościowych w Polsce, Niemczech, Francji, Włoszech i Anglii. „Przegląd Oszczędnościowy” 1938 nr 2.
- Sommerstein E.: Polskie prawo bankowe. Warszawa 1928.
- Soutou G.: Les mines de Silésie et la rivalité franco-allemande 1920–1923. „Relations Internationales” 1974 n° 1.
- Sprawozdanie oraz zalecenia komisji doradców finansowych pod przewodnictwem prof. E.W. Kemmerera. T. 1–3. Kraków 1926.
- Staniszewski W.: Dorobek dwudziestolecia Państwowego Banku Rolnego. „Bank” 1938 nr 12.
- Stobrawa W.: Twory inflacyjne (to już było). „Gazeta Bankowa” 1989 nr 17.
- Süswein L.: Bankowość polska w dobie obecnej. Lwów [b.d.w.].
- Süswein L.: Bankowość polska w roku 1927. „Gazeta Bankowa” 1928 nr 11, 12.
- Szarski M.: Bankowość polska. Warszawa 1928.
- Szatensztajn W.J.: Ustawodawstwo o obiegu pieniężnym, bankowe i o odsetkach. Warszawa 1928.
- Szefer J.: Skorowidz instytucji kredytowych w Polsce. Warszawa 1928.
- Szturm etatystów na banki polskie. „Gazeta Bankowa” 1933 nr 6.
- Szymański J.: Udział kapitału szwedzkiego w gospodarce II Rzeczypospolitej. „Dzieje Najnowsze” 1973 nr 4.

- Szymczak Z.: Działalność Banku Cukrownictwa w Poznaniu na rzecz skartelizowanego przemysłu cukrowniczego w Polsce. Poznań 1964.
- Taylor E.: Druga inflacja polska. Przyczyny, przebieg, środki zaradcze. Warszawa 1926.
- Taylor E.: Inflacja polska. Poznań 1926.
- Taylor E.: Uwagi o polskiej polityce pieniężno-kredytowej. Warszawa 1932.
- Teichova A., Cottrell Ph.: International Business and Central Europe 1918–1939. Leicester 1983.
- Tennenbaum H.: Ośrodki dyspozycji gospodarczej w Polsce. Warszawa 1929.
- Tennenbaum H.: Struktura gospodarstwa polskiego. T. 2 - Kredyt. Warszawa 1935.
- Tomaszewski J.: Akta instytucji kredytowych w Polsce. „Archeion” 1957 nr 27.
- Tomaszewski J.: Stabilizacja waluty w Polsce. Z badań nad polityką gospodarczą rządu polskiego przed przewrotem majowym. Warszawa 1961.
- Toniolo G.: One Hundred Years, 1894–1994. A Short History of the Banca Commerciale Italiana. Milan 1994.
- Tuszyńska J.: Kapitał zagraniczny w spółkach akcyjnych w Polsce. „Polska Gospodarcza” 1933 nr 13.
- Urban R.: 1872–1922. Polski Bank Handlowy TA w Poznaniu. Poznań [b.d.w.].
- Urbański C.: Finansowanie inwestycji przemysłowych przez BGK w okresie międzywojennym. „Inwestycje i Kredyt” 1957 nr 11, 12; 1958 nr 1, 2.
- Vogelfanger J., Blei I.: Polskie prawo dewizowe. Lwów 1936.
- Vogelfanger J., Blei I.: Reglamentacja dewizowa i towarowa. Lwów 1937.
- W.B.: Działalność banków państwowych w zakresie kredytu długoterminowego. „Przemysł i Handel” 1927 nr 36.
- W.B.: Działalność instytucji prywatnych w zakresie kredytu długoterminowego. „Przemysł i Handel” 1927 nr 48.
- Weber F.: The Permanent Crisis. The Austrian Banking System 1918–1938. Ref. prezentowany podczas konf. European Science Foundation. Wenecja 1992.
- Weinfeld L.: Skarbowość polska. Warszawa 1937–39.
- Wellisz L.: Foreign Capital in Poland. London 1938.
- Wiliński F.: Bank i jego organizacja. Lwów 1922.
- Windakiewicz K.: Komunalne Kasy Oszczędności. Poznań 1928.
- Wisłocki J.S.: Nowe przepisy dewizowe. Warszawa 1936.
- Wyrobisz S.: Rentowność banków. Kraków 1933.
- Zajda J.: Polish Commercial Banking. [b.m.w.] 1930.
- Zakrzewski T.: Lichwa na wsi. Lwów 1927.
- Zalewski S.: Ewolucja kredytu długoterminowego ziemskiego w Polsce. Warszawa 1938.
- Zalewski Z.: 50 lat pracy Banku Kwilecki, Potocki i Ska w Poznaniu (1870–1920). Poznań 1920.
- Zanden J.L., van: Banking Crises between the Wars, an International Comparison. Ref. prezentowany podczas konf. European Science Foundation. Wenecja 1992.
- Zawadzki W.: Rola banków w gospodarstwie społecznym. Bydgoszcz 1936.
- Zbrowski W.: Kapitały zagraniczne a kapitalizacja wewnętrzna. Warszawa 1933.
- Zbrowski W.: Powszechny Bank Związkowy w Polsce. „Bank” 1938 nr 12.

- Zieliński W.: Nasi ministrowie skarbu i błędy w ich polityce w oświetleniu danych urzędowych 1918–1925. Warszawa 1925.
- Zweig F.: Polityka kredytowa Banku Polskiego. Kraków 1925.
- Żbijewski W.: Bank Polski w okresie kryzysów. (w:) Pięć lat na froncie gospodarczym. T. 1. Warszawa 1931.
- Żbijewski W.: Organizacja i funkcjonowanie oddziałów Banku Polskiego. Warszawa 1937.
- Żbijewski W.: Problem dolarowy w Polsce. Warszawa 1932.
- Żyła K.: Banki prywatne w latach 1926–1930. (w:) Pięć lat na froncie gospodarczym. T. 1. Warszawa 1931.

PRACE MAGISTERSKIE W BIBLIOTECE SGH

- Baranowski C.: Bank Dyskontowy Warszawski. Warszawa 1932.
- Gąsiorowski A.: Działalność Banku Akceptacyjnego SA. Warszawa 1939.
- Krysik A.: Wileński Prywatny Bank Handlowy 1873–1939(46). Warszawa 1989.
- Młynarski S.: Czynności pośredniczące banków handlowych. Warszawa 1932.
- Niedzielski M.: Rozmieszczenie geograficzne banków w Polsce i zakres ich działalności. Warszawa 1928.
- Plater K.: Wileński Bank Ziemi SA. Warszawa 1939.
- Popielecki W.: Kasy bezprocentowego kredytu. Warszawa 1939.
- Urban Z.: Przedwojenne banki akcyjne b. Kongresówki w czasie inflacji 1919–1923. Warszawa 1926.

INDEKS OSOBOWY

Adam Ernest 44, 148, 153
Adamski Stanisław 35, 152, 163
Andrzejewski Marian 163
Arndt August Wilhelm 13
Aschkenazy Henryk 102, 150
Axel H. 151

Badziak Kazimierz 7, 9, 12, 72, 78, 103, 163
Bagehot Walter 19
Bajoński Kazimierz 44, 65, 153, 163
Balcerzak Władysław 148
Baranowski Bolesław 52, 163
Baranowski C. 172
Barański Leon 106, 149
Barysz Leon 149, 163
Bauda Kazimierz 153
Bauer Karol 89, 114
Benis Artur 167
Benzef Stefan 43-44, 61, 65, 89, 151
Bergler Victor 103
Biały Franciszek 163
Biedermann Alfred 154
Bielobradek Tadeusz 168
Bielszowski Juliusz 154
Bigo Kazimierz 148
Blanc Piotr 13
Biliński Leon 32, 39, 148, 162
Blei Izrael 171
Błaszkowski Leon 163
Bniński Adolf 13
Bobiński Leonard 36, 52, 63, 155
Bochenek Jakub 151
Bochwic Stanisław 155
Bogajski Mieczysław 153
Bornstein J. 163
Borowski Wacław 163
Bouvier Jean 163

Boziewicz Marian 44, 89, 153
Breit Marek 163
Broel-Plater Marian 155
Broel-Plater Stanisław 13
Broniewski Witold 84, 114, 152, 163
Brzeski Leon 152
Brzeski Tadeusz 89, 152
Brzozowski Jan 153, 156
Buczowski Stefan 163
Buczowski Tomasz 54, 65, 163-164
Bujak Franciszek 149
Bunimowicz Tobiasz 36, 114, 140-141
Bussière Eric 32, 164
Byrka Władysław 148-149

Cachier Jerzy 150
Capi Forrest 164
Cameron Rondo 16-17, 169
Carriani Leonia 102
Caspar Otto 44
Celichowski Witold 68, 152
Chappey Joseph 103
Chłapowski Alfred 152
Chłapowski Tadeusz 13
Chelstowski Stanisław 164
Chowaniec Waclaw 153
Chrzanowski Zygmunt 67, 151
Cichowicz Ludwik 152
Ciepielewski Jerzy 108
Clarke James B. 150
Cottrell Ph. 171
Crips Olga 16, 164
Czajka-Landau - patrz Landau-Czajka
Czapska Elżbieta 22, 164
Czarnowski Jan 151
Czech J. 88
Czechowicz Gabriel 83, 148

Dangel Jozef 150
David Max 154
Dąmbski Stanisław 153
Demby Władysław 114, 152, 164
Devilder 77, 95, 103

Długosz Władysław 150
Doerman Antoni 68, 152
Downarowicz Medard 148
Drozdowski Marian Marek 96
Droźniak Edward 164
Drybiński Maciej 15, 38, 164
Dziedzin Wojciech 103
Dziembowski Kazimierz 89
Dziewanowski Jan 164
Dziewulski Kazimierz 105, 164

Eitingon rodzina 78, 163
Eitingon Borys 154
Eitingon Naum 154
Engel Axel 150
Englich Józef 148, 152
Epstein Henryk 154
Epstein M. 164
Epstein Tadeusz 154
Ettinger Stanisław 164

Fajans Józef 164
Fajans Waclaw 43, 70, 89, 114, 146-147, 150
Fajgenberg D. 164
Fedorowicz Z. 164
Ferguson-Tepper – patrz Tepper-Ferguson
Fraenkel Samuel Antoni 13
Franasek P. 164
Friediger Bernard 9, 55, 85, 164
Fryc Jan 164
Fuchs Stanisław 102

Garski Stanisław 150
Gawroński-Rawita – patrz Rawita-Gawroński
Gąsiorowski A. 97, 172
Geisler Edward 151
Gelotte Frits 151
Georges-Picot Charles 154
Gindin I. F. 16, 21, 164
Gintowt Antoni 150
Glabisz Albin 152
Gliwic Hipolit 89, 114, 151
Głabiński Stanisław 162

- Goldklang Alfred 150
Goldschmidt Robert 32
Gołębiowski Jerzy 105, 164
Gołuchowski Wojciech 153
Gorayski-Korczak - patrz Korczak-Gorayski
Götz-Okocimski Jan 153
Górecki Roman 149, 164
Grabowski T. 164
Grabscheid Emil 89, 150
Grabski Stanisław 162
Grabski Władysław 9, 40, 53-55, 58, 60, 63-69, 73, 85, 124, 144, 148, 158, 162, 167
Grobicki Aleksander 151
Grodowski Władysław 154
Grohman Ludwik 38
Gruber Henryk 149, 162
Grzegorzek K. 165
Guterman Samuel 165
- Handelsman Marcelli 18
Hantelmann von Otto 155
Hantke Bernard Ludwik 112
Harriman William Averel 76, 78, 101, 104
Hawtrey R. G. 19
Hącia Kazimierz 36, 63, 152
Hebda Leopold 89, 114, 152
Heilperin Paweł 44, 70, 89, 114, 150, 154
Heinrich Władysław 114, 151
Hemmerling H. G. 165
Herbst Edward 154
Hertz rodzina 102
Hettlinger Karol 102-103, 158
Heyzler Jan Dawid 13
Hofman Mieczysław 43, 70, 89, 114, 150, 152
Hofmoki-Ostrowski Zygmunt 26, 31-32, 36-37, 165
Holzer A. 36, 77, 97, 105, 114, 139, 141
Horowitz Herman 153
Hupert Emil 151
- Ignotus – patrz Peretz Adolf
Ivánka Aleksander 162
- Jakubowicz Berek Szmul 13
Janotta Max 154

- Jaros Jerzy 165
Jaroszewicz A. 162
Jaroszyński Maurycy 149
Jasielski Tadeusz 152
Jaskólski Jerzy 157, 165
Jastrzębski Zygmunt 40, 148
Jaworski Władysław Leopold 165
Jedlicki Jerzy 21
Jelnicki Roman 158
Jeziński Andrzej 7, 9, 12-13, 71, 165
Jilek L. 165
Johnson Matthey 78
Jurkowski Antoni 151
- Kabisch Hugo 155
Kabyrt Fryderyk 13
Kaden Henryk Ferdynand 43-44, 58-60, 61, 63-64, 67, 71, 79, 89, 144, 157
Kaliński Janusz 165
Kaliszuk Małgorzata 165
Kałkowski L. 165
Karatnicki Modest 153
Karłowski Stanisław 152
Karpiński Stanisław 43-44, 63, 89, 144, 148, 151, 162
Karpiński Zygmunt 9, 162, 165
Karpowicz Józef 43
Karśnicki Józef 64, 67
Kauzik Stanisław 8, 18, 61, 158
Kemmerer Edwin Walter 81, 167, 170
Kempner Stanisław Aleksander 13, 18, 21-22, 26, 30, 36-37, 165
Kielski J. 165
Kindleberger Charles P. 19, 20, 164
Klarnier Czesław 82, 89, 102, 148
Klose Walter 155
Kłos Mieczysław 30
Knakiewicz Zenobia 95, 165
Koc Adam 149
Kofman Jan 165-166
Kogonowicki Stanisław 155
Kolnik Adolf 58, 62
Konderski Wacław 162, 166
Korczak-Gorayski Jan 153
Korfanty Wojciech 61, 154, 167
Kormosz Teofil 153

- Kornatowski Wiktor 9, 13, 90, 166
Korowicz Henryk 153
Korwin-Szymanowski Eustachy 43-44, 89, 149
Kosiński Bohdan 166
Kosterlitz S. 155
Kostrowicka Irena 24
Kotowicz Leon 166
Kotowicz Ryszard 166
Kowalak T. 166
Kowalski Aleksander 151
Kozłowski Z. 166
Kožuchowski Józef 166
Kratochwill Marian 44, 140
Kretschmer Hermann 155
Kreuger Ivar 74, 79, 105, 150, 166
Kreuger Torsten 150
Kronenberg Leopold Julian 149
Kronenberg Stanisław Ludwik 13
Kruszewski Stanisław 166
Krysiak Anna 172
Krzyżanowski Adam 103, 150, 166
Krzyżanowski Jan 156
Krzyżkiewicz Zbigniew 166
Kucharski Stanisław 152
Kucharski Władysław 41, 43, 148
Kuczewski Ludwik 166
Kugel Józef 105
Kulczycki Aleksander 153
Kulikowski Józef 166
Kurman Marian 158
Kwiatkowski Eugeniusz 108-109, 115-116, 148, 162
Kwiatkowski Stefan 166
Kwilecki Mieczysław 15, 36, 114, 137, 139, 141
- Laffarque J. P. 164
Landau-Czajka Anna 166
Landau Szymon 158
Landau Wilhelm 14, 137
Landau Zbigniew 9-12, 15, 24, 28, 35, 63, 71, 73-74, 76, 80-81, 89, 95-96, 101, 106, 121, 143-146, 166-167
Langrod Rudolf 167
Lauterbach Stanisław 167
Lednicki Aleksander 150

Legis Adolf 152
Lempach Eryk 151
Leszczyńska Cecylia 9, 165
Leu Edmund 154
Lewakowski Zygmunt 150
Lewicki 62
Lewicki Konstanty 153
Lietz K. 37, 63, 167
Lilpop Stanisław 102
Linde Hubert Ignacy 40, 65, 148, 149
Lipski Jan 152
Liptay Maksymilian 153
Loewenstein Leon Władysław 102
Lohan J. 168
Lothe Anatol 103
Lubomirska Maria 146
Lubomirski Andrzej 146
Lubomirski Jan Tadeusz 146
Lubomirski Kazimierz 146
Lubomirski Stanisław Sebastian 79, 114, 145-146, 149
Lubomirski Zdzisław 150
Ludkiewicz Seweryn 149

Łatyszewski Jan 153
Łopieński Zdzisław 168
Łopiński Florian 168
Łopuszański Eugeniusz 152
Łyszkiewicz Maciej 13

Maciaszek Janusz 147
Maciszewski Feliks 149
Madajczyk Czesław 168
Maik Stefan 39, 168
Majewski Jan 168
Makowski Leonard 85, 148
Malinowski Władysław 168
Małecka Teresa 35, 168
Małecki Bronisław 168
Mantel Adam 168
Manteuffel Marian 168
Markowski Bolesław 84, 168
Marquies Julian 155
Masłowski W. 22, 168

- Massalski Antoni 102, 158
Matuszewski Ignacy 115, 148
Mączyński Józef 152
Meysner Jan 13
Meysztowicz Aleksander 155
Michalke Franciszek 155
Michalski Jerzy 25, 39-40, 42, 148
Mieczkowski Władysław 44, 59-61, 148
Mikulecki Wiktor 102, 150, 168
Mikulski Bolesław 152
Miller H. E. 20
Mitchell Brian R. 125
Młynarski Feliks 151, 162, 168
Młynarski S. 172
Modrzejewski Teofil 168
Modrzycki Izidor 152
Morawski Kajetan 162
Morawski Wojciech 10, 13, 24, 31-37, 43, 57, 61, 68, 74, 77-78, 97, 167-168
Mycielski Stanisław 153
- Najda 104, 141
Nasse Leopold 155
Natanson Seelig 63
Niedzielski M. 172
Niemojowski 144
Nowak Henryk 9-10, 15-17, 26, 41, 46-50, 54, 65, 127, 130-131, 137, 164, 169
Nowak Marek 9, 169
- Okocimski-Götz – patrz Götz-Okocimski
Orlikowski Stanisław 169
Ostrowski-Hofmoki - patrz Hofmoki-Ostrowski
Otmianowski Kazimierz 153
Otmianowski Telesfor 152
- Paderewski Ignacy 63
Pawlikiewicz Bolesław 70
Pawlikowski Antoni 45
Pawłowicz Stanisław 169
Paszkowski Wacław 158
Pawlikiewicz Antenogegeś 151
Pawlikowski Jan Gwalbert 153
Peretz Adolf /Ignotus/ 30-31, 36, 38, 63, 70, 88, 146, 165
Pernaczyński Stanisław 44, 140

- Perro J. 169
Pędzicki A. 30, 36
Pfeiffer Fritz 155
Pietkiewicz Zenon 169
Pietri N. 169
Pilawski K. 169
Piłatowicz Z. 169
Piłsudski Jan 148
Piłsudski Józef 9, 73, 117, 167
Pistyner Izaak 58, 62
Plater-Broel – patrz Broel-Plater
Plater K. 172
Pluciński Karol 152
Podczaski Jakub 89, 114, 154
Pohlman Kurt 155
Polikier M. 169
Pollak bracia 31
Popielecki W. 35, 172
Popkiewicz Józef 169
Potocki Antoni Protazy /Prot/ 13
Potocki Bolesław Eulogiusz 15, 36, 114, 137, 139, 141
Poznańscy rodzina 102, 163
Poznański Herman 31, 38, 70
Prekier Kazimierz 155
Prusicki J. 151
Przanowski Stefan 151
Przemyski Mieczysław 152
Pszczółkowski Stanisław 169
Pustoła-Kozłowska Ewa 102
Puś Wiesław 169
Pytlas Stefan 169
- Radziszewski Henryk 13, 21, 145
Radziwiłł Janusz 153
Rakowski Janusz 162
Rataj Maciej 61, 64, 162
Rau Wilhelm Ellis 102
Rawita-Gawroński Zygmunt 169
Razowski Ludwik 169
Regulski Janusz 162
Renouf Piotr 44
Repeczko Antoni 150, 157, 169
Reuter Henryk 103

Reycher L. 151
Reychman Kazimierz 169
Richard Jean B. 104
Riedel Stanisław 156
Ripper H. 140-141
Rogaczewski Stanisław 150
Rolle Karol 154
Rosenblatt Józef 154
Roszkowski Wojciech 45-46, 169
Rothschild rodzina 163
Rotwand Andrzej 89, 102, 114, 150
Rudolph Richard L. 17, 169
Rudzki Konstanty 145
Rufener L. A. 20
Rybiński Karol 148
Rydel Eustachy 170
Ryszka Franciszek 169-170
Rząd Antoni 151
Rządkowski Witold 151
Rzepnikowski Teofil 152

Salman Artur 170
Samulski Seweryn 152
Sauerbier Wilhelm 155
Sawoniewicz Edward 155
Scheibler Karol Wilhelm 38
Schiper Ignacy 170
Schmidt Władysław 156
Schön Jerzy 170
Schoenmeyer Gunna 151
Schulz Wiktor 155
Schwarz O. 154
Semendeni 58
Seifert Teofil 85
Seydlitz Włodzimierz 152, 170
Siedlewski Feliks 44
Siennicki Franciszek 158
Singalewicz Włodzimierz 153
Skonieczny Stanisław 44, 114, 170
Skowronek Józef 45
Skrzeszewska Bronisława 167
Skrzyński Aleksander 68
Skrzywan Stanisław 170

- Skulski Leopold 151
Smerek Mieczysław 9, 31-34, 36-37, 76, 78, 143, 170
Smogorzewski Kazimierz 162
Sołowij Tadeusz 86, 170
Sommerstein Emil 15, 38, 170
Soutou G. 170
Spät Emil 56
Stadthagen M. 30, 36, 63, 69, 89, 98, 106, 110, 112, 140
Stamirowski Kazimierz 149
Staniszewski Wacław 152, 170
Steczkowski Jan Kanty 40, 67, 148, 149
Stefczyk Franciszek 149
Stesłowicz Władysław 150
Stobrawa Włodzimierz 10, 13, 168, 170
Sułowski Tadeusz 151
Süswein L. 170
Swart Fryderyk 155
Szampanier Henryk 44, 149
Szarski Marcin 43-44, 74, 80, 89, 145-146, 150, 170
Szatensztajn Władysław Józef 170
Szczyrba E. 155
Szebeko Z. 35
Szefer Jan 170
Szereszowscy rodzina 30, 37, 139, 141
Szmidt Emil 149
Szulborski Tadeusz 154
Szulc Karol 13
Szymanowski-Korwin – patrz Korwin-Szymanowski
Szymański Jan 170
Szymczak Zygmunt 9, 171
- Ścigalski Jerzy 70, 150
Święcicki Tadeusz 151
Świtalski Kazimierz 162
- Tabęcka Zofia 102
Tarnowski Adam 150, 154
Taube L. 151
Taylor Edward 24, 171
Teichova A 171
Temler Józef 102
Tempelhof Maurycy 154
Tennenbaum Henryk 171

- Tepper-Ferguson Piotr 13
Thebaut Maurice 103
Thieme Apolinary 43
Toeplitz Giuseppe 105
Tołoczko Ludwik 151
Tomaszewski Jerzy 9-11, 15, 28, 35, 53, 62-64, 73-74, 76, 80, 95-96, 101, 143, 167, 171
Toniolo Gianni 19, 171
Treskow von Walter 155
Tuszyńska J. 171
Tylicki Romuald 114
Tyszkiewicz Józef 30
- Ungar Albert 44, 153
Urban R. 171
Urban Z. 172
Urbański C. 171
Urbański Tadeusz 151
- Vicaire Maxime 154
Vogelfanger J. 171
- Wachowiak Stanisław 162
Wagner Józef 43
Waszyński Stanisław 152
Weber Fritz 77, 171
Wegner Leon 155
Weinfeld Ignacy 171
Weiss 104
Wejers Wacław 154
Wellisz Leopold 171
Werner C. 155
Wierzbicki Andrzej 163
Wiliński Feliks 66, 171
Wilkoński Tomasz 149
Windakiewicz Kazimierz 171
Winter bracia 104, 141
Wisłocki Juliusz Sas 171
Witos Wincenty 163
Wizel Jan 165
Wohl Artur 36, 105
Wojdo Aleksander 65
Wojnarowski Tytus 153

Wood G. E. 164
Wróblewski Władysław 106, 148-149
Wyrobisz Stanisław 120, 171

1, 106, 121,

Zajda Józef 171
Zakrzewski Tadeusz 171
Zaleski August 149
Zalewski Z. 171
Zanden Jan Luiten van 70, 171
Zawadzki Władysław 148, 163, 171
Zbrowski Włodzimierz 32, 103, 171
Zdanowski Julian 163
Zdziechowski Jerzy /J.M.Warsz./ 24-25, 68-69, 148, 163
Zieliński Wacław B. 39, 172
Ziołocki Roman 44, 65, 89
Zweig Ferdynand 172

Żbijewski Walery 172
Żółtowski Adam 152
Żychliński Józef 152
Żyła Karol 172

